

DEMOGRÁFIA

56. ÉVF. 2–3. SZÁM

BUDAPEST
2013

AZ MTA DEMOGRÁFIAI BIZOTTSÁGA
ÉS A KSH NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓ INTÉZET
FOLYÓIRATA

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI:

DÖVÉNYI ZOLTÁN, GÁRDOS ÉVA, HOÓZ ISTVÁN, JÓZAN PÉTER,
KAMARÁS FERENC, KLINGER ANDRÁS (elnök), PONGRÁCZ TIBORNÉ,
SPÉDER ZSOLT, TÓTH PÁL PÉTER

SZERKESZTŐSÉG:

ŐRI PÉTER főszerkesztő
KAMARÁS FERENC szerkesztő
MURINKÓ LÍVIA szerkesztő
PAKOT LEVENTE szerkesztő

BOARD OF EDITORS:

PÉTER ŐRI editor-in-chief
FERENC KAMARÁS editor
LÍVIA MURINKÓ editor
LEVENTE PAKOT editor

OLVASÓSZERKESZTŐK:

NÁCSA KLÁRA, ŐRI PÉTER

TECHNIKAI SZERKESZTŐK:

KARDULESZ FERENCNÉ, VÁRNAINÉ ANEK ÁGNES

FELELŐS KIADÓ:

SPÉDER ZSOLT igazgató

ISSN 0011-8249

DEMOGRÁFIA

A population Quarterly of the Committee for Demography
of the Hungarian Academy of Sciences
and the Hungarian Central Statistical Office
Demographic Research Institute

Editor-in-Chief: *Péter Őri*

Editorial Office: H-1024 Budapest, Buday László u. 1–3.

Orders may be placed with KULTURA: Hungarian Trading Company for Books
and Newspapers (Budapest, 62. P.O.B. 149)

or with any greater bookseller or distributor of periodicals

Subscription for a year: US \$ 40,00

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

Földházi Erzsébet: Magyarország népességnek várható alakulása 2011–2060 között	105
Pilinszki Attila: Konfliktusok hatása a párkapcsolati instabilitásra	144

KÖZLEMÉNYEK

Sohajda Ferenc: A csecsemőhalandóság területi jellegzetességei a történelmi Magyarország területén (1900–1910). Egy példa a térinformatikai rendszerek és a területi elemzés történeti demográfiai alkalmazására	171
Koloh Gábor: Az ormánsági „egyke” és toposza Az Ormánság népesedése 1895 és 1941 között	195

IRODALOM

FOLYÓIRATCIKKEK

Frans Van Poppel – Niels Schenk – Ruben Van Gaalen: Demographic transitions and changes in the living arrangements of children: the Netherlands 1850–2010. (Demográfiai átmenetek és a gyermekek együttlélési mintáinak változása: Hollandia 1850–2010.) <i>Population Research and Policy Review</i> 32(2), 2013, 243–260. (Murinkó Livia)	214
Frances Goldscheider – Eva Bernhardt – Maria Brandén: Domestic gender equality and childbearing in Sweden. (Nemek közötti egyenlőség a családban és gyermekvállalás Svédországban.) <i>Demographic Research</i> 29(40), 2013, 1097–1126. (Murinkó Livia)	215

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

European Journal of Population	217
International Migration Review	218
Journal of Marriage and Family	219
Population	222
Population and Development Review	222
Population Research and Policy Review	223
Population Studies	224

*Utánnnyomás csak a forrás megjelölésével.
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.*

CONTENTS

STUDIES

Erzsébet Földházi: The projected population development of Hungary between 2011 and 2060	105
Attila Pilinszki: Impact of conflicts on partnership instability	144

ARTICLES

Ferenc Sohajda: The spatial characteristics of infant mortality in historic Hungary (1900–1910). An example for the use of GIS and spatial analysis in historical demography	171
Gábor Koloh: One-child system in the Ormánság region. Population development of the Ormánság, 1895–1941	195

REVIEW

ARTICLES

Frans Van Poppel – Niels Schenk – Ruben Van Gaalen: Demographic transitions and changes in the living arrangements of children: the Netherlands 1850–2010. <i>Population Research and Policy Review</i> 32(2), 2013, 243–260. (Lívia Murinkó)	214
Frances Goldscheider – Eva Bernhardt – Maria Brandén: Domestic gender equality and childbearing in Sweden. <i>Demographic Research</i> 29(40), 2013, 1097–1126. (Lívia Murinkó)	215

REVIEW OF DEMOGRAPHIC JOURNALS

European Journal of Population	217
International Migration Review	218
Journal of Marriage and Family	219
Population	222
Population and Development Review	222
Population Research and Policy Review	223
Population Studies	224

*Reproduction permitted only with indication of source.
Manuscripts are not kept or sent back.*

MAGYARORSZÁG NÉPESSÉGÉNEK VÁRHATÓ ALAKULÁSA 2011–2060 KÖZÖTT

FÖLDHÁZI ERZSÉBET¹

1. Bevezetés

Minden gazdasági, társadalmi és kulturális tevékenység alapját az adott területen, adott országban élő népesség alkotja. Ez a népesség azonban állandó változásban van: a születések, halálozások és vándorlások szinte percről percre módosítják létszámát, összetételét és területi elhelyezkedését.

A népességet vizsgálhatjuk statikusan: egy adott időpontban, adott területen hogyan oszlik el, illetve milyen életkori összetétellel írható le. Ezt a vizsgálatot összekapcsolhatjuk egy dinamikus elemmel is, amikor arra vagyunk kíváncsiak, milyen változások eredményeként alakult ki az éppen fennálló helyzet.

Gyakran felmerül azonban az az igény, illetve kérdés is, vajon mi történik majd a jövőben, hányan leszünk öregek és fiatalok, az ország mely területein élnek majd többen vagy kevesebben. Bizonyos korlátok között erre a kérdésre is választ tudunk adni a népesség-előreszámítás módszereinek felhasználásával.

A népesség-előreszámítás során a múltbeli tendenciák és egyéb információk alapján kidolgozott hipotézisrendszerekre támaszkodva készül becslés a népesség alakulására: a népesség létszámának változására, a születések és halálozások számára, illetve a vándorlás volumenére vonatkozóan. A népesség-előreszámítás területi egysége lehet egy vagy több ország, de egy-egy országon belül kisebb területi egységekre is lehetséges és szokás előreszámításokat készíteni: Magyarországon régiók, megyék és járások jöhetnek szóba mint területi egységek. A népesség-előreszámítás arra is alkalmas, hogy a népesség eddig említett jellemzőin túl más jellemzőket is előre vetítsen: készíthetünk iskolai végzettség, családi állapot, gazdasági aktivitás, etnikai hovatartozás stb. szerinti előreszámításokat is. Ezekben az esetekben természetesen az adott jellemzőket illetően további hipotézisek kidolgozására van szükség.

A továbbiakban – a magyarországi és európai népesedési folyamatok áttekintését követően – a népesség-előreszámítás hipotézisrendszerét, majd az előreszámítás eredményeit mutatjuk be.

¹ A szerző a KSH Népeségtudományi Kutatóintézet tudományos főmunkatársa, e-mail: foldhazi@demografia.hu

2. A népesség és a népesedési folyamatok legfőbb jellemzői

Egy adott területen, adott időben élő népesség legfontosabb jellemzői a lakosság létszáma, valamint nem és életkor szerinti összetétele. A statisztika ezen túl nyilvántartja a népesség más fontos mutatók – családi állapot, iskolai végzettség, gazdasági aktivitás, területi elhelyezkedés stb. – szerinti összetételét is.

A népesség számában és összetételében a népmozgalmi jelenségek hatására következnek be változások. A népesség számának alakulását a születések és halálozások egyenlege (természetes szaporodás vagy fogyás) és a külső vándorlások egyenlege határozza meg (a kettő együttesen a tényleges szaporodás vagy fogyás). A népesség korösszetételének változása az újonnan belépők (újszülöttek) és az életkoronként kilépők (kor szerinti halálozások, be- és kivándorlások) számától függ.

Egy adott év során a születések száma függ az éppen szülőképes korban lévő nők számától, életkor szerinti összetételétől, valamint a termékenysüktől (fertilitás), vagyis attól, hogy egyes életkorokban milyen gyakorisággal adnak gyermeknek életet. A halálozások száma a népesség létszámának és halálozási valószínűségének, halandóságának függvénye (mortalitás), azaz hogy az egyes életkorokban milyen gyakorisággal következnek be halálozások.

A termékenység nagyságát a teljes termékenységi arányszám mutatja, amely lényegében az egy nő által élete során átlagosan szült gyermekek száma. A halandóság szintjét a születéskor várható átlagos élettartam nagyságával jellemezzük, ami egy átlagos újszülött várható életéveinek számát adja meg, vagyis azt, hogy várhatóan milyen életkorban fog meghalni.

2.1. Demográfiai változások az 1990-es és 2000-es években

A népesség számának és életkori összetételének alakulását rövid és hosszú távon is a népesség tágabb értelemben vett reprodukciója határozza meg: a termékenység, a halandóság és a nemzetközi vándorlások együttes hatása.

Az utóbbi három évtizedre esik három olyan jelentős esemény is, amelyek – többek között – Magyarország demográfiai helyzetére is hatással voltak: a rendszerváltozás 1989-ben, az Európai Unióhoz való csatlakozás 2004-ben, és a 2008-ban kezdődő világméretű gazdasági válság.

A rendszerváltozás során az átalakulás kezdeti bizonytalanságai, a családok helyzetének differenciálódása, a munkanélküliség megjelenése, a szegénység növekedése nyilvánvalóan negatív népesedési hatással jártak. Kevesebb gyermek született, csökkent a várható élettartam, kevesebb lett a házasságkötés, nőtt a válások aránya, a népesség csökkenése tovább folytatódott – erősödtek a demográfiai krízis jelei.

Ugyanakkor megfigyelhetők bizonyos demográfiai mintaváltások, közeledés a nyugat-európai országokhoz. A rendszerváltás környékén a vándormozgalom megélénkülése volt jellemző, ez azonban kapcsolatban állt a délszláv háború idején jelentkező menekülthullámmal is. A következő cezúrát a 2004-es uniós csatlakozás jelentette, amely szintén erősítette a vándorlási folyamatokat, ám elsősorban az országba irányuló bevándorlást, s a vártnál jóval kevésbé az elvándorlást. Ez utóbbi a 2008-ban kezdődő gazdasági válság hatására erősödött fel, miközben a környező országokból bevándorlók is egyre inkább csupán tranzitországnak tekintették Magyarországot. Ebben a helyzetben egyre kevésbé lehet jelentős vándorlási nyereségre számítani.

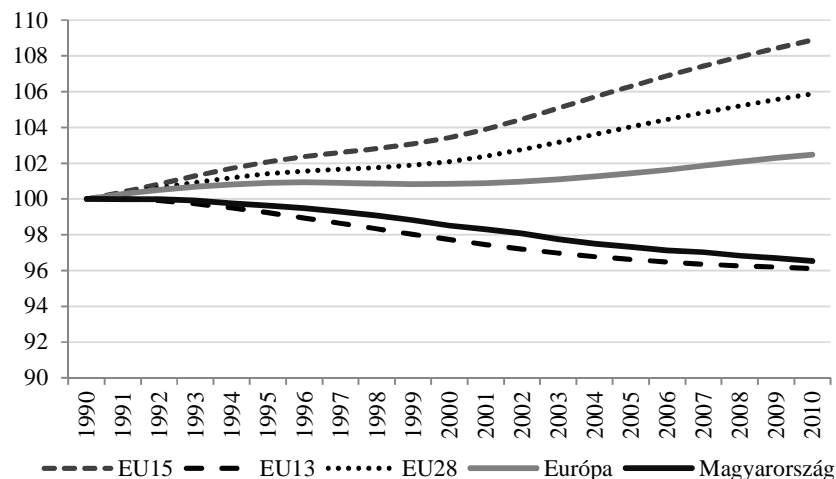
Jelentős változások következtek be a családalapítás és a gyermekvállalás területén is. A gyermekvállalási hajlandóság csökkent, az első gyermek születésének életkora kitolódott. Ezt a mintaváltást egy ideig még elfedte a keresztmetszeti termékenység csökkenése. 2011-ben eddig soha nem tapasztalt alacsony értékre, 1,24-re zuhant a teljes termékenységi arányszám – igaz, 2012-ben már ismét emelkedésnek indult.

A rendszerváltás hatása legvilágosabban a halandóság terén mutatkozott meg: csökkent az élettartam, emelkedtek a halálozási arányszámok, főleg a középkorúak körében. A 2000-es évek elejétől azonban lassan, de mindkét nem esetében lényegében töretlenül emelkedik a várható élettartam, és ezt a folyamatot még a gazdasági válság hatásai sem tudták megtörni.

A statisztikai adatok szerint a népesség száma 1981 óta folyamatosan csökken Magyarországon: 1981-ben 10 millió 713 ezer fő volt, 1990-ben 10 millió 375 ezer fő, 2001-ben 10 millió 197 ezer fő, 2011-ben pedig, a legutóbbi népszámláláskor 9 millió 982 ezer fő. Vagyis az 1990-től a 2011-es népszámlálásig eltelt valamivel több mint két évtized alatt a népesség száma 395 ezer fővel lett kevesebb, ami közel 4%-os fogyásnak felel meg.

A népességfogyás viszonylag ritka jelenség a Földön: a népesség száma a legtöbb országban növekszik, egyes régiókban szinte robbanásszerűen. A fejlett országokban a népességnövekedés általában lassú ütemű, csökkenés csak a volt szocialista országokban, ezen belül is főként Kelet-Európában fordul elő. Az Európai Unió régi tagországai közül egyikben sem tapasztalható csökkenés, a 2004-ben és azt követően csatlakozott 13 ország közül² 8-ban viszont kisebb-nagyobb mértékű csökkenés figyelhető meg. Magyarország helyzete valamivel kedvezőbb, mint az EU13 országok átlaga, több országban – Bulgáriában, Romániában, Horvátországban és a balti államokban – ugyanis az elmúlt két évtizedben a magyarországinál nagyobb arányú népességvesztés következett be (I. ábra).

² A tanulmány írása idején (2013. július 1-jén) csatlakozott Horvátországot is figyelembe véve.

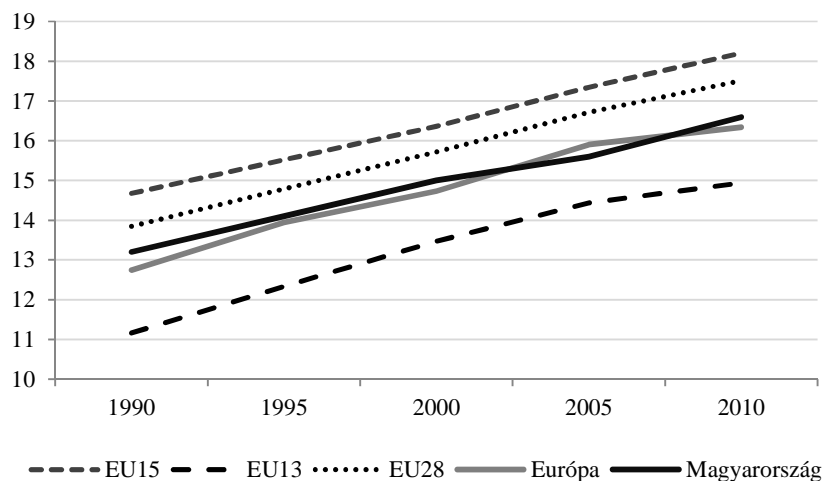

Forrás: World Population Prospects: The 2012 Revision <http://esa.un.org/wpp>

*I. Európa, az Európai Unió és Magyarország népességének változása
1990–2010 között (1990=100%)*

*Changes in the population size of the EU and Hungary between 1990 and 2010
(1990=100%)*

A népességcsökkenés jelentőségét csak növeli, hogy ezzel egyidejűleg zajlik a demográfiai öregedés folyamata, amit a népességcsökkenés tovább erősít. A demográfiai öregedés része a népesség átlagos korának emelkedése, az idősök létszámának és arányának növekedése, ugyanakkor a fiatalok számának és arányának csökkenése. Ezeket a folyamatokat Magyarországon még erőteljesebbé tette a népességfogyás. 1990-ben 65 évesek és idősebbek létszáma 1 millió 370 ezer fő volt, ami a népesség 13,2 százalékát tette ki; 2011-ben már 1 millió 670 ezer fő volt a létszámuk, népességbeli arányuk pedig csaknem 17 százalékra emelkedett. Magyarország így az idősök arányának mértékét és annak változását tekintve az európai átlagnak felel meg, ugyanakkor az EU13 országok átlagánál 2 százalékponttal magasabb az idősök aránya (II. ábra).

Forrás: World Population Prospects: The 2012 Revision <http://esa.un.org/wpp>

II.A 65 évesek és idősebbek aránya Európában, az Európai Unióban és Magyarországon (%)

1990, 1995, 2000, 2005, 2010

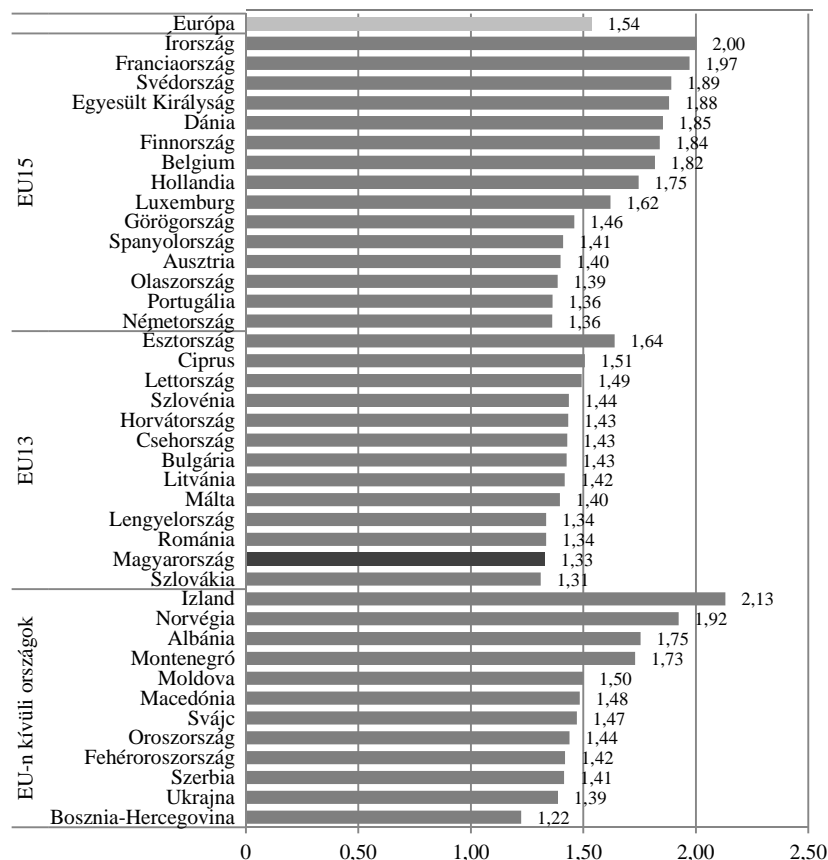
The percentage of people aged 65 and over in Europe, in the EU and Hungary, 1990, 1995, 2000, 2005, 2010

2.1.1. A termékenység alakulása

Európai összehasonlításban – bár a termékenységekben jelentős különbségek vannak az egyes országok között – lényegében minden ország termékenysége az egyszerű reprodukciós szint alatt van (ami azt jelenti, hogy az egy nő által élete során szült gyermekek átlagos száma nem éri el a 2,1-et). Az utóbbi évtizedben számos országban megfordult az addig csökkenő termékenységi trend, Magyarország azonban nem tartozik ezek közé.

A termékenység emelkedése egész Európában megfigyelhető. Az 1995–2000 közötti időszakban öt európai országban (Lettország, Bulgária, Spanyolország, Csehország, Olaszország) igen alacsony, 1,2 vagy az alatti teljes termékenységi arányszámot mértek, további négy országban (Oroszország, Szlovénia, Ukrajna, Görögország) pedig 1,2 és 1,3 között volt ez az arányszám. Tíz évvel később, a 2005–2010 közötti időszakban már csupán egyetlen európai országban, Bosznia-Hercegovinában volt 1,2 körül a termékenységi arányszám. Az EU15 országokban magasabb, az EU13 országok körében alacsonyabb termékenységi szint figyelhető meg.

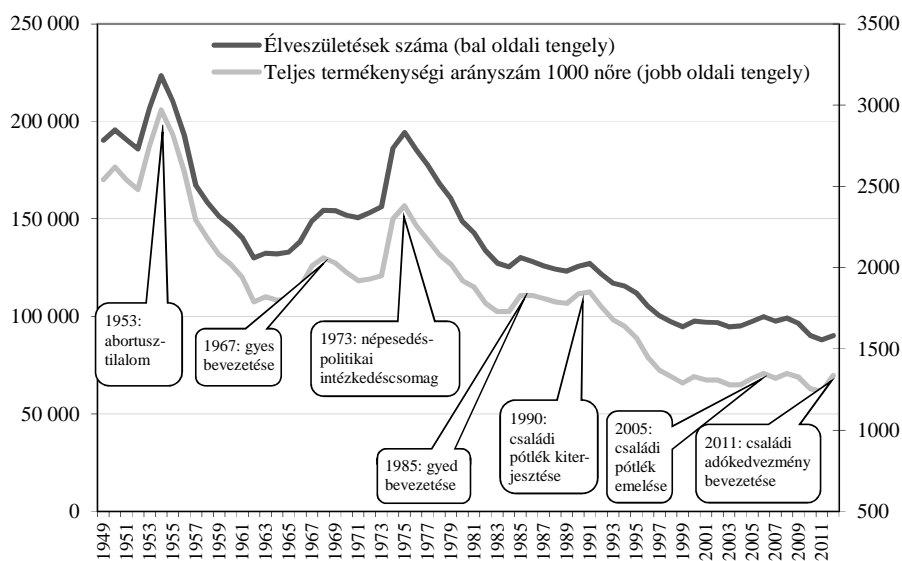
A 2005–2010 közötti időszakban már 15 európai országban 1,5 vagy annál magasabb a teljes termékenységi arányszám, de még 1,8 fölött is 9 ország található (Írország, Franciaország, Svédország, Egyesült Királyság, Dánia, Finnország, Belgium, Izland, Norvégia), a 2004 után csatlakozott uniós tagországok közül azonban egyik sem tartozik ebbe a csoportba (III. ábra). Általános következtetésként megfogalmazható, hogy a rendszerváltó országokban alacsony, a konszolidált gazdasággal és hatékony családpolitikával rendelkező országokban viszont magas a termékenység.

Forrás: World Population Prospects: The 2012 Revision <http://esa.un.org/wpp>

*III. Teljes termékenységi arányszám Európa országaiban,
a 2005–2010 közötti időszak átlaga
TFR in Europe (average values of the period 2005–2010)*

Magyarországon 1990-ben még 126 ezer újszülött látta meg a napvilágot, ettől kezdve azonban csökkenés következett. A születések számának csökkenése 1995-től gyorsult fel (részben az akkori családpolitika hatására): 1998-ban 100 ezer fő alá esett, és azóta egyszer sem érte azt. 2008-tól erőteljes csökkenés tapasztalható, 2011-ben már csak 88 ezer gyermek született. Ennek megfelelően az átlagos gyermekszám 1996-ra az 1,5-es határ alá került. Az 1999-es 1,28 átlagos gyermekszámmal jellemezhető mélypont 2003-ban és 2004-ben hasonló értékekkel megismétlődött. Néhány évnyi biztató emelkedést követően azonban újabb zuhanás kezdődött, és a jelenlegi adatok alapján 100 nő átlagosan már csak 124 gyermeket szülne élete során. Ennyire alacsony még sohasem volt a termékenység szintje Magyarországon – és ennek következménye a születések történelmi mélypontja (IV. ábra). A termékenység változásait a múltban láthatóan erősen befolyásolták a népesedéspolitikai-családpolitikai intézkedések; elképzelhető, hogy a legújabb ilyen intézkedéscsomag is növeli majd a gyermekvállalási kedvet.

Forrás: KSH Demográfiai évkönyvek, 1990–2011; KSH Népmozgalmi adatok

IV. A teljes termékenységi arány, az élveszületések száma és a főbb népesedéspolitikai / családpolitikai intézkedések Magyarországon, 1949–2012
Total Fertility Rate, the number of live births and the major orders of family and population policy in Hungary, 1949–2012

A születések számának visszaesése olyan körülmények között következett be, amikor az 1970-es években született nagy létszámú korosztályok éppen a húszas éveikbe léptek. Ennek – a korábban Magyarországon és Kelet-Európában is megfigyelhető termékenységi minta, a korai gyermekvállalás mellett – meg kellett volna jelennie a születések számának növekedésében. Ez nem történt meg, sőt a születésszám csökkenése tovább folytatódott, ami egyértelműen a gyermekvállalási kedv hanyatlásának tudható be.

Ezzel a folyamattal párhuzamosan megváltozott a gyermekvállalás korszerkezete is – a családalapítási, gyermekvállalási mintaváltás részeként erőteljesen növekedett a nők átlagos kora gyermekeik születésekor. 1990-ben a nők még 23 évesen vállalták első gyermeküket, 2011-ben ez az életkor már több mint 6 évvel magasabb. A rendszerváltás óta eltelt több mint 20 évben tehát hiányoznak a korábban fiatalabb korban szült gyermekek, akik egy része a gyermekvállalási életkor további emelkedésével még megszülethet (ennek azonban természetesen vannak biológiai korlátai). Mindezek alapján csak lassú elmozdulásra lehet számítani a termékenység alakulásában, és az átlagos gyermekszám várhatóan hosszabb távon sem éri el a 2,1-et, ami az egyszerű reprodukcióhoz szükséges lenne. A teljes termékenységi arányszám két-három évtized távlatában – számos tényezőtől, így a gazdasági fejlődéstől, a társadalmi jólétől, a családpolitikától függően – 1,4–1,7 között alakulhat, reálisan 1,6 körüli értékkel.

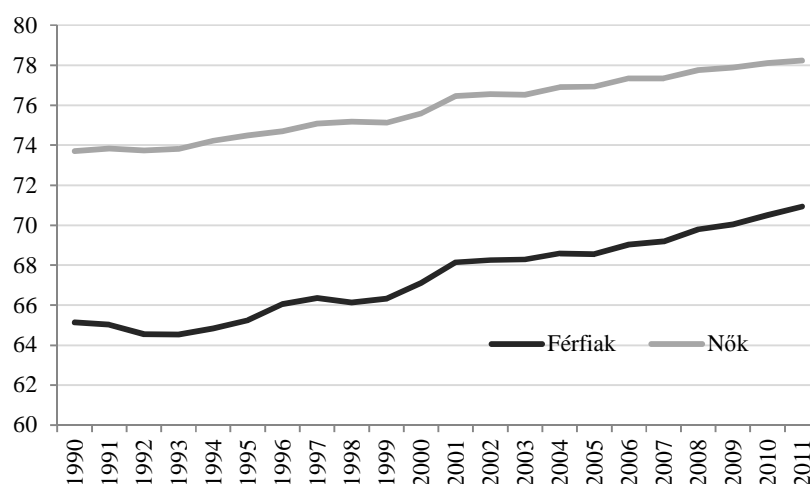
2.1.2. A halandóság alakulása

A magyarországi halandóság alakulása az utóbbi 40–50 évben világviszonylatban egyedülálló tendenciát mutatott. A 20. századi demográfiai átalakulás egyik alapvető jellemzője az élettartam erőteljes növekedése, Magyarországon azonban ennek stagnálása, sőt csökkenése következett be. A kilencvenes évek elején a halandóság nagymértékben romlott, amiben feltehetően jelentős szerepet játszottak a rendszerváltás gazdasági-társadalmi hatásai (munkanélküliség, infláció). 1991 és 1995 között a férfiak születéskor várható élettartamának átlaga országosan 64,8 év volt, ez 8–10 évvel kevesebb, mint a fejlett európai országokban, s a nők is 6–8 évvel hamarabb halnak meg, mint tőlünk nyugatra. A csecsemők és a gyermekek halálozási arányszámának javulása folytatódott, de a középkorú férfiak halandósági kockázata jelentősen nőtt. A kilencvenes évek végétől eleinte gyorsabb, majd lassú javulás tapasztalható, de még mindig a középkorú férfiak halandósága a legkedvezőtlenebb (V. ábra).

Európai összehasonlításban az 1995–2000 közötti időszak átlagában a magyarországi halandóság még a legkedvezőtlenebbek közé tartozott: az élettartam a hatodik legalacsonyabb volt, ennél kevesebbet csak Oroszországban, Moldovában, Ukrajnában, Lettországon és Romániában mutattak ki. Ami a

„felső osztályt” illeti, Svédországban csaknem 9 évvel éltek tovább az emberek, mint Magyarországon (79,3 év a 70,7 évvel szemben). Az Európai Unió minden tagállamában jellemzően hosszabb volt az élettartam, még a legalacsonyabb értéket mutató Portugáliában is, mint a Kelet-Európában első helyen álló országban (Portugália: 75,2, Szlovénia: 75,0).

Az utóbbi 50 év egy részében a kelet-európai térségben stagnált, sőt emelkedett is a halandóság. Az 1990-es évek során a rendszerváltó országokban egészen ellentétes tendenciák érvényesültek. Amíg a volt Szovjetunió területén keletkezett államokban általában nőtt a halandóság, csökkent az élettartam, addig – átmeneti stagnálás után – az élen járó országokban (Csehország, Lengyelország, Szlovénia) javult a mortalitás.

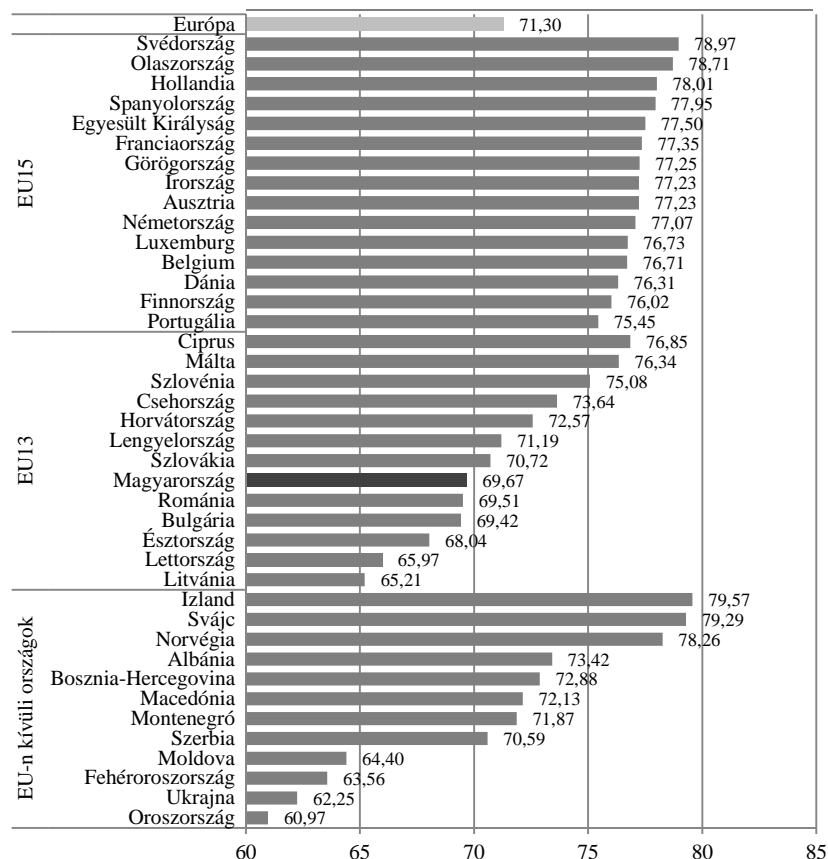
Forrás: KSH Demográfiai évkönyvek, 1990–2011.

V. A férfiak és a nők születéskor várható élettartama Magyarországon (év), 1990–2011

Male and female life expectancy at birth in Hungary (year), 1990–2011

A 2005–2010 közötti időszakban a férfiak esetében az európai sereghajtó a korábban is lemaradásban lévő Moldova, Fehéroroszország, Ukrajna és Oroszország – ez utóbbiban csupán 61 évre számíthatnak a férfiak. Európán belül – a férfiak 78 éven felül várható élettartamával – kiemelkedik Svédország, Olaszország, Hollandia, Izland, Svájc és Norvégia. Az újonnan csatlakozott EU-tagországok közül csak kettőben, Cipruson és Máltán magasabb a férfiak várható élettartama, mint a régi tagországok közül a legalacsonyabb értéket

mutató Portugáliáé. Magyarország az „alsóbb régiókban” foglal helyet, csupán öt új tagországot és négy másik európai országot megelőzve (VI. ábra).

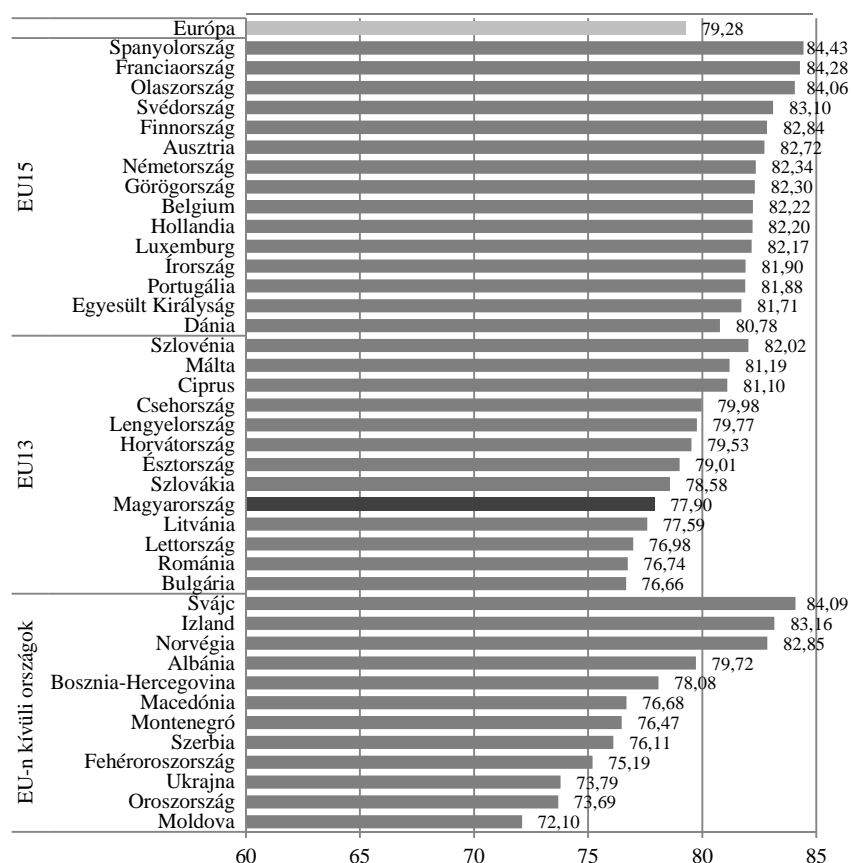
Forrás: World Population Prospects: The 2012 Revision <http://esa.un.org/wpp>

VI. A férfiak születéskor várható élettartama Európa országaiban (év), a 2005–2010 közötti időszak átlaga

Male life expectancy at birth in Europe (year), average values of the period 2005–2010

A nők várható élettartama tekintetében sokkal kiegyensúlyozottabb a helyzet, de az európai országok közötti viszonyok itt is hasonló képet mutatnak, mint a férfiak esetén. Magyarország helyzete e szempontból kissé kedvezőbb, mint a férfiak szemszögéből nézve: a csaknem 78 év várható élettartam 11

európai ország „megelőzéséhez” elég. Ugyanakkor több európai országban (Spanyolország, Franciaország, Olaszország, Svájc) ennél több mint 6 évvel tovább élnek a férfiak (VII. ábra).

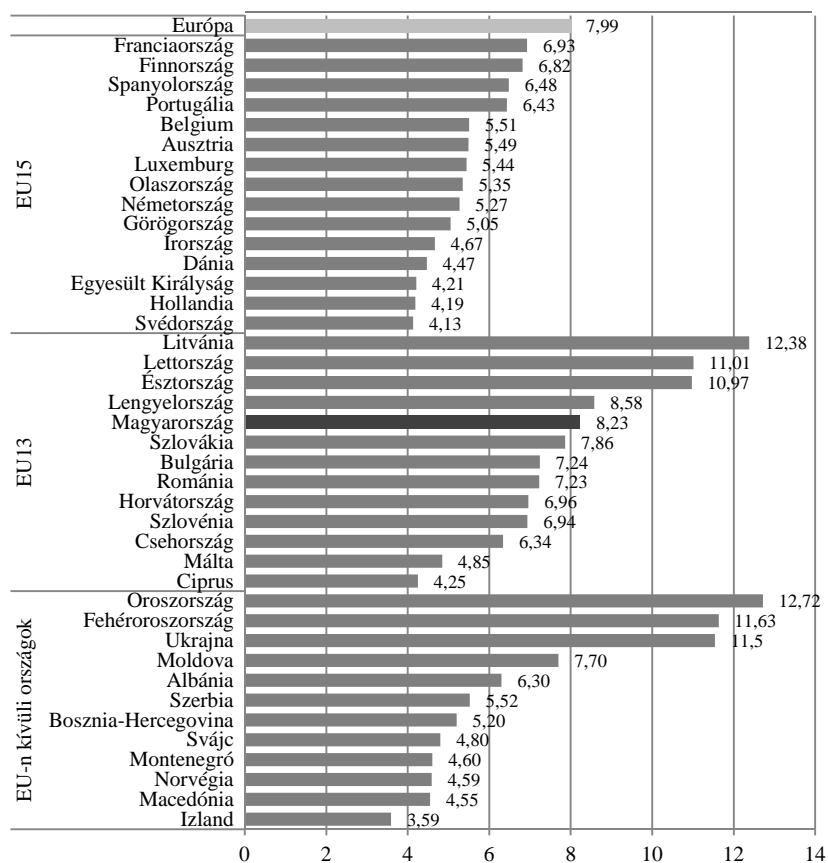

Forrás: World Population Prospects: The 2012 Revision <http://esa.un.org/wpp>

*VII. A nők születéskor várható élettartama Európa országaiban (év), a
2005–2010 közötti időszak átlaga*
*Female life expectancy at birth in Europe (year), average values of the period
2005–2010*

A nők és a férfiak várható élettartama minden európai országban lényegesen eltér egymástól: a 2005–2010 közötti időszakban hat országban volt négy és fél évnél kevesebb különbség a nők javára: Svédországban, Hollandiában, az Egyesült Királyságban, Dániában, Cipruson és Izlandon. Az európai átlag közel

8 év különbség a két nem várható élettartama között. Az Európai Unió régi tagországaiban mindenütt kevesebb a különbség, mint 7 év, az újonnan csatlakozott országok közül viszont csak öt esik ebbe a kategóriába. A nem európai uniós tagállamok közül e tekintetben a volt Szovjetunió utódállamai vannak a legrosszabb helyzetben: Ukrajnában, Fehéroroszországban és Oroszországban több mint 11 és fél év a különbség a két nem várható élettartama között. Magyarország a 8,23 éves különbséggel a rangsor vége felé helyezkedik el – összesen hét európai ország követi a sorban (VIII. ábra).

Forrás: World Population Prospects: The 2012 Revision <http://esa.un.org/wpp>

VIII. A születéskor várható élettartam különbségei Európa országaiban (év), a 2005–2010 közötti időszak átlaga

Difference between male and female life expectancy at birth in Europe, average values of the period 2005–2010

A születéskor várható élettartam tekintetében Magyarország tehát még mindig kedvezőtlen helyet foglal el az európai országok rangsorában, ugyanakkor az utóbbi évtizedben már lényegében töretlen emelkedés, és a férfi–női élettartamok kismértékű közeledése is megfigyelhető. Ezek alapján a népesség-előreszámításban is feltételezhető a folyamatos élettartam-emelkedés és a két nem élettartamának közeledése; a különböző előreszámítási változatokban azonban valamelyest eltérnek a feltételezések.

2.1.3. A nemzetközi vándorlás alakulása

Az országos népesség-előreszámítás során a belső vándorlás figyelmen kívül hagyható, hiszen nem változtatja meg az ország lakosságának számát vagy összetételét, ellentétben a nemzetközi vándorlással. A nemzetközi vándorlás számbavétele azonban sok nehézséggel jár. A bevándorlókról sokkal több és megbízhatóbb információ áll rendelkezésre, mint az országból elvándorlókról. Az elvándorlók tényleges létszámát a befogadó országok tükröstatistikái alapján lehet reálisabban megbecsülni, illetve az egyes népszámlálások adatai segítségével készíthető leltár. A 2011-es népszámlálás végleges adatai 69 ezer fős hiányt mutatnak a népmozgalmi statisztikák továbbvezetésével kapott adatokhoz viszonyítva. Ez azt jelenti, hogy a legutóbbi két népszámlálás közötti időszakban a nemzetközi vándorlásból származó népesség-többség a statisztika által kimutatottnál a valóságban kisebb volt. A nemzetközi vándorlás elsősorban Budapestet, a nagyobb városokat, illetve az országhatár közelében lévő településeket érinti.

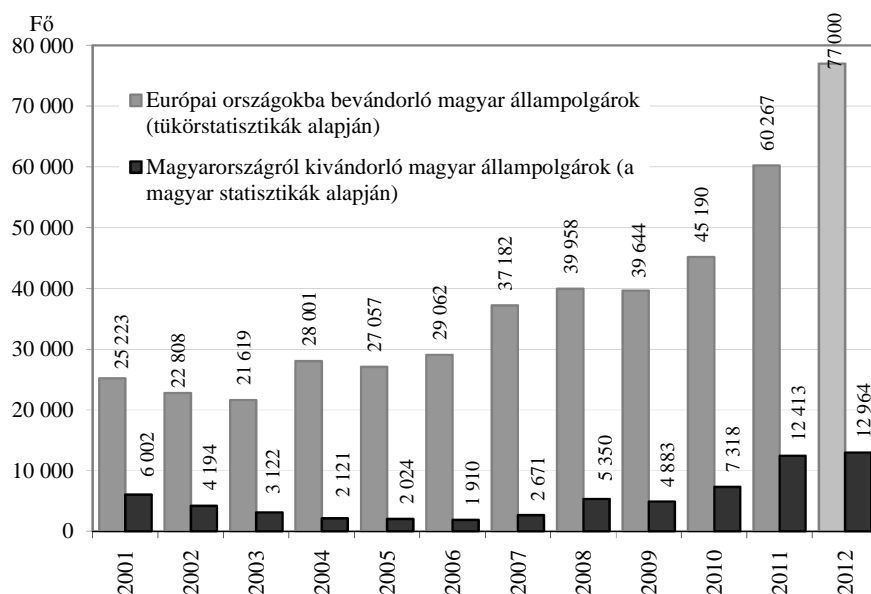
A magyarországi demográfiai helyzet viszonylag új jelensége a nemzetközi vándormozgalom megélénkülése és alapvető irányultságának megváltozása. Az 1990-es évek során jelentős volt a külföldiek bevándorlása, miközben az országból való elvándorlás korlátok között maradt, így jelentős vándorlási többlet alakult ki. Ebből származik a 2001. évi népszámlálás mintegy 200 ezer fős népességtöbbletének egy része is. Miközben a következő évtizedben megindult az országból az elvándorlás is, a 2011-es népszámlálás adatai szerint éves szinten kb. 11,5 ezer fős pozitív nemzetközi vándorlási egyenleg enyhítette a népességfogyást (1. táblázat).

1. A Magyarországot érintő nemzetközi vándorlás, 2001–2011
International migration, Hungary, 2001–2011

Naptári év	A belépő és eltávozó külföldi vándorlók egyenlege	A visszatérő és eltávozó magyar állampolgárok egyenlege	Vándorlási egyenleg összesen	Magyar állam- polgárságot kapott külföldiek
2001	18 364	–3 773	14 591	8 590
2002	15 584	–1 550	14 034	3 369
2003	16 812	–265	16 547	5 261
2004	18 698	63	18 761	5 432
2005	22 262	272	22 534	9 870
2006	19 613	299	19 912	6 172
2007	18 474	–851	17 623	8 442
2008	31 306	–3 245	28 061	8 104
2009	19 982	–2 571	17 411	5 802
2010	17 837	–2 672	15 165	6 086
2011	19 827	–5 367	14 460	20 554

Forrás: KSH Demográfiai évkönyvek, 1990–2011.

A hazai statisztikai adatok által jelzett, 2001–2011 között minden évben jelentős pozitív vándorlási egyenleget mutató képpel szemben viszont a tükörstatisztikák figyelembevétele elgondolkodásra késztet (IX. ábra). 2001–2006 között a hivatalos statisztikai adatok a magyar állampolgárok elvándorlásának csökkenését jelzik, ám a tükörstatisztikák alapján ez már nem olyan egyértelmű. Az adatok 2007-től az elvándorlás növekedését mutatják, de minden évben csak töredékét a tükörstatisztika mutatószámainak. Ennek alapján azt feltételezhetjük, hogy az elvándorlás a 2000-es évek közepe óta jóval nagyobb mértéket öltött Magyarországon, mint az a hivatalos statisztikákból látszik. Nem csak az elvándorló magyarokról, a visszavándorlókról sem pontosak a statisztikák, így jelenleg nehéz megbecsülni az elvándorlás tényleges mértékét. Ez egyben azt jelenti, hogy az előreszámításhoz szükséges hipotézisek kidolgozásánál is jóval kevesebb és bizonytalanabb adatra lehet támaszkodni, mint a termékenység vagy a halandóság esetében.

Forrás: Gödri et al. 2013.

IX. Magyarországról kivándorló és más európai országokba bevándorló magyar állampolgárok, 2001–2012

Hungarian citizens emigrating from Hungary and immigrating into other European countries, 2001–2012

A nemzetközi vándorlás vizsgálatánál is érdemes a magyarországi adatokat más országok megfelelő adataival összevetni. Minden országra igaz az előzőekben már említett számbavételi hiányosság, amely szerint az elvándorlókról jóval kevesebb információ áll rendelkezésre, mint az országba bevándorlókról. Az európai országok többségére a 2000-es évek közepe-vege táján a vándorlási nyereség jellemző, bár ennek mértéke országonként különböző. A 2005–2010-es évek átlagában Belgium, Luxemburg, Norvégia, Olaszország és Svájc könyvelhette el a legnagyobb vándorlási nyereséget, míg Bulgáriában, Romániában és a balti államokban negatív volt a vándorlási egyenleg. Magyarország nettó vándorlási egyenlegének az ország népességszámához viszonyított aránya Franciaországgal vagy Portugáliával áll egy szinten (2. táblázat).

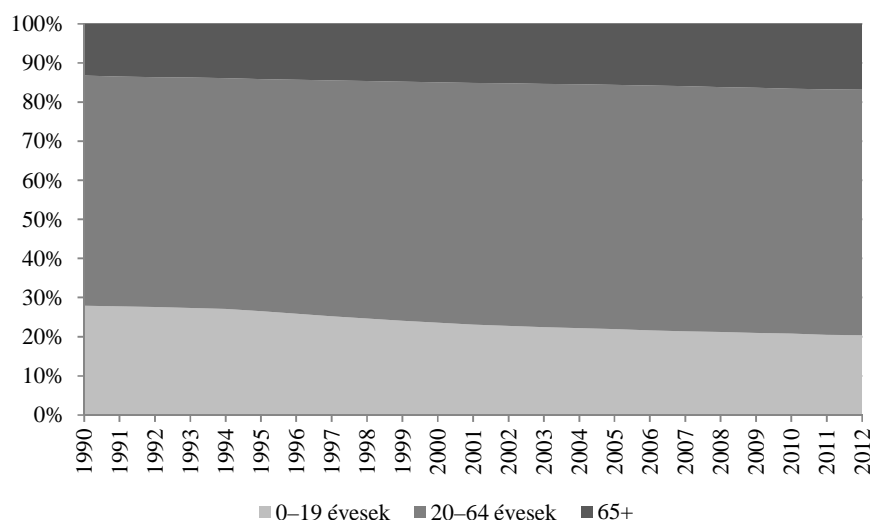
2. Vándorlás az európai országokban 2010 körül
Migration in different European countries around 2010

	Eurostat				ENSZ
	Bevándorlók	Kivándorlók	Különbözet	Nettó vándorlás (%)	Nettó vándorlás 2005–2010 (%)
Ausztria	73 863	51 968	21 895	0,26	0,38
Belgium	131 235	30 511	100 724	0,93	0,63
Bulgária	0,00	-0,22
Ciprus	11 675	9 829	1 846	0,23	
Csehország	75 620	61 782	13 838	0,13	0,58
Dánia	52 236	41 456	10 780	0,19	0,32
Egyesült Királyság	566 514	368 176	198 338	0,32	0,27
Észtország	2 810	5 294	-2 484	-0,19	-0,24
Finnország	25 636	11 905	13 731	0,26	0,27
Franciaország	0,17
Hollandia	128 813	85 357	43 456	0,26	0,07
Horvátország	0,00
Írország	39 525	73 675	-34 150	-0,76	0,50
Lengyelország	-0,04
Lettország	2 364	10 702	-8 338	-0,39	-0,80
Litvánia	5 213	83 157	-77 944	-2,48	-1,01
Luxemburg	16 962	9 302	7 660	1,53	1,75
Magyarország	26 268	11 103	15 165	0,15	0,19
Málta	8 201	5 954	2 247	0,54	0,32
Németország	338 294	300 295	37 999	0,05	0,00
Norvégia	69 214	25 835	43 379	0,89	0,73
Olaszország	458 856	78 771	380 085	0,63	0,64
Portugália	32 307	16 899	15 408	0,15	0,19
Románia	-0,05
Spanyolország	465 168	403 013	62 155	0,13	1,00
Svájc	160 623	86 036	74 587	0,96	0,91
Svédország	98 801	48 853	49 948	0,53	0,57
Szlovákia	15 643	4 753	10 890	0,20	0,11
Szlovénia	15 416	15 937	-521	-0,03	0,44

Forrás: Eurostat, World Population Prospects: The 2012 Revision <http://esa.un.org/wpp>

2.1.4. A népesség korösszetétele

A korösszetétel a népesség egyik legfontosabb jellemzője. Korösszetételről általában két vonatkozásban lehet beszélni: egyrészt az egyes életkorokhoz, korcsoportokhoz tartozó népesség nagysága, létszáma, másrészt ennek a létszámnak az összlakosságon belüli aránya vizsgálható.

Forrás: KSH Demográfiai évkönyvek, 1990–2012.

X. Magyarország népességének korösszetétele 1990–2012 *The age structure of the population of Hungary, 1990–2010*

A korösszetétel alakulásában két demográfiai folyamat egyidejű figyelembevételére van szükség. Az egyik a népesség öregedése, vagyis az idősök népesség belüli arányának emelkedése, miközben fiatalok aránya csökken. A népesség öregedése a demográfiai átmenetnek, az élettartam meghosszabbodásának és a születésszámok csökkenésének együttes következménye, amit a vándorlás hatása kismértékben módosíthat. A másik folyamat az a hullámvás, ami többnyire a múltbeli születésszámok ingadozásához kapcsolódik (háborúk, válságok, népese-déspolitikai hatások). A változó létszámú új generációk a korpiramison végighaladva folyamatosan egy szabálytalan korstruktúrát alakítanak ki.

A korösszetétel általában lassan módosul, ezért a rövid időtávú ilyen elmozdulások igen jelentős változással érnek fel. A változásokban az újabb gyermekszám-csökkenés, a középkorúak továbbra is magas halandósága és természetesen az egyes kohorszok, születési évszámok létszámváltozásának hatásai egyaránt kimutathatók. A népesség továbbra is folytatódó öregedése azt jelzi, hogy új demográfiai jelenség van kibontakozóban: a második demográfiai átmenet. Ennek legfontosabb jellemzői az alacsony gyermekszám, a jelentősen javuló életkilátások, az öregedés és a létszámpótló bevándorlás.

A népesség korszerkezetének változását mutatja a X. ábra: jól láthatóan lassú, de egyértelmű az elmozdulás a fiatalok (0–19 évesek) arányának csökkenése és az idősek (65 évesek és idősebbek) arányának növekedése felé.

A korösszetétel változásaira nem szokás külön feltételezések megfogalmazása a népesség-előreszámítások során, ugyanis a termékenységre és a halandóságra megfogalmazott hipotézisek – a demográfiai folyamatok törvényszerűségeinek dinamikus érvényre juttatásával – mintegy automatikusan szolgáltatják a korösszetétel változásait. Az eredmények ismeretében lehetőség lesz a változások részletes nyomon követésére.

3. A népesség-előreszámítás módszere, kiinduló adatai és hipotézisei

3.1. A népesség-előreszámítás módszere

Az előreszámítás az ENSZ által kidolgozott, a nemzetközi előreszámítási gyakorlatban szinte kizárólagosan alkalmazott kohorsz-komponens eljárással készült. Az előreszámítás fő hipotézisei a népmozgalmi jelenségek legfontosabb mutatószámaira, a mutatószámok jövőbeni alakulására vonatkoznak. Minden jelenségre három alternatív hipotézist szokás kidolgozni: az ún. alacsony, alap (közepes) és magas hipotéziseket.

A termékenységnél a teljes termékenységi arányszámra, a halandóságnál a születéskor várható élettartamra, a vándorlás esetében a vándorlási egyenlegre vonatkoznak a hipotézisek.

A hipotéziseknek megfelelően a három előreszámítási változat hipotézis-rendszere a következő:

1. Alapváltozat: közepes termékenység, közepes élettartam, közepes vándorlási egyenleg
2. Alacsony változat: alacsony termékenység, alacsony élettartam, alacsony vándorlás
3. Magas változat: magas termékenység, magas élettartam, magas vándorlási egyenleg

Az egyes változatok a népesedéspolitika és a népességfejlődés jövője szempontjából lényegesen eltérő feltételeket jelentenek.

Az alapváltozat mérsékelt, de reális változásokat irányoz elő a demográfiai folyamatokban. A ma elképzelhető maximumhoz képest alacsonyabb a figyelembe vett élettartam-javulás, a jövőbeni minimumhoz képest viszont magasabb a termékenység. Mindez hosszabb távon javítja az időskori függőségi arányokat, mérsékli az egész népesség és azon belül a munkavállalási korúak létszámcsökkenését. A jelentős bevándorlási többlet feltételezése szintén ki-

egyensúlyozó tényező mind az összlakosság száma, mind korösszetétele szempontjából. Az alapváltozat összességében enyhén kedvező feltételrendszert jelent az ország fejlődése számára. Kiemelendő, hogy a hipotézisek mögött olyan kiegyensúlyozott család-, egészségügyi és bevándorlás-politika feltételezése áll, amely mindhárom területen lényeges és tartós eredményeket hoz a folyamatokban.

Az alacsony és a magas változatok adják a jelenleg elképzelhető minimális és maximális népességszámokat, mind az össznépesség, mind a résznépességek, mind a népmozgalmi esetszámok vonatkozásában. Ezáltal a jövőbeni népességfejlődés mozgásterét jelölik ki az időben távolodva egyre jobban megnyíló tölcser formájában.

Az egyes népmozgalmi eseményekre vonatkozó hipotézisek számszerűsítése speciális módon történik.

A termékenységnél a kiinduló adat a születések száma, a született gyermekek neme és az anya életkora a kiinduló adat: ezek alapján kiszámíthatók a becsléshez szükséges mutatók. Ahhoz, hogy egy adott évben becsülhető legyen a születések száma, tudni kell, hogy az egyes életkorokban milyen gyakorisággal vállalnak gyermeket a nők, vagyis azt, hogy az összes születésszámból mekkora hányad jut a népességben adott életkorú nőkre. Ezt mutatja meg a termékenységi naptár, ami az előreszámítási hipotézisek alapján kiszámítható. Az egyre emelkedő szülési életkor a kezdeti szülési korprofil módosításával, „eltolásával” modellezhető.

Szükséges még a fiú–lány születések aránya, ennek alapján becsülhető ugyanis, hogy az összes születésből mennyi a fiú-, illetve a lányszületés – így lehet nemek szerinti becslést is adni az előreszámítás során. A fiú–lány születési arány az előreszámítási időszakot megelőző évek tényadatai alapján becsülhető: a születések 51,4%-ában feltételezhető fiúszületés. A fiú–lány születési arány meglehetősen stabil mutatószám; születéskor a fiúk vannak többen, azonban ez az arány a két nem eltérő halálozási mutatói következtében általában 40 és 50 éves kor között kiegyenlítődik, majd azt követően megfordul: idősebb korban már a nők vannak többen.

Ahhoz, hogy a népesség halálozásból eredő csökkenése kiszámítható legyen, a nem és kor szerinti halálozások számára van szükség. Ez a születéskor várható átlagos élettartam felbontásával történik, az itt alkalmazott módszer az ún. hatványmódszer. Ennek során nemek szerint minden évre meg kell határozni azt a hatványkitevőt, amely a továbbélési valószínűségekre alkalmazva éppen a feltételezett élettartamot adja (H. Richter 2002).

Ezt követően a perspektivikus továbbélési valószínűségek alkalmazásával már kiszámítható a férfiak és a nők halálozása egy-egy naptári évben életkor szerint.

A vándorlás becsléséhez – a vándorlók létszáma mellett – szükség van a vándorlók nemek és életkor szerinti összetételére vonatkozó hipotézisre is. Ez

általában a korábbi vándorlási adatok alapján becsülhető: a vándorlás bizonytalansága miatt a rendelkezésre álló legutóbbi néhány év vagy esetleg a legutóbbi év korprofilját szokás használni. Valamilyen simító eljárással többnyire kiküszöbölhetők az adott év vagy évek kiugró értékei, „szabálytalanságai”. Az itt bemutatott előreszámítás során az alapváltozatban a vándorlók korprofilja megegyezik a befogadó népesség korszerkezetével. A magas változatban a vándorlók egy fiatalabb, a befogadó népességre a 2000-es évek körüli időszakban jellemző korszerkezetet mutatnak. Ez a megoldás a ténylegesen vándorlókra vonatkozó adatok bizonytalansága miatt merült fel: feltehetően torzítja a tényleges korszerkezetet – mivel a vándorló népesség általában fiatalabb a befogadó népességnél –, de nem lényeges mértékben, mivel a vándorlók a lakosság nagyságához viszonyítva csak igen kis részarányt képviselnek.

A vándorlók esetében szokásos feltevés, hogy termékenységi és halálozási mutatóik a befogadó népesség jellemzőivel egyeznek meg.

3.2. A népesség-előreszámítás kiinduló adatai

A népesség-előreszámítás kiinduló adatai az utolsó ismert népesség-adatok (nem és életkor szerint), illetve a hipotézisek kidolgozásához szükséges információk, a korábbi időszakok népmozgalmi jellemzőinek ismerete (termékenység, halandóság, a nemzetközi vándorlás intenzitása). A népességnek a népszámlálás időpontjában mutatott jellemzőire a népszámlálások szolgáltatnak részletes adatokat, két népszámlálás között pedig a népmozgalmi statisztikák alapján jellemezhetők a népmozgalmi folyamatok.

A hipotézisek kialakításához további információk is felhasználhatók, mint például más országok jellemzői az adott népesedési jelenség terén, vagy a népesedési folyamatok különböző komponenseinek jövőbeli alakulására vonatkozó szakértői vélemények.

3.3. A népesség-előreszámítás hipotézisei

Az új népesség-előreszámítás a népszámlálás eredményei és a vándorlási folyamatok utóbbi évtizedben megfigyelt alakulása következtében több ponton eltér az eddigi előreszámításoktól. A termékenység vonatkozásában egy kedvező fordulatot feltételez, a vándorlás esetében pedig a bevándorlás és az elvándorlás folyamatainak elkülönült kezelése jelent változást. A várható élettartam tekintetében az eddigieknél kissé mérsékeltebb javulást tartalmaznak a hipotézisek.

A jelenleg tapasztalható igen alacsony termékenység a népesség minden rétege előtt ismert jelenség, és köztudottak az ennek orvoslására kidolgozott csa-

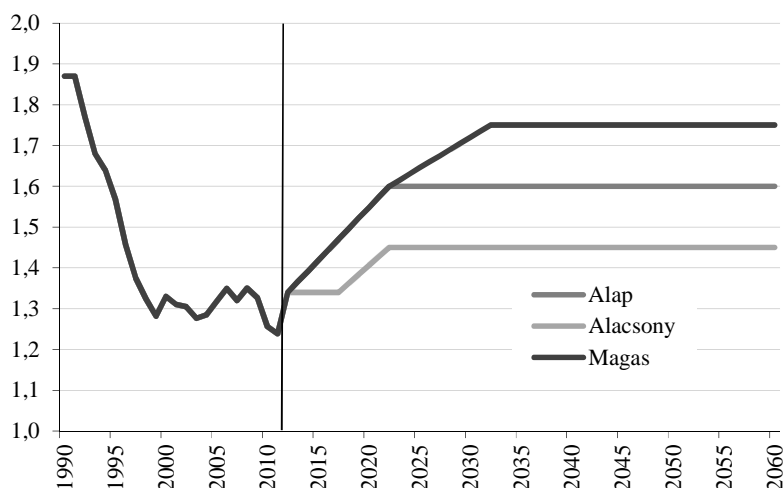
láppolitikai intézkedések, illetve a jövőben várható hasonló változások. Amennyiben ezek tartósan és következetesen, hosszú időn keresztül fennmaradnak, szinte biztosan eredményeznek valamilyen mértékű termékenységnövekedést. Az alacsony hipotézisnél csak ezt a hatást vesszük figyelembe, és így minimális emelkedéssel számolva egy évtized távlatában az 1,45-ös teljes termékenységi arányszám elérését feltételezzük. Ebben az esetben Ausztria jelenlegi termékenységi szintjét éri el Magyarország.

Az 1990-es években kibontakozott és a 2000-es években folytatódó folyamatoknak és következményeiknek többféle magyarázata lehetséges, s ennek következtében többféle hipotézis alakítható ki a népességszám jövőbeli alakulására. A közepes és a magas hipotézis megfogalmazásánál az előzőekben említett családpolitikai intézkedések mellett más tényezők hatásával is számolunk.

Amennyiben a változások egy átmeneti családalapítási, illetve gyermekváltási mintaváltásnak tulajdoníthatók, akkor arra lehet számítani, hogy jelenleg azok a gyermekek „hiányoznak”, akiket jellemzően fiatal korban szültek korábban a nők. A mintaváltás kifutásával, a 2020-as éveket követően ezek a gyermekek várhatóan megszületnek – vagyis a termékenység fokozatosan növekedve megközelíti a korábbi, mintaváltás előtti szintet. Ezt tartalmazza a magas hipotézis, amelyben 1,75 a feltételezett teljes termékenységi arányszám, két évtized távlatában.

A jelenleg is zajló változások fényében valószínűsíthető, hogy lerövidül az az időszak, amely alatt a nők világra szeretnék hozni tervezett gyermekeiket. Ez azonban egyben azt jelenti, hogy még a szülési kedv megnövekedésével számolva is várhatóan kevesebb gyermek jön világra, mint a magas hipotézis feltételeinek teljesülése esetén. (Közepes hipotézis: 1,6 teljes termékenységi arányszám). Ebben az esetben a termékenység eléri a jelenlegi európai átlagot, megközelítőleg egy évtizedes késéssel.

A termékenység alaptendenciaként fokozatosan emelkedik ebben az évtizedben, de várhatóan lassan, és hosszabb távon sem éri el a szülőpárok utánpótlásához (az egyszerű reprodukcióhoz) szükséges 2,1-es átlagos teljes termékenységi arányszámot. A hazai és a nemzetközi előreszámítások is 1,6 teljes termékenységi arányszám körüli értéket vetítenek előre, ez azonban a gazdasági fejlődéstől, a társadalmi jóléttől és a családpolitika alakulásától függően valamennyit változhat (XI. ábra).

Forrás: KSH Demográfiai évkönyvek, 1990–2012. és a szerző saját számításai

XI. A teljes termékenységi arányszám 1990–2011 között és hipotézisei, 2012–2060

Total Fertility Rate in Hungary between 1990 and 2011, and its hypotheses for the period 2012–2060

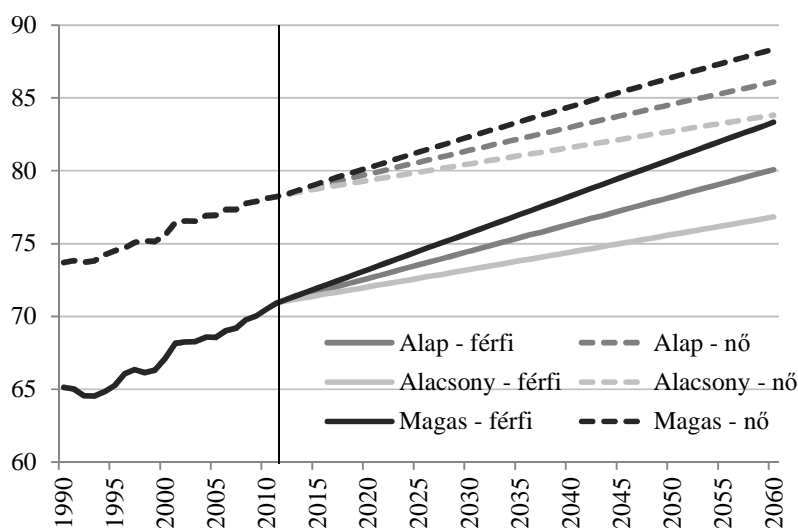
Mindhárom változat a termékenység emelkedésével számol, a megvalósulás esélye azonban attól is függ, hogy a születésszám növelését célzó különféle intézkedések mennyire érik el, illetve mennyire tudják tartósan fenntartani a kívánt hatást. Óvatos optimizmussal elmondható: van olyan példa, amely azt mutatja, hogy a hosszú távon kiszámítható és viszonylag bőkezű családpolitika képes befolyásolni a termékenységet (Makay 2009). Szintén reményt keltő az a tény, hogy Magyarországon a fiatalok által tervezett gyermekek száma megközelíti a kettőt, vagyis a gyermekvállalási szándék megvan, de a megvalósulást különböző tényezők akadályozzák. Amennyiben ezen tényezőket vagy egy részüket sikerül kiküszöbölni, megszülethetnek az egyébként tervezett gyermekek (Spéder – Kapitány 2007).

A halandóság vonatkozásában a hipotézisek részben a születéskor várható élettartam növekedésének ütemére vonatkoznak – külön a két nemre –, részben pedig a férfiak és a nők várható élettartama közötti különbségre.

A nők esetében a jelenlegi tendenciák töretlen folytatódása a magas hipotézis tartalma, a férfiak pedig közelednek a nőkhez, mégpedig oly módon, hogy 2060-ra a jelenlegi 8 évről 5 évre mérséklődik köztük a különbség – vagyis az Ausztriában jelenleg tapasztalható szintre.

Az alapváltozat hipotézise mindkét nem esetében valamelyest alacsonyabb várható élettartamot feltételez, mint a magas változat, a férfi–nő különbség pedig a jelenlegi európai uniós átlagra csökken, vagyis 6 évre. Az alacsony változatban az alacsony várható élettartam mellett csak minimálisan közeledik egymáshoz a férfiak és a nők élettartama.

Az újszülöttek várható élettartama 2011-ben a férfiaknál 70,9, a nőknél 78,2 év. Az alacsony változat hipotézise szerint ez az érték a férfiaknál 72, a nőknél 79,3 évre; a közepes változatnál 72,6, illetve 79,8 évre; a magas változatnál pedig 73,2 és 80,2 évre emelkedne 2020-ban. További fokozatos emelkedés mellett 2030-ban alacsony értéken a férfiaknál 73,2, nőknél 80,5 év; közepes értéken 74,5, illetve 81,4 év; magas értéken 75,7, illetve 82,3 év tétélezhető fel. A 2060-ig szóló prognózis szerint a születéskor várható átlagos élettartam vég-ső értékei az alacsony változatnál a férfiaknál 76,8, a nőknél 83,8 év; a közepesnél 80,1, illetve 86,1 év; a magas változatnál pedig 83,3 és 88,3 év lenne (XII. ábra).

Forrás: KSH Demográfiai évkönyvek, 1990–2011. és a szerző saját számításai

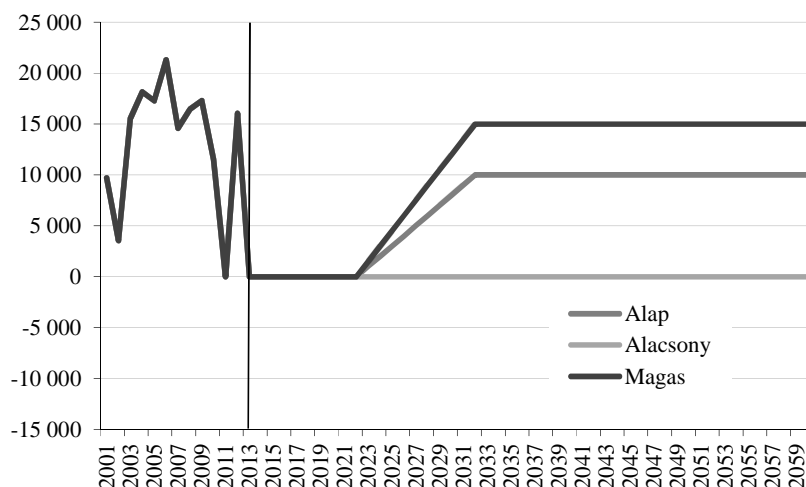
XII. A születéskor várható átlagos élettartam 1990–2011 között és hipotézisei, 2012–2060, férfiak és nők

Life expectancy at birth between 1990 and 2011, and its hypotheses for the period 2012–2060, males and females

A vándorlási hipotézisek kialakítása során – az utóbbi évek adataiban tapasztalható bizonytalanságok és ellentmondások miatt – a következő évtizedben a nemzetközi vándorlást nulla vándorlási egyenleggel³ veszik figyelembe, majd ezt követően alakul más-más módon a magas és a közepes hipotézis szerint. Az alacsony hipotézis szerint a vándorlási egyenleg a teljes előreszámítási időszakban nulla lesz.

A közepes hipotézis esetén a 2020-as évek elején vándorlási nyereség jelentkezik, amely lassú növekedéssel a 2030-as évek elejére eléri az évi 10 ezer főt, ezután azonban nem változik. A magas hipotézis szerint további egy évtizedig folytatódik az emelkedés, a vándorlási egyenleg eléri az évi 15 ezer főt, majd ezt követően állandó marad (XIII. ábra).

A nemek szerinti egyenlegek 2013-tól minden hipotézis szerint azonosak. A kor szerinti egyenlegek a közepes hipotézis szerint az előreszámítás kiinduló événél fiatalabb, Magyarország 1998–2002 közötti átlagának megfelelő korszerkezetet feltételeznek. A magas hipotézis esetén az utolsó olyan előreszámítási év korszerkezetével számolunk, amikor még – a feltételezések szerint – nem jelentkezik pozitív vándorlási egyenleg (ez esetünkben 2022).

Forrás: KSH Demográfiai évkönyvek, 1990–2011. és a szerző saját számításai

XIII. A nemzetközi vándorlások egyenlege 2001–2011 között és hipotézisei, 2012–2060

Balance of international migration, 2001–2011, and its hypotheses for the period 2012–2060

³ A nulla nettó vándorlási különbözet nem azt jelenti, hogy nincs vándorlás, hanem azt, hogy a bevándorlók és az elvándorlók létszáma – és összetétele – megegyezik, ezért sem vándorlási nyereség, sem vándorlási veszteség nem keletkezik.

A vándorlási hipotézisek azon a feltételezésen alapulnak, hogy a következő évtizedekben megváltozik a vándorlás iránya és megváltoznak a tendenciái. Az eddig hosszú távon pozitív vándorlási nyereség csökken, bizonyos időszakokra esetleg negatívvá is válhat, de összességében egy ideig nulla körüli nettó vándorlási egyenleget eredményez.

A feltételezés hátterében egyrészt az áll, hogy a Magyarországra irányuló vándorlás – amely elsősorban a környező országokból, főként Romániából érkező bevándorlókat jelentette – forrásai szűkülnek, illetve a vándorlók jó része már nem áll meg Magyarországon, hanem továbbvándorol a nyugati országok felé. Másrészt az európai uniós országok munkaerőpiacának szívó hatása a gazdasági válság következtében a korábbinál erősebben érvényesül, így növekszik a magyarok elvándorlása az országból.

Hosszabb távon ezek a folyamatok munkaerő-piaci hiányt eredményeznek, így kedvező lehetőséget jelentenek más, esetenként a harmadik világ országai-ból érkező bevándorlók számára. Ily módon ismét növekedni kezd a bevándorlók száma, a vándorlás egyenlege több évtizedes távlatban pozitívvá válik.

4. A népesség-előreszámítás eredményei: Magyarország népességének várható alakulása 2011–2060 között

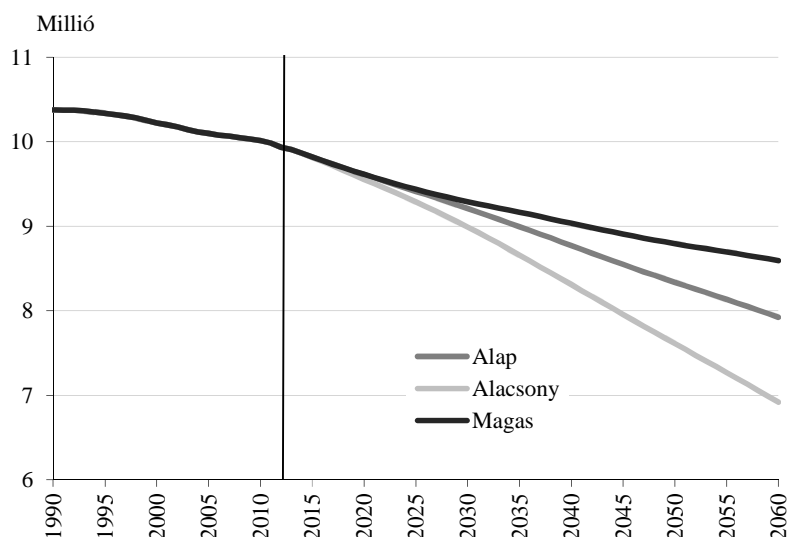
4.1. A népességszám alakulása

Magyarország népessége 1981-ben 10 millió 710 ezer fő volt, a mai országterületen ez a legnagyobb érték a történelem során. Azóta – a becslések szerint egyetlen év, 1992 kivételével – a csökkenés folyamatos. A 2001. évi népszámláláskor 10 millió 200 ezer főt írtak össze, 2011. október 1-jén (a népszámlálás eszmei időpontjában) pedig 9 millió 982 ezer főt. A két népszámlálás közötti csökkenés 218 ezer fő. A továbbszámított népesség 2013 elején 9 millió 909 ezer fő volt, ez további 73 ezer fős veszteséget jelent a népszámlálás óta.

Az előreszámítás a 2060-ban várható népességszámra meglehetősen tág határokat jelöl ki. Az alapváltozat szerinti legvalószínűbb létszám 7 millió 920 ezer fő. A legmagasabb érték 8 millió 590 ezer, a legalacsonyabb 6 millió 920 ezer fő, az eltérés a két szélső változat között 1 millió 670 ezer fő.

Mindez azt jelenti, hogy 2013 és 2060 között a népesség csökkenése alap-tendenciának számít, mivel a létszám még a jelentős termékenység-emelkedést, intenzív bevándorlást feltételező magas változat megvalósulása esetén is jóval kevesebb mint 9 millió fő. A népesség gyarapodására a magas változat esetében feltételezett 1,75-ös átlagos gyermekszámnál több gyermekre lenne szükség, ám erre – a termékenység utóbbi években tapasztalt rendkívül kedvezőtlen alakulása miatt – egyre kevesebb az esély. A pesszimista jövőképet tükröző

alacsony változat szerinti, 7 millióhoz közeli létszám súlyos népességvesztést jelentene (XIV. ábra).

Forrás: KSH Népességtudományi Kutatóintézet. A szerző számítása.

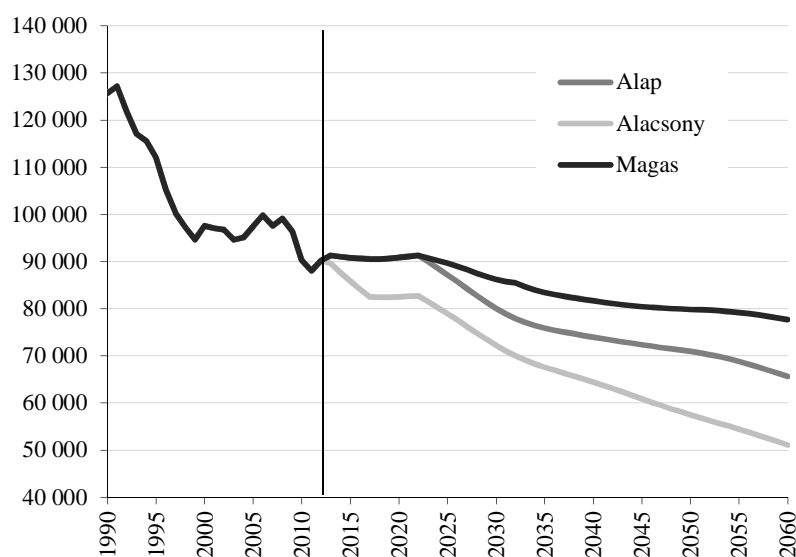
XIV. A népesség száma, 1990–2060 Population size, 1990–2060

A létszámcsökkenés a rendszerváltozás óta hozzávetőleg folyamatos és egyenletes volt: a lakosság 1990 és 2001 között 175 ezer fővel, 2001-től 2013 januárjáig 290 ezer fővel, összesen csaknem 465 ezer fővel lett kevesebb. Az előreszámítás szerint a következő fél évszázad alatt még közepesen javuló mutatók mellett is bekövetkezhet további 2 millió fős csökkenés. A magas változat közel 1 millió 320 ezer fős népességsökkenéssel számol ezen az időtávon, míg az alacsony változat megvalósulása 3 millió fős veszteséget jelentene.

A népességszám változását az élveszületések és a halálozások száma, valamint a nemzetközi vándorlások egyenlege alakítja. Ha a születések meghaladják a halálozásokat, természetes szaporodásról, ellenkező esetben természetes fogyásról van szó.

4.2. A termékenység alakulása

Az élveszületések számát egyrészt a szülőképes korú nők száma, másrészt gyermekvállalási hajlandóságuk határozza meg. A rendszerváltozást követő évtizedben – elsősorban a szülőképes korban lévő nők termékenységének csökkenése miatt – az élveszületések száma jelentősen visszaesett. 1990-ben még 126 ezer újszülött látta meg a napvilágot, 1998 óta azonban 100 ezer fő alatti az élveszületések száma. 2010-ben 90 ezer, 2011-ben 88 ezer gyermek született – ez a születések történelmi mélypontja –, majd 2012-ben a születések száma egy kevéssel újra meghaladta a 90 ezret. A következő 20 évben további csökkenés várható, mert egyre kisebbek lesznek a szülőképes női korosztályok. Ha az átlagos gyermekvállalási hajlandóság a jelenlegi szintnél csak kicsivel lesz magasabb, ismét meredeken esik majd a születésszám, de még közepesen javuló termékenység mellett is erőteljesen elmarad a korábbi születésszámtól. Kedvező esetben (viszonylag magas termékenység mellett) az élveszületések száma hosszabb időre kevéssel 90 ezer fő fölé kerülhet, de később ismét csökkenésbe fordul (XV. ábra).

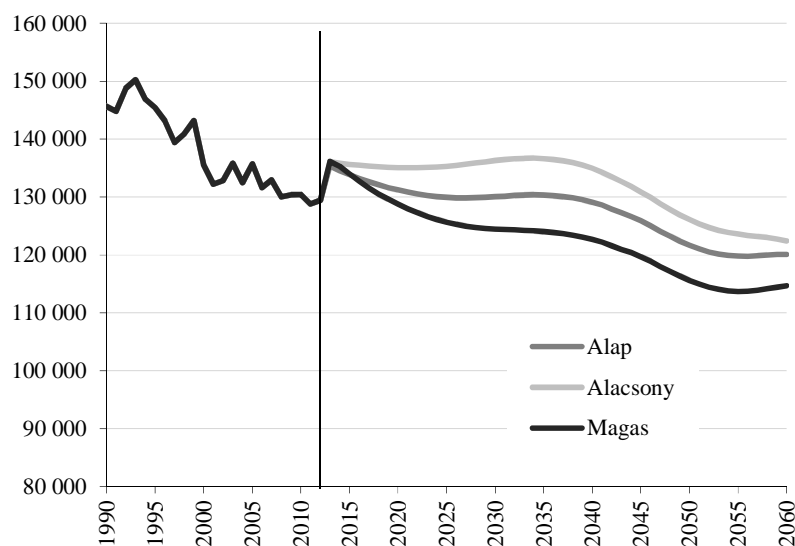
Forrás: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet. A szerző számítása.

XV. Az élveszületések száma, 1990–2060
Number of live births, 1990–2060

4.3. A halandóság változása

A természetes szaporodás másik tényezőjét a halálozások jelentik. A halálozások számát alapvetően az idősebb korosztályok létszáma határozza meg, de hatással van rá az egyes életkorokban az életkilátások alakulása is.

Az 1990-es évek nagy részében igen magas, évente 140 ezer fő felett volt a halálozások száma. A halandóság 1995-től kezdődő javulása fokozatosan mérsékelte a halálozások számát, amely 2008-ra 130 ezer főre csökkent és azóta minden évben alatta maradt. A jövőben, ha a halandóság mérséklődése enyhe lesz, a meghaltak száma kismértékű emelkedést követően csökken, majd stagnál, a halandóság ütemes csökkenése mellett a 120 ezer főre mérséklődhet, míg nagyon erőteljes javulás esetén 2060-ig 110–115 ezer fő közelébe kerülhet (XVI. ábra).

Forrás: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet. A szerző számítása.

XVI. A halálozások száma, 1990–2060
Number of deaths, 1990–2060

Mindemellett szinte biztosra vehető, hogy a jövőben is kevesebb lesz az élveszületés, mint a halálozás. 1990 és 2012 között összesen 800 ezer fővel többen haltak meg, mint ahányan születtek. A 2011 és 2060 közötti fél évszázadban – közepesen javuló feltételek mellett is – 2 millió 430 ezer fő lesz a

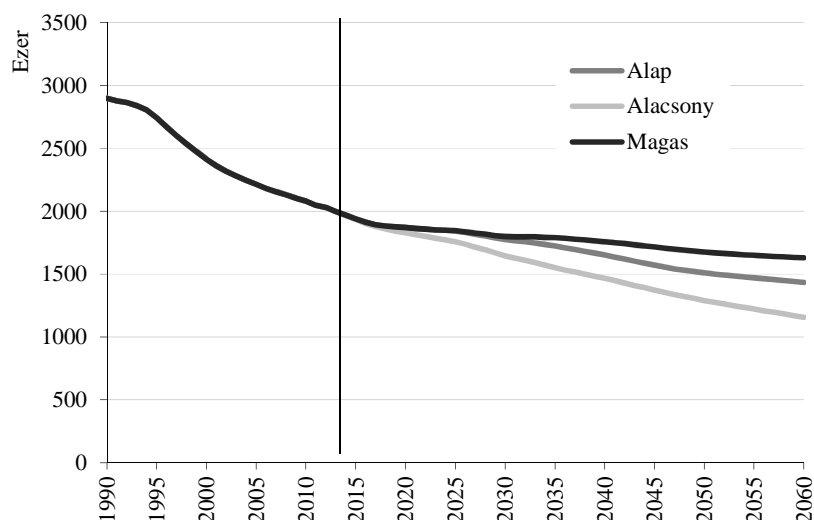
természetes fogyás, az előreszámítás „pesszimista” változata esetén meghaladja a 3 millió főt, de még az „optimista” változatban is 1 millió 920 ezer fő lesz.

Ezt a negatív hatást mérsékelheti a nemzetközi vándorlás pozitív egyenlege, vagyis az, hogy többen költöznek Magyarországra, mint ahányan elmennek. 1990 és 2011 között a nemzetközi vándorlás összesített egyenlege meghaladta a 356 ezer főt, ennyivel többen költöztek Magyarországra, mint ahányan elmentek. Az előreszámítás alaphipotézise szerint 2011 és 2060 között 340 ezer fő lesz a bevándorlási többlet, ami valamelyest mérsékli a népességszökkenést. A magas változat félmillió vándorlási nyereséggel számol, az alacsony változat esetében a vándorlás nem befolyásolja a népességszám alakulását.

4.4. A korösszetétel változása

A népesség életkor szerinti megoszlását általában a fiatalok, a középkorúak és az időskorúak számával és arányával jellemzik. Az Európai Unióban alkalmazott gyakorlat szerint az számít fiatalnak, aki nem múlt el 20 éves. Az idősekre vonatkozó alsó korhatárként használják a 60 és a 65 évet is. Magyarországon inkább az utóbbi alkalmazása indokolt, a 65 éves hivatalos nyugdíjkorhatárt figyelembe véve.

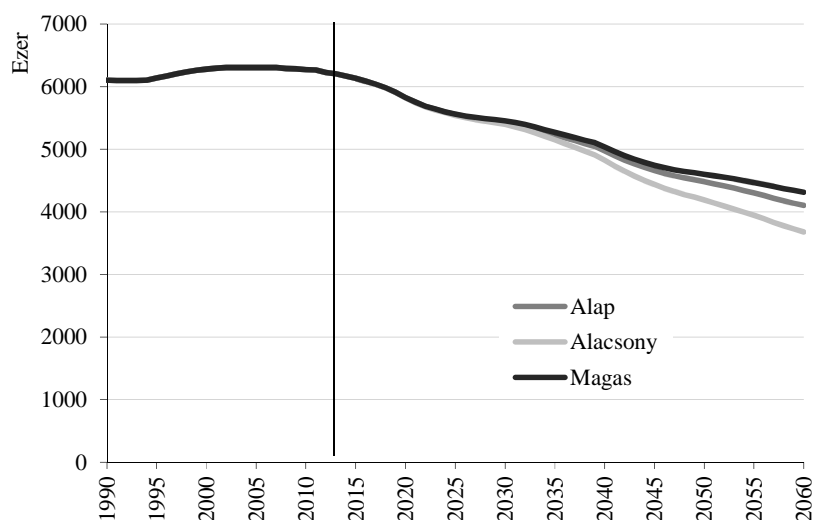
1990 elején még 2,9 millió volt a fiatalok létszáma, 2001-ben viszont már csak 2,4, 2013-ban pedig 2 millió (XVII. ábra). A 900 ezer fős létszámcsökkenésért a termékenység igen alacsony szintje a felelős, ami részben a gyermekvállalás későbbi életkorokra történő halasztásának következménye. 2060 felé haladva feltételezhető a csökkenő létszámú szülőképes korosztályok emelkedő gyermekvállalása, de a valószínű emelkedésnél is csak jóval nagyobb mértékű termékenység-növekedés tudná ellensúlyozni a 0–19 éves korosztályok zsugorodását, és az is csak az előreszámítás időszakán túlnyúló távon. Így a fiatalok létszámának alakulása továbbra is csökkenő tendenciájú marad, és az előreszámítás alapváltozatában 2060-ig 1,4 millió főre apad. A maihoz hasonló alacsony átlagos gyermekszám esetén azonban az előbbinél jóval nagyobb mértékben is csökkenhet a korcsoport létszáma. A fiatalok aránya jelenleg 20%, ez sokkal alacsonyabb, mint az 1990-es évek elején volt (28%), és alacsonyabb a 2001. évinél is (23%). A 2060. évre ez az arány tovább csökken, és várhatóan 18% körül alakul. Az alacsony változat 2060-ban 1,2 millióra teszi a fiatalok számát, 17%-os népességen belüli aránnyal, míg a magas változat szerint a 20 éven aluliak létszáma 1,6 millió lenne, és ez a népesség 19%-át tenné ki.

Forrás: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet. A szerző számítása.

XVII. A 0–19 évesek létszáma, 1990–2060
Number of persons aged 0–19, 1990–2060

A 20–64 évesek létszámát jelentősen megemelte, hogy az 1950-es és az 1970-es évek közepén született nagy létszámú nemzedékek az elmúlt évtizedekben ebbe a korcsoportba léptek. A korcsoport létszámának növekedéséhez a pozitív vándorlási egyenleg is hozzájárult. A 20–64 évesek csoportja az 1990. évi 6,1 millió főről indulva 2001-ben 6,3 millió volt, 2013 elején pedig 6,2 milliót tett ki. Megkezdődött egy csökkenési folyamat, amely várhatóan felgyorsul, mielőtt a Ratkó-korszakban születettek elérik, illetve meghaladják a 65 éves korhatárt. 2060-ban várhatóan 4,1 millió fő lesz a korcsoportban, ami a jelenlegi 63%-os népességbeli arányt 52% körülire csökkenti. Az alacsony, illetve a magas változat szerint a létszám két szélső értéke 3,7, illetve 4,3 millió lehet, ami a népesség 50, illetve 53%-át jelenti (XVIII. ábra).

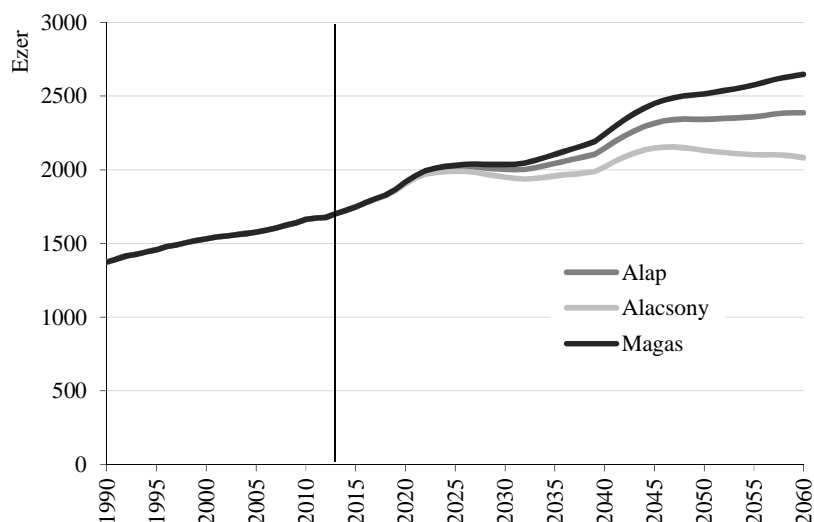

Forrás: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet. A szerző számítása.

XVIII. A 20–64 évesek létszáma, 1990–2060

Number of persons aged 20–64, 1990–2060

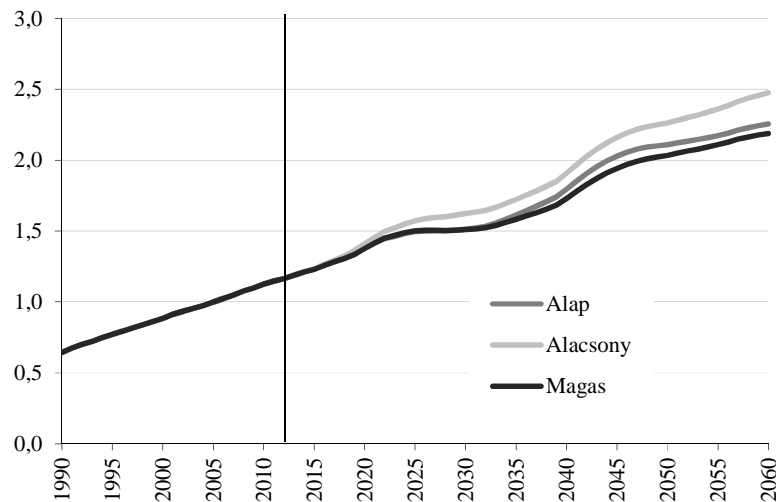
Magyarországon az 1990-es évek elején a 65 éves és idősebb népesség létszáma 1,4 millió volt, 2001-ben már meghaladta a 1,5 milliót, 2013-ban pedig elérte az 1,7 milliót. A korcsoport népességen belüli aránya 13%-ról 17%-ra nőtt. 2060-ig a már említett korcsoport-hullámváz, az alacsony születésszámok, valamint a javuló halandóság együttes hatására a létszám 2,4 millió főre emelkedik, aránya pedig eléri a 30%-ot. Az alacsony változat 2060-ra 2,1 millió főt prognosztizál ebben a korcsoportban (30%-os részaránnyal), míg a magas változat szerint létszámuk 2,6 millió fő lenne, népességbeli arányuk pedig 31%-ra emelkedne (XIX. ábra).

Forrás: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet. A szerző számítása.

XIX. A 65 évesek és idősebbek létszáma, 1990–2060
Number of persons aged 65 and over, 1990–2060

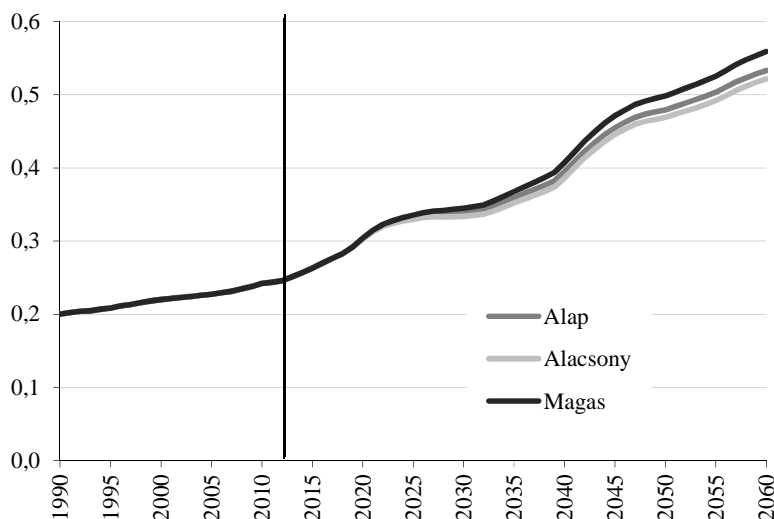
Az öregedési index (a 65 évesek és annál idősebbek gyermekkorúakhoz, vagyis 0–14 évesekhez viszonyított aránya) jól mutatja a demográfiai öregedés folyamatát (XX. ábra). Az 1990-es évek elején tapasztalt 0,7-es értékről 2001-re 0,9-re emelkedett, 2013-ban pedig 1,2 az értéke, vagyis a népességben már több az idős ember, mint a gyermekkorú. Az idősek gyermekekhez viszonyított aránya a következő időszakban lendületesen tovább emelkedik, 2060-ra már 2,3 körüli értéket vehet fel. Ez azt jelenti, hogy az időskorúak létszáma több mint kétszerese lesz a gyermekek létszámának, az előreszámítás alapváltozata szerint. Az öregedési index értéke az alacsony változat esetén emelkedik leginkább: 2060-ra elérheti a 2,5-ös értéket, vagyis az idősek száma két és félszerese lesz a gyermekekének. Ez elsősorban az alacsony termékenységnek köszönhető, hiszen ebben a változatban a várható élettartam csak mérsékelten növekszik. A magas változatban az index 2,2 körüli értéke várható.

Forrás: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet. A szerző számítása.

XX. Öregedési index, 1990–2060
Ageing index, 1990–2060

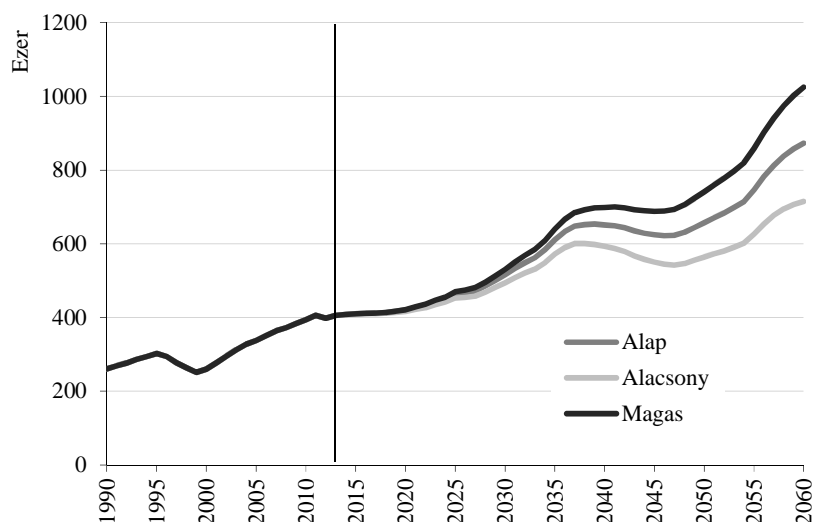
Az öregedéssel összefüggésben szokás még annak vizsgálata, milyen eltartási teher nehezedik a gazdaságilag aktív korú (15–64 éves) népességre, vagyis hogy létszámuk hogyan viszonyul az idősek, illetve a gyermekek létszámához: az előbbit időskori függőségi rátának, az utóbbit gyermekkori függőségi rátának nevezik (a kettő összege a teljes függőségi ráta vagy eltartottsági ráta). Az eddigiekben vázolt népesedési folyamatok – az idősek arányának növekedése, a gazdaságilag aktív korúak arányának csökkenése – eredményeként az időskori függőség növekedése várható. Az időskori függőségi arány 2060-ra az előreszámítás mindhárom változatában több mint kétszeresére emelkedik (XXI. ábra). 2011-ben az arány értéke 0,24, vagyis négy aktív korú jut egy időse, míg 2060-ra ez az arány duplájára nő, és már csak két aktív korú jut egy időse (az arány értéke 0,53). Az arány az alacsony változatban a legkisebb (0,52), a magas változatban a legnagyobb (0,56).

Forrás: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet. A szerző számítása.

XXI. Időskori függőség, 1990–2060
Old-age dependency ratio, 1990–2060

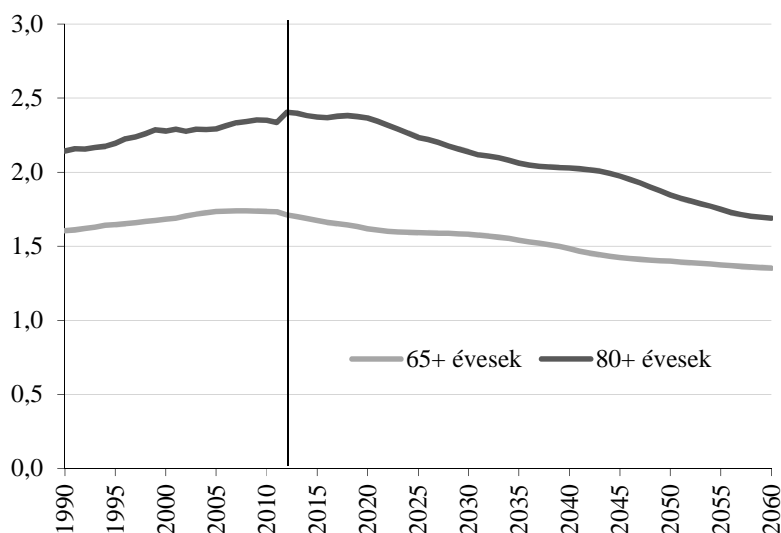
A várható élettartam folyamatos emelkedésével egyre nagyobb lesz a népességben belül a nagyon idősök, a 80 évesek és ennél idősebbek létszáma is (XXII. ábra). Ennek többféle következményével kell számolni: egyrészt növelik a nyugdíjasok létszámát és így a nyugdíjkiadásokat is; másrészt az idősebb korban gyakoribb és súlyosabb betegségek az egészségügyi ellátás költségeinek emelkedésével járnak. Az előreszámítás alapváltozata szerint a 80 évesek és idősebbek létszáma a 2011. évi 400 ezer főről (4%) 2060-ra 870 ezer főre emelkedik, népességbeli arányuk pedig közel két és félszeresére nő (11%). Az alacsony változatban – az alacsonyabb várható élettartamok következtében – ennél kevesebb, 720 ezer fő a várható létszám, 10%-os népességbeli aránnyal. A magas változatban létszámuk meghaladja az egymillió főt, a népességbeli arányuk pedig közelíti a 12%-ot.

Forrás: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet. A szerző számítása.

XXII. A 80 évesek és idősebbek létszáma, 1990–2060
Number of persons aged 80 and over, 1990–2060

Ismeretes, hogy a férfiak és a nők között jelentős különbség van a várható élettartamban. Ez azzal a következménnyel (is) jár, hogy az idősek körében a férfiak rövidebb élettartama következtében sok az egyedülálló (és egyedül élő) időskorú nő, akik férjük elhalálása miatt többnyire özvegyek. Az élettartamban tapasztalható különbségek hatását tovább erősíti a párkapcsolatoknak az a jellegzetessége, hogy a férfiak általában néhány évvel idősebbek a társuknál. Amennyiben a két nem élettartama közeledik egymáshoz, várhatóan kevesebben élnek majd egyedül időskorukban – ez főként a nőknél eredményezhet jelentős javulást. Az előreszámítás alapváltozata szerint 2011-ben a 65 éves és ennél idősebbek között egy férfira 1,7 nő jutott, 2060-ra ez az arány 1,35-re csökken. A 80 éves és ennél idősebbek esetén 2011-ben egy férfira 2,3 nő jutott, 2060-ra ez az érték várhatóan 1,7, vagyis a 2011-ben a 60 évesekre és idősebbekre jellemző arányt éri el (XXIII. ábra). Tehát a nemek aránya az idősek körében lassan közelít a kiegyenlítődés felé. Az előreszámítás alacsony változatában ez a közeledés kisebb mértékű, míg a magas változatban erőteljesebb.

Forrás: KSH Népességtudományi Kutatóintézet. A szerző számítása.

XXIII. A nők és férfiak aránya a 65 évesek és idősebbek, valamint a 80 évesek és idősebbek körében az előreszámítás alapváltozata szerint, 1990–2060
Proportion of females and males in the age groups 65 and over and 80 and over according to the basic version of population projection, 1990–2060

5. Összefoglalás, következtetések

Magyarországon az 1990-es évektől napjainkig számos olyan demográfiai folyamat indult el, illetve folytatódott, amely végső soron tovább fokozta a népességszökkenés mértékét/ütemét és a korösszetétel jelentős előregedéséhez vezetett.

A termékenység csökkenése egész Európára jellemző volt a kilencvenes években, de a legtöbb országban megfordult a trend, és a 2000-es évek elejétől emelkedés következett be. Magyarországon ez nem történt meg, jó esetben is csak stagnálásról lehet beszélni az utóbbi években. A 2011-es termékenységi mélypont után 2012-ben növekedett a teljes termékenységi arányszám, és ebben talán az időközben hozott családpolitikai intézkedéseknek is szerepe lehet. Amennyiben ezek az intézkedések hosszabb távon fennmaradnak, illetve újabakkal egészülnek ki, a termékenység tartós emelkedése is elképzelhető.

A halandóság tekintetében Magyarország mind az élettartamokat, mind a férfiak és nők közötti halandósági különbségeket figyelembe véve az európai rangsor alsó harmadában foglal helyet. Ugyanakkor a 2000-es évektől töretle-

nül emelkedik az élettartam, és ez az emelkedés a gazdasági válság hatására sem torpant meg, így valószínűsíthető, hogy további emelkedésre lehet számítani. A két nem élettartama csak kevéssé közelített egymáshoz az elmúlt két évtizedben.

A nemzetközi vándorlással kapcsolatos adatok jóval több bizonytalanságot tartalmaznak, mint a születésekre vagy a halálozásokra vonatkozóak, ezért az előreszámítás hipotéziseinek kidolgozásánál kevésbé nyújtanak biztos alapot. Feltehető, hogy az elmúlt két évtizedben összességében pozitív egyenleget mutató vándorlási folyamatban az utóbbi néhány évben lényeges változások következtek be, mind a vándorlás irányát, mind pedig annak volumenét tekintve. Egyre kevesebben vándorolnak be az országba, miközben növekszik az elvándorlás. A pozitív vándorlási egyenleg hosszabb távon akkor növekedhet ismét, ha a szomszédos országokon kívül más országokból is többen érkeznek, és az elvándorlás is mérséklődik.

Mindezeket figyelembe véve jött létre az a hipotézisrendszer, amelynek alapján elkészült az előreszámítás három változata: az alapváltozat, amely a leginkább reálisnak tartott jövőképet képviseli; a magas és az alacsony változat, amelyek a még lehetségesnek tartott változások felső és alsó határát képviselik.

Hosszú távon a különböző előreszámítási modellek mindegyike a népesség jelentős csökkenését vetíti előre. A gyermekvállalási magatartás, az élettartam és a nemzetközi vándorlás terén is igen jelentős pozitív változásnak kellene bekövetkeznie Magyarországon ahhoz, hogy a népesség csökkenése mérséklődjön és az öregedési folyamat lelassuljon.

IRODALOM

- Földházi Erzsébet (2012): A népesség szerkezete és jövője. In Öri Péter – Spéder Zsolt (szerk.): *Demográfiai Portré 2012*. KSH NKI, Budapest, 155–168.
- Földházi Erzsébet (2011): Az osztrák és a német munkaerőpiac megnyitásának várható hatása Magyarország népességének alakulására 2011–2030 között. *Demográfia*, 54/4. 213–235.
- Gödri Irén – Soltész Béla – Bodacz-Nagy Boróka (2013): Dynamic Historical Analysis of Longer Term Migratory, Labour Market and Human Capital Processes in Hungary. A country report developed within the project ‘SEEMIG Managing Migration and Its Effects – Transnational Actions Towards Evidence Based Strategies’.
- Hablicsek László (1992): *A magyarországi demográfiai átmenet vizsgálata*. (KSH NKI Kutatási Jelentések, 42.), KSH NKI, Budapest.
- Hablicsek László (1992): *Magyarország népességének előreszámítása. Demográfiai forgatókönyvek 2010-ig, 2040-ig*. (KSH NKI Demográfiai Tájékoztató Füzetek, 10.), KSH NKI, Budapest.
- Hablicsek László (1998): Demográfiai forgatókönyvek, 1997–2050. *Demográfia*, 41/4. 472–495.
- H. Richter Mária (2002): A népesség becslése évközi időpontokra. A kanadai népességtovábbszámítási modell adaptációja. *Demográfia*, 45/2–3. 273–301.
- Kovacsics Józsefné (szerk.) (1996): *Demográfia*. Jogi Továbbképző Intézet, Budapest.
- Makay Zsuzsanna (2009): A franciaországi családpolitika és a magas termékenység összefüggése. *Demográfia*, 52/4. 313–348.
- Monostori Judit – Öri Péter – S. Molnár Edit – Spéder Zsolt (2009): *Demográfiai Portré 2009*. KSH NKI, Budapest.
- Radnóti László (2003): Az élettartamok statisztikája. *Statisztikai Szemle*, 2003/7. 559–570.
- Spéder Zsolt – Kapitány Balázs (2007): *Gyermekek: vágyak és tények. Dinamikus termékenység-elemzések*. Műhelytanulmányok 6. KSH NKI, Budapest.
- Öri Péter – Spéder Zsolt (szerk.) (2012): *Demográfiai Portré 2012*. KSH NKI, Budapest.

Tárgyszavak

Népesség-előrejelzés
 Népességstruktúra
 Termékenység
 Halandóság
 Vándorlás

**THE PROJECTED POPULATION DEVELOPMENT OF HUNGARY
BETWEEN 2011 AND 2060***Abstract*

As the final results of the population census 2011 are already available, it has become timely to rethink the hypotheses of the former country-wide population projection and to elaborate a newer version. The so-called cohort component method was used while creating this new national projection. Hypotheses have been constructed about the three basic components of future population development: namely about the changes of fertility, mortality and migration. Three versions of projection have been formulated: the medium (basic) variant can be considered a realistic scenario of the future, the low version is highly pessimistic, while the high one is greatly optimistic.

Hungary's population has been continuously decreasing since 1981: whereas her population size was still 10.7 million in 1981, only 9.98 million persons were registered in 2011. According to all the different population projection models a further decrease and an even stronger ageing process can be expected in the long run.

According to this latest projection very different population sizes can be calculated for 2060. In the most probable basic version, the number of population will be 7.92 million. The highest value may be 8.59 million while the lowest possible one will be 6.92; the difference between the two extreme values is 1.67 million persons. Meanwhile the share of those aged 0–19 will decrease from the recent level of 20 percent to 17–19 percent and that of the oldest age-group (65 and over) will be around 30 percent instead of the recent 17 percent.

To sum up, Hungary needs a considerable positive change in fertility, life expectancy and international migration so that its population decrease and ageing process will slow down.

KONFLIKTUSOK HATÁSA A PÁRKAPCSOLATI INSTABILITÁSRA

PILINSZKI ATTILA¹

Bevezetés

A válások gyakoriságát az elmúlt két évtizedben vizsgálva azt tapasztalhatjuk, hogy számuk a kilencvenes évek közepétől stagnált, majd csökkent. A tendencia hátterében egyértelműen szerepet játszik a házasságkötések számának jelentős mérséklődése. A teljes válási arányszám azonban 2006-ig folyamatosan nő, azóta 46% körül mozog (Földházi 2012). Ezek a népmozgalmi statisztikák azonban csak a házasság jogi felbontására vonatkoznak – a párkapcsolati instabilitás általában rejtve marad, hiszen nem jelenik meg a házaspárok különköltözése; az élettársi kapcsolatban élők különválása. (Ráadásul az élettársi kapcsolatban élők aránya az elmúlt két évtizedben többszörösére nőtt: 1990-ben a lakosság mindössze 5%-a, 2011-ben már 18%-a él ebben a kapcsolati formában [KSH 2011].) Az instabilitást befolyásoló tényezők vizsgálatát a családbomlások gyakori előfordulása indokolja.

A családi stabilitást fókuszba helyező kutatások egyrészt a válás hátterében álló demográfiai és szocioökonómiai tényezők vizsgálatára szorítkoznak, mint például a házasságkötéskor betöltött életkor, a házasságból született gyermekek száma (Booth – Edwards 1985; Bukodi 2001; Földházi 2009; Lee 1977; Lehrer 2008), a női munkavállalás szerepe és a felek jövedelmi különbségei (Becker – Landes – Michael 1977), másrészt a kapcsolati minőség többdimenziós mérőeszközei alapján próbálják feltárni az instabilitás meghatározóit (Spanier 1976). Számos kutatás során vizsgálták a családi interakció valamely aspektusának hatását a párkapcsolat minőségére, illetve a párkapcsolattal való elégedettségre (Chuan Chuan 2010; Greeff – De Bruyne 2000; Kurdek 1995). A családi instabilitást érintő kutatásokban a konfliktusok és a konfliktuskezelés módjának szerepe változó. A párkapcsolati konfliktus egyrészt a házasság minőségének egyik dimenziójaként jelenik meg; a kapcsolati minőségre vonatkozó mérőeszközökben gyakran szerepel a konfliktus témaköre. A házassággal való elégedettségre vonatkozó közkezdelt mérőeszköz (Marital Adjustment Test; Locke – Wallace 1959) több területen is rákérdez a

¹ A szerző a Semmelweis Egyetem Egészségügyi Közzolgálati Kar Mentálhigiéné Intézetének munkatársa, e-mail: pilinszki.attila@pulic.semmelweis-univ.hu.

házastársak közötti nézeteltérések gyakoriságára. Egy másik sokat használt eszköz (Dyadic Adjustment Scale; Spanier 1976) szintén tartalmaz a konfliktusok gyakoriságára vonatkozó kérdést: „Milyen gyakran veszekednek egymással?” Ez azt jelzi, hogy a párkapcsolati konfliktusokat és azok gyakoriságát nem kezelték a kapcsolat minőségétől független jelenségként.

A konfliktus többnyire a kapcsolati minőség egyik összetevőjeként jelenik meg a párkapcsolati stabilitásra vonatkozó modellekben is. A házasság Sérülékenységi–stressz–adaptáció modelljében (Vulnerability-stress-adaptation model; Karney – Bradbury 1995) a stabilitást a házasság minősége határozza meg. A konfliktusok és a konfliktuskezelés az alkalmazkodási folyamatokhoz tartozik, amelyek kölcsönhatásban állnak a házasság minőségével. A modell szerint tehát a konfliktusoknak nincs közvetlen hatása a párkapcsolati stabilitásra. Ugyanezt az indirekt hatást feltételezi Lewis és Spanier családi stabilitásra vonatkozó elméletében (Lewis – Spanier 1979): a konfliktusok a felek közötti interakciókból származó hasznokhoz/feszültségekhez járulnak hozzá, ami hatással van a kapcsolati minőségre, a kapcsolati minőség pedig a házasság alternatíváival és a külső gáttal együtt határozza meg a stabilitást.

A családi folyamatokra, a párkapcsolat működésére vonatkozó vizsgálatok kapcsán többen utaltak rá, hogy nem elegendő csupán az egyik fél megkérdezése (Kenny – Kashy – Cook 2006; Lewis – Spanier 1979; Safilios-Rothschild 1969). A felek különbözőképpen érzékelhetnek vagy értelmezhetnek egy adott kérdést, eltérő jellemzőkkel és attitűdökkel rendelkezhetnek, így mindenképp szükséges mindkét felet megkérdezni és az adatokat ennek megfelelően kezelni, elemezni és értelmezni. Mivel a diádkutatások speciális feladatot adnak kutatóknak, röviden kitérek a diádikus elemzések módszertani kérdéseire.

A válásra vonatkozó összehasonlító kutatások felhívják a figyelmet rá, hogy a kapcsolat felbontása változó képet mutat a különböző országok, kohorszok, de társadalmi csoportok között is (Härkönen – Dronkers 2006; Teachman 2002). Az irodalmi áttekintésben hivatkozott kutatások elsősorban nemzeti adatfelvételekre vagy kisebb középosztálybeli mintákra támaszkodnak. Jelen kutatással az volt a célom, hogy az alacsony társadalmi státusú családok (az átlagosnál jóval magasabb)² instabilitását meghatározó tényezőkről tudjak minél részletesebb képet adni, ami empirikus háttérrel nyújthat a vizsgált célcsoporttal foglalkozó intézmények szolgáltatás-fejlesztéséhez, illetve a családokkal végzett segítő munkához.

Tanulmányomban a 2012-ben folytatott kérdőíves kutatás adatai alapján vizsgálom a családi konfliktusok és a párkapcsolati stabilitás kérdését. Elsődleges kérdésfeltevése az, hogy tapasztalható-e a párkapcsolati konfliktus köz-

² Az országos reprezentatív mintán (*Életünk fordulópontjai*, 2008) a férfiak 4,9, a nők 8,7%-ánál merült fel a válás gondolata a kérdezést megelőző egy év során (Pilinszki 2012), jelen kutatásban ugyanez az arány a férfiaknál 24,3, a nőknél 21,4%.

vetlen hatása a stabilitásra, vagy csak a Karney–Bradbury és Lewis–Spanier modelljei szerint leírt indirekt hatás figyelhető meg a kapcsolati minőség közvetítésével.³

Irodalmi áttekintés

A családi konfliktusoknak a következő fő dimenziói különíthetők el: a nézeteltérések tartalma; intenzitás és gyakoriság; a konfliktus megoldásának módja és sikeressége.

A házassági konfliktusok leggyakoribb témái a korábbi kutatások alapján a kommunikáció, az anyagiak, a gyermekek, a szexualitás, a házimunka, a féltékenység és a rokonsággal való kapcsolat mentén alakulnak ki (Mead et al. 1990). Wagner és Weiss kutatásában a szabadidő eltöltése, valamint a házimunka megosztása mutatkozott a leggyakoribb konfliktusforrásként (Wagner – Weiss 2007). Egy erdélyi kutatás mintájában a leggyakrabban előforduló vitatémák az anyagiakkal kapcsolatos konfliktusok, a házimunka megosztása és a gyermekneveléssel kapcsolatos kérdések voltak. Ebben a vizsgálatban a gyakran veszekedő pároknál a második legjellemzőbb vitatémának az alkoholfogyasztás mutatkozott (Antal – Szigeti 2008). Az alkoholfogyasztás és család stabilitásának kapcsolatára több tanulmány is felhívta a figyelmet: az alkoholbeteg páciensek között több az elvált családi állapotú, mint más betegcsoportokban (Reich – Thompson 1985), a férfiak és a nők alkoholfogyasztása emeli a nők válási hajlamát, az alkoholfogyasztással kapcsolatos viták azonban a férfiak instabilitását növelik (Halford – Osgarby 1993).

Papp és munkatársai az anyagiakról szóló vitákat helyezték vizsgálódásuk középpontjába. A korábbi kutatásokkal ellentétben az ő mintájukban a vezető vitatéma nem a pénzügyek kérdése volt, ám arra az eredményre jutottak, hogy a felek az anyagiakon való vitatkozás közben több negatív interakciós stílust használnak, mint más vitatémáknál. Továbbá úgy értékelték a megkérdezettek, hogy a pénz körüli vitáknak – más témákhoz viszonyítva – jelentős rövid és hosszú távú hatása van kapcsolatra (Papp – Cummings – Goeke-Morey 2009). Az egyes vitatémák és a párkapcsolati elégedettség kapcsolatát vizsgáló Levenson és munkatársai szerint az elégedett és elégedetlen párok között a legnagyobb különbség az anyagiak, a kommunikáció, a szexualitás és a féltékenység témákban mutatkozott (Levenson – Carstensen – Gottman 1993).

Lloyd szerint néha a látszólag egyszerű témák vonatkozhatnak a felek közötti mélyebb kapcsolati küzdelemre, ami a hatalom és az intimitás központi témájára épül. A kapcsolati stabilitás szempontjából a szubjektíve fontosnak

³ A tanulmányban a közvetítés, mediáció kifejezéseket statisztikai értelemben használtam: hogyan befolyásol egy oksági kapcsolatot egy közbejövő (mediátor) változó.

ítélt témákban tartósan fennálló, illetve visszatérő konfliktusok a leginkább problematikusak (Lloyd 1990).

A családi konfliktusok gyakoriságának a minőségre és stabilitásra kifejtett hatására vonatkozóan szintén kevés empirikus adattal rendelkezünk. Bár ez főként annak köszönhető, hogy – amint erre korábban utaltam – a konfliktusok gyakorisága a legtöbb mérőeszközben a minőség egyik dimenziójaként szerepel. Wagner és Weiss arra az eredményre jutottak, hogy a konfliktusok szintje erős összefüggést mutat a párkapcsolati minőséggel, azonban közvetlenül nem befolyásolja a stabilitást (Wagner – Weiss 2007).

A konfliktuskezelés konceptualizálása során már korán megjelent a konstruktív és destruktív folyamatok elkülönítése (Deutsch 1969), és a kérdést érintő későbbi kutatások is a konfliktuskezelésnek erre a két fő irányára összpontosítottak. A destruktív konfliktus alapvetően versengésre épülő, antiszociális és a kapcsolatot leépítő. A destruktív magatartás negativitást, barátságtalanságot, néha ellenségességet mutat, ahol a hangsúly a különbségeken van. A produktív konfliktusnak ezzel szemben pozitív hatásai vannak: egyrészt nyílt és őszinte kommunikációt eredményez, ami csökkenti a bizalmatlanságot okozó félreértések valószínűségét; másrészt elősegíti a másik jogos érdekeinek és szükségleteinek felismerését és olyan megoldás keresését, amely mindkét fél igényeinek megfelel; továbbá bizalomteli és barátságos attitűdhöz vezet, ami növeli a hasonlóságok és a közös érdekek iránti érzékenységet (Deutsch 1969). Ezek alapján várható, hogy a destruktív konfliktusok csökkentik a kapcsolattal való elégedettséget, míg a konstruktív folyamatok növelik a kapcsolat minőségét. Számos kutatásban rámutattak, hogy a házasság minőségének a konfliktuskezelés módja az egyik legfontosabb meghatározója: a felek kapcsolattal való elégedettsége pozitív kapcsolatban áll a konstruktív konfliktuskezelési stratégiákkal (mint a megegyezés, humor, kompromisszumkészség, problémamegoldás) és negatív összefüggést mutat a destruktív stratégiákkal (mint az agresszió, elkerülés, védekezés, versengés) (Greeff – De Bruyne 2000; Kurdek 1995; Marchand 2004).

Többen úgy utaltak az elkerülésre mint a konfliktuskezelés egy antiszociális módjára, ami valójában akadályokat gördít a valódi vitarendezés elé, és negatív hatással van a párkapcsolat működésére. Fitzpatrick azonban felhívta a figyelmet rá, hogy a rövid távú elkerülés, a konfliktussal való foglalkozás ideiglenes elhalasztása hozzájárulhat a sikerebb megoldáshoz, sőt egyes megoldhatatlan kérdések hosszú távú kerülése is előnyös lehet. A döntő tényező szerinte, hogy az elkerülés közös vagy individuális döntés alapján történik-e (Fitzpatrick – Fallis – Vance 1982). A Magyarországon is jól ismert, Thomas és Kilmann által megfogalmazott konfliktuskezelési stílusok (versengő, elkerülő, alkalmazkodó, kompromisszum-kereső és együttműködő) az önérdék-érvényesítés és a kapcsolat fontossága dimenziója mentén írhatók le (Thomas 1974). A konfliktuskezelési módok kutatásában gyakran használták ezt vagy ennek továbbfej-

lesztett változatait (Levinger – Pietromonaco 1989; Rahim 1983). Bár a szerzők felhívják a figyelmet a különböző stílusok szituációtól való függésére, a konfliktuskerülő magatartás mindkét dimenzióban alacsony értéket képvisel, ami egy párkapcsolatban feltehetően nem előnyös.

Karney és Bradbury a családi stabilitásra és minőségre irányuló longitudinális vizsgálatok metaanalízisében néhány változót emel ki, amely közepes-erős előrejelzője a kapcsolati stabilitásnak: a házassággal való elégedettség, a szexuális élettel való elégedettség, a férj és a feleség pozitív viselkedése, a pár attitűdjeinek homogenitása növelik a stabilitást, míg a szülők válása, a férj és a feleség negatív viselkedése és a pozitív reciprocitás a stabilitás csökkenéséhez járul hozzá (Karney – Bradbury 1995). Tehát egyéb tényezők mellett a jelen tanulmányban vizsgált aggregált viselkedés-változók (konfliktuskezelés, problémamegoldás, kommunikációs stílus) közepesen erős kapcsolatban állnak a párkapcsolati stabilitással.

Tanulmányomban a konfliktusok mint a kapcsolati feszültségek megnyilvánulásainak és azok megoldási módjainak a családi instabilitásra közvetlenül és a párkapcsolati minőségen keresztül kifejtett hatását vizsgálom.

1. A *konfliktusok gyakoriságának* növekedésével várhatóan csökken a stabilitás, bár sokan felhívják a figyelmet rá, hogy alapvetően nem a konfliktusok, hanem azok destruktív kezelése gyengíti a kapcsolatot.

Van-e közvetlen hatása a konfliktusok gyakoriságának a stabilitásra, vagy csak a minőségen keresztül fejtik ki hatásukat?

2. A különböző *konfliktusforrások* különbözőképpen befolyásolhatják a stabilitást. Feltételezésem szerint a mindennapi életvitellel kapcsolatos viták (házimunka, anyagiak, gyermeknevelés) gyengébb hatást gyakorolnak az instabilitásra, mint a valamilyen speciális élethelyzettel kapcsolatos viták (alkoholfogyasztás, féltékenység). A korábbi kutatási eredmények alapján azt várhatjuk, hogy az alkoholfogyasztás körüli viták inkább a férfiak instabilitását befolyásolják.

Van-e olyan konfliktusterület, ami közvetlenül befolyásolja a párkapcsolati stabilitást?

3. A *konfliktuskezelés módja* tekintetében a korábbi kutatásokkal egybehangzóan azt feltételezem, hogy a kompromisszumos-együtműködő konfliktuskezelési stílus elősegíti a stabilitás növekedését, míg a versengő és elkerülő stílus gyengíti a kapcsolatot.

Van-e a különböző konfliktuskezelési stílusoknak közvetlen hatásuk a párkapcsolati stabilitásra?

A diádkutatások módszertani kérdéseiről

Több kritika érte azokat a családra vonatkozó kutatásokat, melyek csak egy megkérdozett véleményére alapoznak. Már a hatvanas évek végén megfogalmazódott az igény, hogy a családi témák vizsgálata során a feleségek mellett a férjeket is meg kell interjúolni, ahogy erre egy tanulmány kritikus címe is utal: „Családszociológia vagy a feleségek családszociológiája?” Bár egyes témákban a felek válaszai összhangban vannak, számos kérdésben (döntéshozatal, konfliktusok, de gyakran a kapcsolattal való elégedettség is) eltérő a véleményük. Az említett tanulmányban Safilios-Rothschild a módszertani konklúziók között fogalmazza meg, hogy az elemzésnek a férj és a feleség válaszai közötti diszcrepancia miatt mindkét fél véleményére építenie kell (Safilios-Rothschild 1969).

A család több tagjától származó információ azonban számos, az adatok elemzését illető kérdést vet fel. A diádadatok elemzésének egyik alapvető fogalma a függőség (nonindependence), azaz a diádok tagjai értelemszerűen nem egymástól független individuumok, hanem az egyik fél érzelme/viselkedése hatással van a másik fél érzelmére/viselkedésére. A családi kapcsolatok területről sok példát sorolhatunk erre: a férj kapcsolattal való elégedettsége többnyire pozitív kapcsolatban van a felesége elégedettségével; a házimunkában való szerepvállalás a két fél közötti zéró összegű játszmaeként fogható fel. Kenny megfogalmazásában a diádikus függőség definíciója: „Ha a diád két tagjától származó két pontszám nem független, akkor ez a két pontszám jobban hasonlít egymásra (vagy jobban különbözik egymástól), mint két olyan személytől származó két pontszám, akik nem tartoznak ugyanazon diádhoz.” (Kenny – Kashy – Cook 2006: 4) Azzal, hogy a diádoktól származó adatok nem tekinthetők független megfigyelésnek, mindenképp sérül a hagyományos statisztikai módszerek (ANOVA, regresszioelemzés) alapvető feltétele. Ha egyszerűen nem vesszük figyelembe az adatok függőségét, a statisztikai próba torz eredményeket hozhat: a statisztikai szignifikancia többnyire túl liberális, egyes esetekben pedig túlságosan konzervatív (Kenny – Kashy – Cook 2006).

A diád jellegű kutatásokban az adatok közötti függőség kezelésére szolgáló egyik stratégia, hogy csak az egyik féltől gyűjtünk adatokat, elkerülve ezzel a kérdésből származó problémákat. Ezen vizsgálatok mérőeszközeiben a kérdések a kapcsolatra, a másik fél percepciójára vonatkozhatnak, de a családi komplexitásból mindenképp veszítünk. Amennyiben több családtagtól gyűjtünk adatokat, az említett okok miatt mindenképp elhibázott lépés, ha független egyénekként kezeljük őket. Adódik azonban egymásik stratégia, miszerint két különböző mintába soroljuk a diádok tagjait (Kenny 2011). Az elemzést követően két mintán végezzük, például férjek és feleségek csoportjain. Természetesen ez az út csak akkor járható, ha a diád tagjai között valamilyen lényegi változó mentén különbséget tudunk tenni (például nem – férfi és nő; kor – idő-

sebb testvér és fiatalabb testvér). Bár ezzel a módszerrel kikerüljük a függőség problémáját, de – ugyanúgy, ahogyan az egyik fél megkérdésére építő kutatásokban – az adatok kettéosztásával csökken a tesztelhető hipotézisek köre. Ezek leginkább a kapcsolati mintázatokra utaló kérdések, amelyek a diádkutatások fő fókuszát képezik.

Kenny a diádkutatások legfontosabb jellemzőit abban látja, hogy

- az összes adat egy elemzés részét képezi (tehát nem két almintán történik az analízis);
- az elemzés során figyelembe veszik a diádot (szemben azzal, amikor az egyén az elemzési egység);
- a diád tagjai közötti függőség közvetlenül mérésre kerül (Kenny 2011).

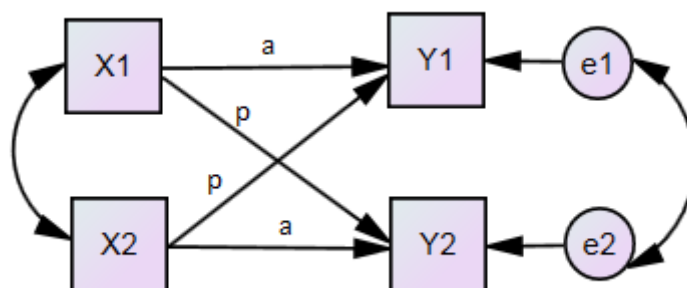
Az adatok közötti függőség ellenőrzésére a változó mérési szintjétől függően különböző statisztikai eszközök állnak rendelkezésünkre. Amennyiben a vizsgált változók nominális mérési szintűek, a Cohen-kappát (K) használhatjuk annak meghatározására, hogy az adott pontszámok függetlenek-e vagy sem. Az intervallum mérési szintű változók esetén korreláltatjuk a diádtagok pontszámaikat, és a Pearson-féle korrelációs együtthatók alapján eldönthetjük, mennyire erős azok egymással való kapcsolata (Kenny – Kashy – Cook 2006).

A diádikus adatok elemzése kapcsán tisztázni kell néhány alapvető fogalmat. Az egyik fontos kérdés, meg lehet-e különböztetni egymástól valamilyen változó mentén a diád tagjait. Ennek alapján beszélhetünk *megkülönböztethető* és *nem megkülönböztethető* diádokról. A heteroszexuális párkapcsolatban élők például megkülönböztethető diádnak számítanak, a nem változó alapján különbség tehető köztük. Ugyanígy a főnök és beosztott között, ahol a felek az intézményi hierarchiában elfoglalt hely szerint különböztethetők meg. A megkülönböztethető diádok tagjai mindig bizonyos (állandó és nyilvánvaló) szerepet töltenek be a kapcsolatban, ellentétben a nem megkülönböztethető diádokkal, ahol nincs olyan változó, amely mentén két csoportba sorolhatnánk a diádok tagjait. Ez az alapvetés rendkívül fontos az adatbeviteli mód és az elemzési eszközök megválasztásakor, hiszen a diádok két típusának elemzésére különböző módszerek alkalmasak. A megkülönböztethető diádokat tartalmazó adatbázisok a multi level modeling (MLM) vagy a strukturális egyenletek modell (SEM) segítségével elemezhetők, míg a nem megkülönböztethető pároknál a SEM csak nagyon nehézkesen használható.

Az Actor-Partner Interdependence Model (APIM)

A diádoktól származó adatok valamely elemzésben történő kezelésének egy korai megoldása a diádpontszámok számítása volt (átlagolás, összeg, különbség), a két fél pontszámának átlagolása azonban gyakran félrevezető lehet. A

diád-tagok egyéni pontszámai elemzésének egy alternatív eszköze az I. ábrán látható Actor-Partner Interdependence Model (Kenny 1996), amely négy változót tartalmaz: két függő vagy kimeneti változót (Y1 – a feleség kapcsolati instabilitása és Y2 – a férj kapcsolati instabilitása), és két független vagy prediktor változót (X1 – a feleség konfliktuskezelési stílusa és X2 – a férj konfliktuskezelési stílusa). A mostani példában azt kívánjuk mérni, hogy a diád tagjánál mért konfliktuskezelési stílus milyen hatással van a kapcsolati instabilitás változó értékére.

I. Actor-Partner Interdependence Model

A modell két központi eleme az *aktor-hatás* és a *partner-hatás* (Kenny 1996). Az aktor-hatás azt mutatja meg, hogy a megkérdezett személy konfliktuskezelési stílusa hogyan hat saját kapcsolati instabilitására. Az ábrán az aktor-hatást a vízszintes nyilak (a) ábrázolják.

A partner-hatás azt méri, mennyire befolyásolja a személy érzelmét/viselkedését/vélekedését a partnernél mért prediktor változó pontszáma. A partner-hatást az ábrán az átlós nyilak (p) ábrázolják. Például hogy a feleség konfliktuskezelési stílusa hogyan hat a férj párkapcsolati instabilitására; illetve hogy a férj konfliktuskezelési stílusa hogyan befolyásolja a feleség kapcsolati stabilitását. A partner-hatás a felek közötti interdependencia mérésének egyik formája.

A modellben két további tényezőt kell még kiemelni: a független változók közötti korrelációt és a reziduális változók közötti korrelációt. A független változók (X1 és X2) közötti korrelációt a kétirányú nyíl jelzi. Ez a korreláció biztosítja, hogy amikor az egyik független változó hatását vizsgáljuk (például X1 – Y1), a másik független változó kontrollálva van. Tehát az aktor-hatás befolyásának számításánál kontrollálva van a partner-hatás.

Mivel a modellbe épített független változók (X1 és X2) sosem magyarázzák az Y változó teljes varianciáját, ezért mindkét Y-hoz (e1 és e2) egy-egy reziduális vagy hiba-változót kell rendelni.

Mivel kutatási kérdéseim a konfliktus és konfliktuskezelés párkapcsolati stabilitásra gyakorolt közvetlen és az elégedettség általi közvetett hatására vonatkoznak, a modell egy módosított változatát használok: az Actor-Partner Interdependence Mediation Model-t (Ledermann – Macho – Kenny 2011).

A kutatás és a minta bemutatása

A 2012-ben lezajlott felmérés során családsegítő és gyermekjóléti szolgálatok házastársként vagy élettársként együtt élő igénybevevőit (N = 175 pár) kérdeztük kapcsolatukról. A forgalmi adatok figyelembevételével négy budapesti és öt Pest megyei intézményt választottunk ki. Mindegyik szolgálatnál életkor szerint rétegzett lista készült a párkapcsolatban élő párokról. A kérdőívet a szisztematikus mintavétellel kiválasztott kliensek és partnerük töltötte ki, tehát kutatási dizájn tekintetében standard diádikus adatfelvétel történt.

1. A minta szociodemográfiai jellemzői *Socio-demographic characteristics of the sample*

	Nők	Férfiak
	N = 175	
Átlagéletkor	39,7 év (SD = 10,5)	43,2 év (SD = 11,1)
Iskolai végzettség		
nyolc általános vagy alatta	52,8%	41%
szakiskola	16,9%	32,4%
érettségi	22,7%	17,4%
főiskola, egyetem	7,6%	9,2%
Dolgozik-e? (igen)	31,8%	58%
Mióta élnek együtt?	14,4 év (SD = 10,2)	
Kapcsolat formája (házasság)	57%	
Van-e a háztartásban gyermek?	76%	

A mintába 18 és 60 év közötti személyek kerültek kiválasztásra, de előfordult, hogy partnerük ennél fiatalabb vagy idősebb volt: a férfiaknál a legfiatalabb 17 éves, a legidősebb 68 éves, a nőknél a legfiatalabb 17 éves, a legidősebb pedig 63 éves. A megkérdezettek iskolai végzettsége és munkaerő-piaci státusa jól mutatja, hogy egy alacsony társadalmi státusú csoportról van szó.

A házasokat és az élettársi kapcsolatban élőket összehasonlítva láthatjuk, hogy a házasok csoportja idősebb – nők: $t(171) = 3,11$, $p = 0,002$; férfiak: $t(170) = 1,89$, $p = 0,061$ – és régebb óta élnek együtt: $t(167) = -5,752$, $p < 0,001$.

Mérőeszközök

A párkapcsolat instabilitása

A házasságok minőségéről és instabilitásáról szóló munkájában Gödri (2001) javaslatot tesz a válási hajlam mérésére, amely támaszkodik a Nebraska Scale of Marital Instability kérdéseire is – kérdőívemben apróbb változtatással eszerint vizsgáltam a kérdéskört. Így a válási hajlamot egyrészt egy 5 itemből álló kérdésblokkal (amelyben megjelenik a kognitív és a viselkedési szint), másrészt a válás valószínűségére való direkt kérdéssel mértem. Jelen tanulmányban ez utóbbi mutatószámmal dolgoztam.

A párkapcsolat minősége

A kérdőívben több kérdés is vonatkozott a kapcsolat minőségére, ebben a tanulmányban a kapcsolattal való elégedettséget (0–10) használok a minőség indikátoraként.

Konfliktusok, konfliktuskezelés

A párkapcsolatban előforduló konfliktushelyzetek megismerésére több kutatásban a különböző témák miatti vitatkozás gyakoriságát vizsgálták. A viták gyakoriságát a legtöbb vizsgálatban 5, 7 vagy magasabb fokú skálán mérték, én az országos mintával való könnyebb összehasonlítás miatt a 4 fokozatú értékelés mellett döntöttem. Mivel az egyes konfliktustémáknál a nemek között nincs szignifikáns különbség, az elemzés során a diád-pontszámot képezve a felek pontszámainak átlagával dolgoztam. Az elemzésben a vita gyakoriságát mérő változót az egyes vitatémák értékeinek átlagolásával alakítottam ki.

A konfliktuskezelési stílusra vonatkozóan a kérdőív részét képezte a Levinger–Pietromonaco (1989) által fejlesztett mérőeszköz (Conflict Style Inventory),⁴ amelyet a szerzők Thomas–Kilmann (1974) és Rahim (1983) munkáira alapozva állítottak össze. A 30 itemből álló skála – ahogyan a közzismert Thomas–Kilmann-kérdőív is – 5 alskálát tartalmaz, a kérdésfeltevés azonban nem kényszerített választásos, minden itemet 5 fokozatú skálán kell értékelni. A vizsgált célpopulációnál ennek alkalmazása erősen indokolt, hiszen a kérdőív egyéb blokkjai mellett a 60 állítást tartalmazó kérdéssor feltehetően kimerítő lett volna. A mérőeszköz a következő alskálákat tartalmazza:

⁴ A kérdőív angol változatának elérhetősége:
<http://people.umass.edu/monaco/ConflictStyleQue.pdf>

- alkalmazkodó (például: „Ha nem értünk egyet, megpróbálom nézeteimet hozzáigazítani a partnereméhez.”) Cronbach $\alpha = 0,822$ a nőknél és $0,786$ a férfiaknál;
- elkerülő (például: „Későbbre halasztom, hogy olyasmiről beszélgesünk, amiben nem értünk egyet.”) Cronbach $\alpha = 0,666$ a nőknél és $0,577$ a férfiaknál. Egy állítást („Hagyom, hogy partnerem magára vegye a helyzet megoldásának felelősségét.”) az alacsony item-totál korreláció miatt kizártam, így a Cronbach $\alpha = 0,674$ a nőknél és $0,620$ a férfiaknál;
- kompromisszumkész (például: „Köztes álláspontot javaslok.”) Cronbach $\alpha = 0,719$ a nőknél és $0,780$ a férfiaknál;
- versengő (például: „Megpróbálom meggyőzni partneremet saját álláspontom előnyeiről.”) Cronbach $\alpha = 0,728$ a nőknél és $0,665$ a férfiaknál. Egy állítást („Amikor csak tehetem, megpróbálom a magam útját járni.”) az alacsony item-totál korreláció miatt kizártam, így a Cronbach $\alpha = 0,758$ a nőknél és $0,700$ a férfiaknál;
- együttműködő (például: „Megosztom a problémát a partneremmel, hogy közösen találhassunk rá megoldást.”) Cronbach $\alpha = 0,880$ a nőknél és $0,906$ a férfiaknál.

Eredmények

Az elemzés elsődleges célja annak vizsgálata volt, hogy a konfliktus gyakorisága, a vitatémák és a konfliktuskezelési stílusok milyen közvetlen és közvetett hatással vannak az instabilitásra. Az adatok elemzésénél az APIM módosított változatát használtam, amelyben lehetőség van mediátor-változók vizsgálatára is. Az elemzést Strukturális Egyenletek Modelljezésével, SPSS 21.0 és Amos 21.0 szoftverekkel végeztem.

Korrelációk

A vita gyakorisága, a különböző vitaterületek és a vizsgált kimeneti változók (férfi és nő kapcsolattal való elégedettsége; férfi és nő kapcsolati instabilitása) között a Pearson-féle korrelációk szignifikáns kapcsolatokat jeleznek (legalacsonyabb $r = 0,162$; legmagasabb $r = 0,572$).

2. A vizsgált változók Pearson-féle korrelációi

(nők – átló felett, férfiak – átló alatt, férfiak és nők közötti korreláció – átlón)

Pearson correlations of the examined variables

(females – above the diagonal, males – under the diagonal, correlation between males and females – on the diagonal)

	1	2	3	4	5	6	7
Válás esélye (1)	,510**	-,542**	,045	-,009	-,240**	-,066	-,407**
Elégedettség a kapcsolattal (2)	-,607**	,697**	,136	,055	,394**	,100	,538**
Alkalmazkodó (3)	-,163*	,239**	-,020	,714**	,338**	-,016	,415**
Elkertülő (4)	-,129	,105	,551**	,176	,342**	-,122	,244**
Kompromisszum-kész (5)	-,293**	,405**	,464**	,358**	,468**	,262**	,740**
Versengő (6)	,111	-,082	,093	,108	,037	,148	-,325**
Együttműködő (7)	-,418**	,550**	,499**	,333**	,835**	,048	,550**

 * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$

Az 1. táblázatban láthatjuk, hogy a válás esélye és a kapcsolattal való elégedettség, továbbá két konfliktuskezelő stílus (kompromisszumkész és együttműködő) változóknál a két fél pontszáma erős korrelációt mutat egymással, ami azt jelzi, hogy nem független megfigyelésekről van szó. Ezért az elemzésünkben mindenképp a diádot kell elemzési egységként használnunk.

A modellben kimeneti változóként vizsgált válás esélye és az elégedettség között a nőknél ($r = -0,542$) és a férfiaknál ($r = -0,607$) is magas korrelációt láthatunk.

A nők konfliktuskezelési stílusai közül a kapcsolati változókkal a kompromisszumkésztség (válás esélye $r = -0,204$; elégedettség $r = 0,394$) és az együttműködés (válás esélye $r = -0,407$; elégedettség $r = 0,538$) mutat szignifikáns összefüggést. A férfiaknál három stílusnál találunk szignifikáns kapcsolatot: alkalmazkodó (válás esélye $r = -0,163$; elégedettség $r = 0,239$), kompromisszumkész (válás esélye $r = -0,293$; elégedettség $r = 0,405$) és az együttműködő (válás esélye $r = -0,418$; elégedettség $r = 0,550$).

Diádikus modellek

Mindegyik vizsgált témakörben három modellt teszteltem (lásd II. ábra):

1. Null-mediáció: az indirekt utak ($X1 \rightarrow M1$; $M1 \rightarrow Y1$; $M1 \rightarrow Y1$ stb.) értékét rögzítettem 0-ra, ez így valójában az APIM alapváltozata két prediktor és két kimeneti változóval. Ha ez a modell illeszkedik a legjobban, az azt jelenti, hogy a közbejövő változónak nincs szignifikáns hatása, csak a direkt hatás érvényesül.

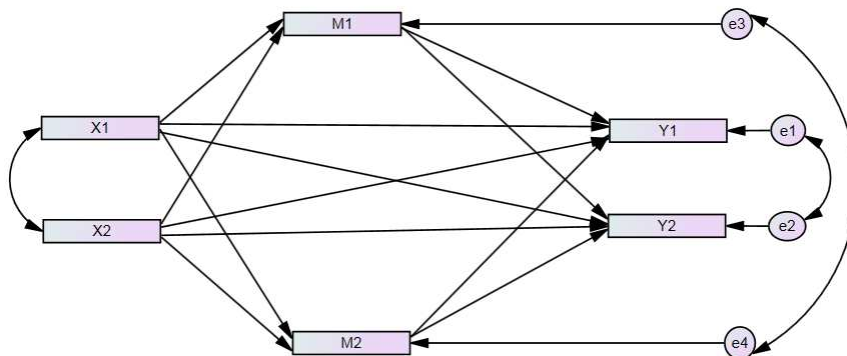
2. Teljes mediáció: a modell közvetlen aktor- és partner-hatásainak ($X1 \rightarrow Y1$; $X1 \rightarrow Y2$; $X2 \rightarrow Y1$; $X2 \rightarrow Y2$) értékét rögzítettem 0-ra. Ha ez a modell illeszkedik a legjobban, az azt jelenti, hogy nincs szignifikáns direkt hatás, a vizsgált változó csak az elégedettségen keresztül hat.

3. Parciális mediáció: a modellben minden szignifikáns út elemzésre került. Ha ez a modell illeszkedik a legjobban, az azt jelenti, hogy közvetlen és közvetett hatást is megfigyelhetünk.

Mivel az elégedettség és a válási hajlam esetében aktor-orientált modellről beszélhetünk – azaz csak az aktor-hatás szignifikáns, a partner-hatás nem –, az $M1 \rightarrow Y2$ és $M2 \rightarrow Y1$ utakat töröltem a modellből.

A modellek illeszkedését három mérőszám alapján vizsgáltam: a χ^2 , a Comparative fit index (CFI) és a Root mean square error of approximation (RMSEA). Egy modell jól illeszkedik az adatokhoz, ha a χ^2 statisztika p értéke nagyobb mint 0,05; a CFI értéke nagyobb mint 0,95 és az RMSEA értéke kisebb mint 0,05 (Kline 2011).

Az indirekt hatás szignifikanciáját bootstrap (200) módszerrel számítottam.

II. Actor-Partner Interdependence Mediation Model (APIMeM)

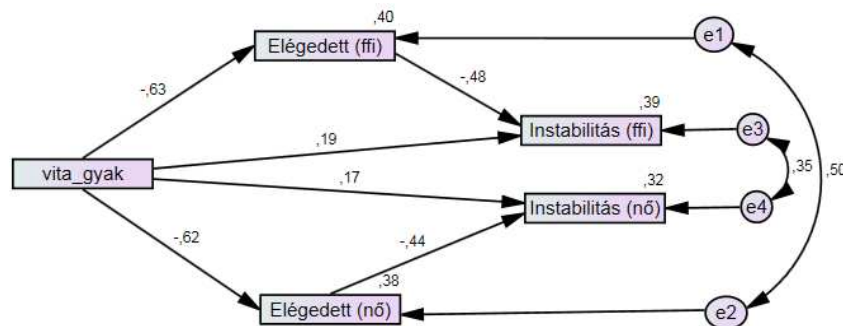
A konfliktus gyakorisága – Elégedettség – Instabilitás

A konfliktus gyakoriságának közvetlen és közvetett hatásait vizsgálva láthatjuk, hogy két mutató szerint a teljes mediáció modellje megfelelően illeszkedik az adatokhoz, de a parciális mediáció modelljének a legjobb az illeszkedése (4. táblázat), azaz mind a direkt, mind az indirekt hatás szignifikáns.

A parciális mediáció modelljében a vita gyakorisága és az instabilitás közötti kapcsolat gyengébb a többi hatáshoz (nők: $\beta = 0,17$; $p = 0,032$; férfiak: $\beta = 0,19$; $p = 0,011$), a konfliktusok gyakoriságának növekedésével nő az instabili-

tás. A vita gyakorisága csökkenti a kapcsolattal való elégedettséget (nők: $\beta = -0,62$; $p < 0,001$; férfiak: $\beta = -0,63$; $p < 0,001$), az elégedettség növekedésével pedig csökken az instabilitás (nők: $\beta = -0,44$; $p < 0,001$; férfiak: $\beta = -0,48$; $p < 0,001$). Az indirekt hatás mindkét nemnél szignifikáns (nők: $\beta = 0,27$; CI = 0,161–0,407; $p = 0,001$; férfiak: $\beta = 0,31$; CI = 0,190–0,434; $p = 0,002$).

A modell a nők kapcsolattal való elégedettsége varianciájának 38%-át, a férfiak elégedettségének 40%-át; a nők instabilitásának 32%-át, a férfiak instabilitásának 39%-át magyarázza.

III. A konfliktus gyakorisága – párkapcsolati elégedettség – instabilitás parciális APIMeM (standardizált együtthatókkal)

The frequency of the conflicts – satisfaction with partnership – partiality of instability APIMeM (standardized coefficients)

Konfliktustémák – Elégedettség – Instabilitás

A megkérdezett párok leggyakrabban az anyagiakkal és a gyermekneveléssel kapcsolatos témákon vitatkoznak. Az egyes vitatémák mediációs modelljeit összehasonlítva (4. táblázat) a teljes mediáció esetén láthatjuk a legjobb illeszkedést a következő vitatémáknál: házimunka, szabadidő, szülők, gyermeknevelés és gyermekvállalás. A parciális modellnek a legjobb az illeszkedése az anyagiak, a barátok, a közös célok, az alkohol és a féltékenység körüli konfliktusoknál.

Az egyes vitatémák közvetlen hatásairól elmondható, hogy a barátokkal és a közös célokkal kapcsolatos viták gyakorisága csak a férfiak instabilitására van szignifikáns hatással, míg az anyagi kérdések körüli viták csak a nők instabilitását befolyásolják.

Az alkoholfogyasztással és a féltékenységgel összefüggő konfliktusok gyakoriságának közvetlen hatása ugyanakkora a két nem esetén. Annak ellenére, hogy a gyermeknevelési vitáknál a parciális modell illeszkedett a legjobban, egyik közvetlen hatás sem volt szignifikáns.

Mindegyik vitatémánál megfigyelhetünk indirekt hatást a párkapcsolati instabilitásra. A férfiak és nők között a legnagyobb különbség a gyermekneveléssel kapcsolatos vitánál mutatkozik: a férfiaknál majdnem kétszer olyan erős az indirekt hatás, mint a nőknél. Ez a különbség egyrészt abból adódik, hogy a gyermekkel rendelkező családokban a férfiak párkapcsolattal való elégedettség erősebb hatással van az instabilitásra, mint a nőknél, másrészt pedig a gyermekneveléssel kapcsolatos viták gyakorisága a férfiak elégedettségét jobban csökkenti, mint a nőkét. A többi témánál az indirekt hatás mértékében nincs jelentős különbség a felek között. A többenél valamennyivel erősebb közvetett hatást látunk még a házimunkával és az anyagiakkal kapcsolatos vitáknál.

Akár a közvetlen, akár a közvetett hatásokat nézzük, elmondható, hogy a két nemnél vagy megegyezik a hatások erőssége (az összes hatás 45%), vagy a férfiaknál tapasztalunk erősebb hatást (az összes hatás 50%). Egy esetben tapasztalunk a nőknél nagyobb indirekt hatást: az alkoholfogyasztás körüli vitáknál (annak ellenére, hogy a férfiak elégedettsége nagy hatással van az instabilitásra).

A férfiak instabilitásának varianciáját a legnagyobb részben a gyermekneveléssel (47%), a féltékenységgel (42%) és a közös célokkal (40%) kapcsolatos vitatémák modelljei magyarázzák. A nőknél a féltékenységgel kapcsolatos viták járulnak leginkább az instabilitás magyarázatához (35%).

3. A vitatémák direkt és indirekt hatása a kapcsolati instabilitásra és a modellel megmagyarázott variancia

Direct and indirect impact of conflict themes on partnership instability and variance explained by the model

	Direkt		Indirekt		Megmagyarázott variancia (%)	
	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi
Házimunka			,22***	,25***	28	35
Anyagiak	,13*	,07	,26***	,30***	30	36
Szabadidő			,18***	,21***	29	37
Barátok	,05	,13*	,16**	,21***	33	38
Szülők			,17***	,21***	34	36
Gyermeknevelés	,09	,01	,22**	,38**	31	47
Gyermekvállalás			,14**	,17**	29	38
Közös célok	,08	,16**	,19***	,22***	30	40
Alkoholfogyasztás	,15**	,15**	,23***	,21**	32	39
Féltékenység	,23***	,23***	,17***	,18***	35	42
Gyakoriság	,17**	,20**	,28***	,29***	33	37

* $p < 0,1$; ** $p < 0,05$; *** $p < 0,01$

Megjegyzés: A táblázatban a legjobban illeszkedő modellek értékeit tüntettem fel. Ha a direkt és az indirekt oszlopban is van adat, ott a parciális mediációs modell; ha csak az indirekt oszlopban van, akkor a teljes mediációs modell érvényesült.

Konfliktuskezelési stílus– Elégedettség – Instabilitás

A konfliktuskezelési stílusokat használva prediktor változóként az együttműködő stílus az egyetlen, ahol a parciális mediációs modell illeszkedik a legjobban, az összes többinél a teljes mediációs modell illeszkedése volt jobb, azaz csak az együttműködési stílus esetén tapasztalunk közvetlen hatást is (5. táblázat). Mégpedig csak a férfiak együttműködő pontszáma befolyásolja közvetlenül az instabilitást.

Az indirekt hatásokról elsősorban megjegyzendő, hogy mindegyik szignifikáns hatás negatív előjelű, azaz a különböző konfliktuskezelő stílusok pontszámainak növekedésével csökken az instabilitás. A legerősebb közvetett hatásokat az együttműködő és kompromisszumkész konfliktuskezelési stílusok esetében látjuk a férfiaknál és a nőknél is, de szignifikáns hatás mutatkozik az alkalmazkodó stílusnál is. Az elkerülő stílust vizsgálva csak egy kapcsolatnál

tapasztalunk szignifikáns összefüggést: a nő elkerülő pontszámának emelkedésével a férfiaknál csökken az instabilitás pontszáma.

A versengő konfliktuskezelési stílusnak sem közvetlen, sem közvetett hatása nem mutatkozott.

A nők és a férfiak instabilitásának varianciáját a legnagyobb mértékben az együttműködő konfliktuskezelési stílus (32%, illetve 38%) magyarázza.

4. A konfliktuskezelési stílusok direkt és indirekt hatása a kapcsolati instabilitásra és a modellel megmagyarázott variancia

Direct and indirect impact of conflict management style on partnership instability and variance explained by the model

	Direkt		Indirekt		Megmagyarázott variancia (%)	
	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi
Alkalmazkodó (nő)			-,08**	-,11***		
Alkalmazkodó (férfi)			-,11***	-,14***	28	35
Elkerülő (nő)			-,02	-,07**		
Elkerülő (férfi)			-,08	-,05	28	35
Kompromisszum-kész (nő)			-,14***	-,15***		
Kompromisszumkész (férfi)			-,16***	-,16***	29	36
Együttműködő (nő)			-,18***	-,15***		
Együttműködő (férfi)	-,19**	-,13*	-,14***	-,20***	32	38
Versengő (nő)			-,06	-,06		
Versengő (férfi)			,03	,06	28	35

* $p < 0,1$; ** $p < 0,05$; *** $p < 0,01$

Megjegyzés: A táblázatban a legjobban illeszkedő modellek értékeit tüntettem fel. Ha a direkt és az indirekt oszlopban is van adat, ott a parciális mediációs modell; ha csak az indirekt oszlopban van, akkor a teljes mediációs modell érvényesült.

Diszkusszió

A családi konfliktus – párkapcsolati elégedettség – instabilitás háromszögében a tanulmány fő fókusza a mediáció kérdése volt. A konfliktus gyakorisága, a különböző vitatémák és a konfliktuskezelési stratégiák a felek instabilitására kifejtett közvetlen és közvetett hatását minden változó esetén három modell (null-mediáció, teljes mediáció és parciális mediáció) elemzésével vizsgáltam. Összességében elmondható, hogy a konfliktusok gyakoriságánál a parciális mediációs modell; a vitatémák egyik felénél teljes, a másik felénél parciális mediációs modell; a konfliktuskezelési stílusoknál pedig jellemzően a teljes

mediációs modell érvényesült. Az indirekt hatás a versengő konfliktuskezelési stílus kivételével minden vizsgált változónál megfigyelhető volt, ami igazolja azokat a modelleket (Karney – Bradbury 1995; Lewis – Spanier 1979), amelyek úgy tekintenek a konfliktusokra, mint a kapcsolati minőség meghatározójára. Néhány változónál azonban (ahol parciális mediációt találtunk) ezekkel a modellekkel nem írható le a konfliktus és stabilitás kapcsolata.

A konfliktusok gyakoriságára vonatkozó feltevés, miszerint a konfliktusok számának növekedésével nő az instabilitás, igazolódott. Az instabilitás növekedéséhez pedig a közvetlen és a közvetett hatás is hozzájárult, szemben Wagner és Weiss eredményeivel, akik nem találtak direkt hatást (2007). A férfiaknál és a nőknél a direkt és indirekt hatás közel egyforma erősségű volt.

A vitatémákra vonatkozó hipotézisem, miszerint a mindennapi életvitellel (házimunka, anyagiak, gyermeknevelés) kapcsolatos viták gyengébb hatást gyakorolnak az instabilitásra, mint a speciális élethelyzettel kapcsolatosak (alkoholfogyasztás, féltékenység), pontosításra szorul. Az alkoholfogyasztás és a féltékenység körüli vitáknak mindkét nemnél közvetlen hatása volt, de a nőknél szignifikáns volt még az anyagi kérdések körüli vita is, a férfiaknál pedig a barátokkal és a közös célokkal kapcsolatos vitáknál láthatunk direkt hatást. A válóokok között gyakran szerepel a másik fél alkoholfogyasztása és a hűtlenség (Kovács 2012), amivel összeeseng, hogy a teljes hatást figyelembe véve a vizsgált populációnál három vitatéma emelkedik ki: a féltékenység, az alkoholfogyasztás és az anyagiak. Ezek közül a féltékenység a kapcsolat alapjait érinti, hiszen az egyik fél partnere elkötelezettségét kérdőjelezi meg. Az alkoholfogyasztás körüli viták feltehetően olyan családokban válnak gyakoribbá, ahol egyfajta kóros alkoholfogyasztás merül fel, ami már problémát okoz az illető környezetének. Az alkohol családi életre gyakorolt destruktív szerepének alátámasztására számos kutatási és terápiás adat áll rendelkezésünkre (Rice et al. 1995; Slesnick – Prestopnik 2009). A kóros alkoholfogyasztás családi dinamikára gyakorolt hatása az Eric Berne által leírt alkoholos játszma, amelyben minden családtag részt vesz (Berne 1984). A játszmát megszüntetni csak a szerepből való kilépéssel lehet, ami nem elsősorban a partner elhagyását jelenti, azonban segítség igénybevétele nélkül az alkoholbeteg partnere gyakran csak ezt a megoldást látja.

A nemek között a gyermeknevelés vitatémánál mutatkozott jelentős különbség, ami azt jelzi, hogy a férfiak stabilitására valamiért nagyobb hatással vannak a gyermek körüli viták. Mivel indirekt hatásról van szó, két kérdést kell feltennünk: Miért csökkenti a férfiak elégedettségét jobban a gyerekek körüli vita, mint a nőkét? A gyermekes családoknál miből adódik a különbség a nők és férfiak elégedettségének a stabilitásra gyakorolt hatásában? Az első kérdésre egy lehetséges válasz, hogy a gyermekek nevelésében nagyobb részt vállalnak a nők (ezen a speciális mintán feltehetően a tradicionális nemi szerepek jellemzőbbek), így a gyermekneveléssel kapcsolatos kérdések megvitatásánál náluk

érvényesülhet egyfajta ventilláló hatás is. A második kérdésnél fontos megemlíteni, hogy gyermektelen pároknál a kapcsolattal való elégedettség hatása a stabilitásra csak a nőknél szignifikáns, a gyermekes családoknál mindkét nemnél, sőt amint láttuk, a férfiaknál jóval erősebb hatást tapasztalunk.

Az anyagi viták a nők stabilitását befolyásolják közvetlenül, s a közvetett hatásnál az elégedettséget nagyobb mértékben befolyásolják, mint a férfiaknál. Az anyagiakon való vitatkozás két fő területre osztható: a jövedelem megszerzése (ki és mennyivel járul hozzá a családi kasszához) és a jövedelem elköltése (pénzkezelés, aránytalanságok a költsékezésben, a nagyobb kiadásokkal kapcsolatos döntések meghozatala). Ha a modellbe beépítjük az egymáshoz viszonyított jövedelem nagyságát, ugyanezt a kapcsolatot láthatjuk: attól függetlenül, hogy a nő vagy a férfi keres többet, az anyagiak körüli vitatkozás a nők stabilitását befolyásolja. Ennek alapján azt feltételezem, hogy elsősorban nem a pénzszerezés, hanem annak elköltése tematizálja az anyagiakkal kapcsolatos vitákat. A hatás alaposabb megértése részletesebb kérdezést, akár más kutatási módszert igényel.

A barátokkal kapcsolatos vitáknál hasonló a helyzet: a férfiaknál tapasztalható közvetlen kapcsolat a stabilitással szólhat akár a férfi, akár a nő barátokkal kapcsolatos szabadságigényéről, de arról is, hogy mit oszt meg a partnerével, és mit a barátjával. Az, hogy elsősorban egyéni barátok vagy közös barátok vannak; hogy kevés az együtt töltött idő és fontos a családon kívüli időtöltés, vagy szinte minden idejét együtt tölti a pár; valamint hogy a család és a külvilág között milyen éles határok vannak, a családi kohézió megragadására alkalmas mutatók (Olson 2000). Értelmezhető tehát úgy is, hogy a barátok, a szabadidő eltöltése, a közös célok és akár a szülőkkel való kapcsolat miatti viták arról szólnak, hogy a felek az adott élethelyzetben más kohéziós szintet tartanak szükségesnek, megfelelőnek, illetve mást éreznek komfortosnak.

A konfliktuskezeléssel kapcsolatban a korábbi kutatások alapján felállított hipotézisem csak részben igazolódott. Az alkalmazkodó, a kompromisszumkész és az együttműködő stílusnál a közvetett hatások esetén párorientált modelltől beszélhetünk, azaz mind az aktor-, mind a partner-hatás szignifikáns. A felek stabilitását befolyásolja a saját és a partner konfliktuskezelési stílusa is. Mindhárom stílusnál azt tapasztaljuk továbbá, hogy a férfiak konfliktuskezelésének nagyobb hatása van a kapcsolat stabilitására. Egyrészt az alkalmazkodó és kompromisszumkész stílusoknál a partner-hatások erősebbek, mint az aktor-hatások; másrészt az együttműködő stílusnál csak a férfiaknál tapasztalunk közvetlen hatást mindkét nem stabilitására. Ez az eredmény arra utal, hogy csak a nők konfliktuskezelési készségeinek fejlesztése nem megfelelő út a kapcsolat stabilizálásához. Sőt, sarkosan fogalmazva, az eredmények alapján inkább azt mondhatjuk, hogy a kapcsolatok abból profitálnak, ha a férfiakat „megtanítjuk” együttműködő módon kezelni a konfliktusaikat. A konfliktuskezelés nemi különbségeit vizsgálva Mackey és O'Brien azt találták, hogy a férfiakra konfliktus

felmerülése esetén mindegyik életszakaszban (korai évek, gyermeknevelés időszaka, „üres fészek”) a konfrontáció jellemző, a nőkre inkább a kitérés (Mackey – O'Brien 1998). Tanulmányukban arra nem térnek ki, hogy a konfrontáció kizárólag a saját igények és nézőpont kifejezését jelenti-e, vagy beleértik a kooperáló konfrontációt is, melynek célja a mindkét fél számára előnyös megoldás keresése. Eredményeink szerint a kapcsolatra egyértelműen pozitív hatással van a konfliktusok felvállalása, ha az együtt jár a másik fél véleményének meghallgatásával, helyzetének megértésével és a közös megoldáskereséssel. Bár a konfliktuskezelési stílus különböző tesztjeinek alkotói hangsúlyozzák, hogy nincs jó és rossz konfliktuskezelési stílus, az adott stílus alkalmassága az adott szituációtól függ (Rahim 1983; Thomas 1974). Eredményeink egybeeszenek a korábbi kutatások tapasztalataival, miszerint a családi konfliktusok terepén azok a stílusok „teljesítenek jól” (például növelik a kapcsolat stabilitását), amelyek a kooperáció dimenziójában magas vagy legalább közepes értéket mutatnak (Greeff – De Bruyne 2000; Van de Vliert – Hordijk 1989).

Ezen a speciális mintán az elkerülő konfliktuskezelési stílus tekintetében Fitzpatrick feltevése (Fitzpatrick – Fallis – Vance 1982) igazolódott: nők elkerülés-pontszámának emelkedésével (a férfiak elégedettségének közvetítésével) szignifikánsan csökken a férfiak instabilitása.

A korábbi kutatásokban a versengők negatív kapcsolatban álltak a stabilitással (Kurdek 1995; Rands – Levinger – Mellinger 1981). Ezért meglepő eredmény, hogy a versengő stílusnak sem közvetlen, sem közvetett hatása nem mutatkozott a válási hajlamra. Elemzésünkben azonban az egyes stílusokra adott pontszámokat vizsgáltuk. Elképzelhető, hogy egy válaszadó átlag feletti pontszámot adott a versengésre, de mellette volt olyan stílus, ami jobban jellemezte az adott személyt. Az eredmények más képet adhatnak, ha nem csupán az egyes pontszámok mozgását vizsgáljuk, hanem a konfliktuskezelési profilt vagy annak egy jelentősebb momentumát (például a személy domináns stílusa).

Röviden szeretnék kitérni arra, milyen többletet jelentett a kérdéskör vizsgálatánál, hogy diádikus adatokkal dolgoztam. A modell lehetőséget ad rá, hogy mind a prediktor, mind a kimeneti változóknál mindkét fél adatait figyelembe vegyük. A prediktor változónál így kérdés lehet, hogy másként hat-e például a férfi és a nő konfliktuskezelési stílusa a felek instabilitására. A kimeneti változót is külön elemezhetjük: a különböző tényezők melyik fél instabilitását határozzák meg nagyobb mértékben. A konfliktuskezelési stílusok vizsgálatánál jelenik meg a legmarkánsabban a diádadatokból származó plusz információ (mivel itt a vitatémákkal szemben a prediktor-változónál is a szerepelt mindkét fél pontszáma). Az alkalmazkodó, kompromisszumkész és együttműködő stílusoknál párorientált modelltől beszélhetünk, azaz a felek stabilitására hat a saját és partnerük konfliktuskezelési pontszáma is. Az elkerülő stílusnál partnerorientált mintázatot láthatunk, a nők elkerülő pontszáma szignifikáns hatással

van a partnerük instabilitására, de a sajátjukra nem. Láthatjuk továbbá, hogy a férfiak együttműködő stílusára a legérzékenyebb mindkét fél instabilitása.

Korlátok

Az eredmények értelmezésekor mindenképp figyelembe kell vennünk, hogy egy speciális mintáról van szó, ahol az országos átlaghoz képest jelentős különbség mutatkozik az iskolai végzettségben, a munkaerő-piaci státusban és a jövedelmi viszonyokban is.

A különböző konfliktuskezelési stílusok vizsgálatánál szerencsés lenne az összes stílust egy modellben szerepeltetni, azonban ez a minta elemszáma miatt nem kivitelezhető. Bár a minta elemszáma a diádkutatások jellemző elemszámához viszonyítva átlagosnak (vagy inkább átlag felettinek) mondható, komplexebb modellek elemzésére nem alkalmas.

Mellékletek

1. Melléklet

Az instabilitás mérésére használt kérdéssor

(Gödri 2001 alapján)

Appendix 1

Questions used to measure instability

(based on Gödri 2001)

Az elmúlt egy év alatt érezte Ön, hogy a párkapcsolatuk „bajban van” ?

Jelenleg érzi ezt?

Az elmúlt egy év során felmerült Önben a válás/különválás gondolata?

Az elmúlt egy év során Ön vagy a partnere felvetette-e komolyan a válás/különválás gondolatát?

Az elmúlt egy év során beszélgetett-e valakivel válási/különválási szándékáról?

(1 – igen, 2 – nem)

Természetesen nehéz előre megmondani, hogy mi fog történni egy kapcsolatban, de Ön szerint mekkora az esély arra, hogy Önök elváljanak/különváljanak?

(1 – nagyon kevés, 5 – nagyon nagy)

2. Melléklet

Vitatéma – párkapcsolati elégedettség – instabilitás

APIMeM modellek illeszkedési mutatói

(szürkítve a legjobban illeszkedő modell)

Conflict theme – satisfaction with partnership – instability

Fit indicators of APIMeM models

(the best fitting model in grey)

	Null-mediáció	Teljes mediáció	Parciális mediáció
Házimunka	Khi ² -p: ,000 CFI: ,542 RMSEA: ,372	Khi ² -p: ,533 CFI: 1,000 RMSEA: ,000	Khi ² -p: ,265 CFI: ,998 RMSEA: ,044
Anyagiak	Khi ² -p: ,000 CFI: ,567 RMSEA: ,915	Khi ² -p: ,331 CFI: ,998 RMSEA: ,027	Khi ² -p: ,703 CFI: 1,000 RMSEA: ,004
Szabadidő	Khi ² -p: ,000 CFI: ,589 RMSEA: ,345	Khi ² -p: ,623 CFI: ,998 RMSEA: ,000	Khi ² -p: ,536 CFI: 1,000 RMSEA: ,000
Barátok	Khi ² -p: ,000 CFI: ,600 RMSEA: ,349	Khi ² -p: ,349 CFI: ,993 RMSEA: ,026	Khi ² -p: ,636 CFI: ,999 RMSEA: ,000
Szülők	Khi ² -p: ,000 CFI: ,659 RMSEA: ,347	Khi ² -p: ,342 CFI: ,998 RMSEA: ,029	Khi ² -p: ,305 CFI: ,999 RMSEA: ,036
Gyermeknevelés	Khi ² -p: ,000 CFI: ,544 RMSEA: ,412	Khi ² -p: ,784 CFI: 1,000 RMSEA: ,000	Khi ² -p: ,829 CFI: 1,000 RMSEA: ,000
Gyermekvállalás	Khi ² -p: ,000 CFI: ,593 RMSEA: ,338	Khi ² -p: ,406 CFI: 1,000 RMSEA: ,001	Khi ² -p: ,389 CFI: ,943 RMSEA: ,000
Közös célok	Khi ² -p: ,000 CFI: ,602 RMSEA: ,346	Khi ² -p: ,074 CFI: ,989 RMSEA: ,072	Khi ² -p: ,619 CFI: 1,000 RMSEA: ,000
Alkoholfogyasztás	Khi ² -p: ,000 CFI: ,596 RMSEA: ,355	Khi ² -p: ,008 CFI: ,989 RMSEA: ,081	Khi ² -p: ,069 CFI: 1,000 RMSEA: ,000
Féltékenység	Khi ² -p: ,000 CFI: ,634 RMSEA: ,335	Khi ² -p: ,001 CFI: ,950 RMSEA: ,151	Khi ² -p: ,488 CFI: 1,000 RMSEA: ,000
Gyakoriság	Khi ² -p: ,000 CFI: ,583 RMSEA: ,391	Khi ² -p: ,068 CFI: ,987 RMSEA: ,084	Khi ² -p: ,916 CFI: 1,000 RMSEA: ,000

3. Melléklet

Konfliktuskezelési stílus – párkapcsolati elégedettség – instabilitás

APIMeM modellek illeszkedési mutatói

(szürkítve a legjobban illeszkedő modell)

Conflict management style – satisfaction with partnership – instability

Fit indicators of APIMeM models

(the best fitting model in grey)

	Null-mediáció	Teljes mediáció	Parciális mediáció
Alkalmazkodó	Khi ² -p: ,000 CFI: ,591 RMSEA: ,288	Khi ² -p: ,706 CFI: 1,000 RMSEA: ,000	Khi ² -p: ,325 CFI: ,999 RMSEA: ,000
Elkerülő	Khi ² -p: ,000 CFI: ,609 RMSEA: ,281	Khi ² -p: ,544 CFI: 1,000 RMSEA: ,000	Khi ² -p: ,311 CFI: ,999 RMSEA: ,031
Kompromisszumkész	Khi ² -p: ,000 CFI: ,630 RMSEA: ,310	Khi ² -p: ,719 CFI: 1,000 RMSEA: ,000	Khi ² -p: ,469 CFI: 1,000 RMSEA: ,000
Együttműködő	Khi ² -p: ,000 CFI: ,648 RMSEA: ,330	Khi ² -p: ,136 CFI: ,991 RMSEA: ,061	Khi ² -p: ,931 CFI: 1,000 RMSEA: ,000
Versengő	Khi ² -p: ,000 CFI: ,607 RMSEA: ,279	Khi ² -p: ,361 CFI: ,998 RMSEA: ,024	Khi ² -p: ,301 CFI: ,998 RMSEA: ,035

IRODALOM

- Antal, I. – Szigeti, J. (2008): A konfliktusok megoldásának módozatai a párkapcsolatokban. *Erdélyi társadalom*, 6/1–2. 147–161.
- Becker, G. S. – Landes, E. M. – Michael, R. T. (1977): An economic analysis of marital instability. *The Journal of Political Economy*, 85/6. 1141–1187.
- Berne, E. (1984): *Emberi játszmák*. Gondolat, Budapest.
- Booth, A. – Edwards, J. N. (1985): Age at marriage and marital instability. *Journal of Marriage and the Family*, 21/2. 67–75.
- Bukodi, E. (2001): A párkapcsolat-formálódás és -felbomlás néhány társadalmi meghatározója. In Nagy, I. – Pongrácz, T. – Tóth, I. G. (szerk.): *Szerepváltozások: Jelentés a nők és férfiak helyzetéről 2001*. TÁRKI, Budapest, 88–112.
- Chuan Chuan, C. (2010): A study of inter-cultural marital conflict and satisfaction in Taiwan. *International Journal of Intercultural Relations*, 34/4. 354–362.
- Deutsch, M. (1969): Conflicts: Productive and Destructive. *Journal of Social Issues*, 25/1. 7–41.
- Fitzpatrick, M. A. – Fallis, S. – Vance, L. (1982): Multifunctional coding of conflict resolution strategies in marital dyads. *Family Relations*, 31/1. 61–70.
- Földházi, E. (2009): Az első házasság felbomlása. Válás Magyarországon és az erdélyi magyarok körében. In Spéder, Zs. (szerk.): *Párhuzamok. Anyaországi és erdélyi magyarok a századfordulón*. KSH NKI, Budapest, 135–149.
- Földházi, E. (2012): Válás. In Öri, P. – Spéder, Zs. (szerk.): *Demográfiai Portré*. KSH NKI, Budapest, 21–30.
- Gödri, I. (2001): *A házassági kapcsolatok minősége és stabilitása – Elméleti támpontok és mérési lehetőségek*. KSH NKI, Budapest.
- Greeff, A. P. – De Bruyne, T. (2000): Conflict Management Style and Marital Satisfaction. *Journal of Sex & Marital Therapy*, 26/4. 321–334.
- Halford, W. K. – Osgarby, S. M. (1993): Alcohol abuse in clients presenting with marital problems. *Journal of Family Psychology*, 6/3. 245.
- Härkönen, J. – Dronkers, J. (2006): Stability and change in the educational gradient of divorce. A comparison of seventeen countries. *European Sociological Review*, 22/5. 501–517.
- Karney, B. R. – Bradbury, T. N. (1995): The longitudinal course of marital quality and stability: A review of theory, methods, and research. *Psychological bulletin*, 118/1. 3.
- Kenny, D. A. (1996): Models of non-independence in dyadic research. *Journal of Social and Personal Relationships*, 13/2. 279–294.
- Kenny, D. A. (2011): Commentary: Dyadic analyses of family data. *Journal of pediatric psychology*, 36/5. 630–633.
- Kenny, D. A. – Kashy, D. A. – Cook, W. L. (2006): *Dyadic data analysis*. Guilford Press, New York.
- Kline, R. B. (2011): *Principles and practice of structural equation modeling*. Guilford Press, New York.
- Kovács, R. R. (2012): *A házastársi kapcsolat, a párkapcsolati elégedettség narratív pszichológiai tartomelemzéssel és pszichometriai eszközökkel történő vizsgálata, tekintettel a családi életciklusokra*. PTE–BTK, Pszichológia Doktori Iskola, Pécs.
- KSH (2011): http://www.ksh.hu/nepszamlalas/tablak_haztartas Letöltve: 2013. 09.05.

- Kurdek, L. A. (1995): Predicting Change in Marital Satisfaction from Husbands' and Wives' Conflict Resolution Styles. *Journal of Marriage & Family*, 57/1. 153–164.
- Ledermann, T. – Macho, S. – Kenny, D. A. (2011): Assessing mediation in dyadic data using the Actor-Partner Interdependence Model. *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal*, 18/4. 595–612.
- Lee, G. R. (1977): Age at marriage and marital satisfaction: A multivariate analysis with implications for marital stability. *Journal of Marriage and the Family*, 39/3. 493–504.
- Lehrer, E. L. (2008): Age at marriage and marital instability: revisiting the Becker–Landes–Michael hypothesis. *Journal of Population Economics*, 21/2. 463–484.
- Levenson, R. W. – Carstensen, L. L. – Gottman, J. M. (1993): Long-term marriage: age, gender, and satisfaction. *Psychology and aging*, 8/2. 301.
- Levinger, G. – Pietromonaco, P. (1989): Conflict style inventory, *Unpublished scale*. Amherst: University of Massachusetts.
- Lewis, R. A. – Spanier, G. B. (1979): Theorizing about the quality and stability of marriage. *Contemporary theories about the family*, 1/268–294.
- Lloyd, S. A. (1990): A behavioral self-report technique for assessing conflict in close relationships. *Journal of Social and Personal Relationships*, 7/2. 265–272.
- Locke, H. J. – Wallace, K. M. (1959): Short marital-adjustment and prediction tests: Their reliability and validity. *Marriage and family living*, 21/3. 251–255.
- Mackey, R. A. – O'Brien, B. A. (1998): Marital conflict management: Gender and ethnic differences. *Social Work*, 43/2. 128–141.
- Marchand, J. F. (2004): Husbands' and wives' marital quality: The role of adult attachment orientations, depressive symptoms, and conflict resolution behaviors. *Attachment & Human Development*, 6/1. 99–112.
- Mead, D. E. – Vatcher, G. M. – Wyne, B. A. – Roberts, S. L. (1990): The comprehensive areas of change questionnaire: Assessing marital couples' presenting complaints. *American Journal of Family Therapy*, 18/1. 65–79.
- Olson, D. H. (2000): Circumplex model of marital and family systems. *Journal of Family Therapy*, 22/2. 144–167.
- Papp, L. M. – Cummings, E. M. – Goeke - Morey, M. C. (2009): For richer, for poorer: Money as a topic of marital conflict in the home. *Family Relations*, 58/1. 91–103.
- Pilinszki, A. (2012): Párkapcsolati stabilitás és minőség egy országos kutatás tükrében. *Acta Sociologica: Pécsi Szociológiai Szemle*, 5/1. 161–170.
- Rahim, M. A. (1983): A measure of styles of handling interpersonal conflict. *Academy of Management Journal*, 26/2. 368–376.
- Rands, M. – Levinger, G. – Mellinger, G. D. (1981): Patterns of Conflict Resolution and Marital Satisfaction. *Journal of Family Issues*, 2/3. 297–321.
- Reich, J. – Thompson, W. D. (1985): Marital status of schizophrenic and alcoholic patients. *The Journal Of Nervous And Mental Disease*, 173/8. 499–502.
- Rice, J. P. – Reich, T. – Bucholz, K. K. – Neuman, R. J. – Fishman, R. – Rochberg, N. – Hesselbrock, V. M. – Nurnberger, J. I. – Schuckit, M. A. – Begleiter, H. (1995): Comparison of direct interview and family history diagnoses of alcohol dependence. *Alcoholism: Clinical and Experimental Research*, 19/4. 1018–1023.
- Safilios-Rothschild, C. (1969): Family sociology or wives' family sociology? A cross-cultural examination of decision-making. *Journal of Marriage and the Family*, 31/2. 290–301.

- Slesnick, N. – Prestopnik, J. L. (2009): Comparison of Family Therapy Outcome With Alcohol - Abusing, Runaway Adolescents. *Journal of marital and family therapy*, 35/3. 255–277.
- Spanier, G. B. (1976): Measuring dyadic adjustment: New scales for assessing the quality of marriage and similar dyads. *Journal of Marriage and the Family*, 38/1. 15–28.
- Teachman, J. (2002): Stability across cohorts in divorce risk factors. *Demography*, 39/2. 331.
- Thomas, K. W. (1974): *Thomas-Kilmann conflict mode instrument*. Xicom Tuxedo, New York.
- Van de Vliert, E. – Hordijk, J. W. (1989): A theoretical position of compromising among other styles of conflict management. *The Journal of social psychology*, 129/5. 681–690.
- Wagner, M. – Weiss, B. (2007): Frequency of conflict, conflict behaviour and relationship stability. *Fifth Meeting of the European Network for the Sociological and Demographic Study of Divorce*.

Tárgyszavak:

Párkapcsolati instabilitás

Válás

Statisztikai mediáció

Diádkutatás

Apim-modell

Konfliktuskezelés

Konfliktus

IMPACT OF CONFLICTS ON PARTNERSHIP INSTABILITY

Abstract

The paper studies the relationship between conflicts in partnerships, conflict management style and instability of partnerships on the basis of a dyadic research (n=175 couples).

Its principal research question is whether the direct impact of conflicts and conflict management can be observed besides the indirect effect presumed by different theoretical models.

The analysis demonstrates that the frequency of conflicts and some special conflict themes (financial affairs, friends, common purposes, alcohol consumption and jealousy) influence the stability of partnerships directly and indirectly, while conflict management styles typically exercise their effect through satisfaction with partnership. All the conflict themes but financial affairs and alcohol consumption affect the instability of men to a larger extent than that of women. Another important finding concerning conflict management is that the instability of both sexes is considerably affected by men's style.

Research results imply that the involvement of both partners and the use of methods and techniques focusing on the relationship between the partners are highly important also in the course of social work helping families.

KÖZLEMÉNYEK

A CSECSEMŐHALANDÓSÁG TERÜLETI JELLEGZETESSÉGEI A TÖRTÉNELMI MAGYARORSZÁG TERÜLETÉN (1900–1910). EGY PÉLDA A TÉRINFORMATIKAI RENDSZEREK ÉS A TERÜLETI ELEMZÉS TÖRTÉNETI DEMOGRÁFIAI ALKALMAZÁSÁRA

SOHAJDA FERENC¹

Bevezetés

A csecsemőhalandóság elterjedt mérőszám a társadalmi fejlettség különbségeinek mérésére. Az egy éven belül meghalt csecsemők aránya igen érzéketlenül mutatja egy adott terület társadalmi-gazdasági fejlettségét, a lakosság szociális viszonyait, a helyi egészségügyi ellátás színvonalát, és nagyon jellemző információhordozó az életesélyek vonatkozásában is (Paksy 2002).

A csecsemő- és gyermekhalandóság történeti vizsgálata az elmúlt évtizedekben a nemzetközi történeti demográfiai kutatások kiemelt területének számított. A történeti demográfiai kutatásokban a csecsemőhalandóság szezonális viszonyainak vizsgálata mellett jelentős hangsúlyt kapott a csecsemőhalandóság szintjében és trendjében tapasztalható regionális különbségek vizsgálata is (vö. Pakot 2010. 406–407).

A magyarországi történeti demográfiai kutatásokban a csecsemőhalandóság a legutóbbi évekig kevés figyelemben részesült. Faragó Tamás joggal állapította meg egy évtizeddel ezelőtt, hogy vannak ugyan kivételek, de a kérdéskör többnyire csak az általános halandóságtörténeti vizsgálatok részeként kapott néhány sort, illetve a halandóságról készített összefoglaló táblázatok részét képezte (Faragó 2003. 446).

Faragó a csecsemőhalandóság történeti elemzésében rejlő lehetőségeket számba vévő írásában több fontos kutatási irányt is felvetett. Egyrészt a csecsemőhalandóság lokális, és más demográfiai mutatókkal integrált intenzív vizsgálatát javasolta. Ezt az utat követte néhány évvel később Pakot Levente, aki két székelyföldi falu – Szentegyházfalva és Kápolnásfalva – esetében hosszú távon kísérte nyomon a csecsemőhalandóság alakulását, a változások mögött húzódó egyéni, családi és közösségi tényezők fontosságát emelve ki (Pakot 2010). Faragó másrészt az országos léptékű adatokban megfigyelhető differenciáltságot hangsúlyozta, és az azok mögött feltételezhető etnikai, vallási és társadalmi különbségek feltárására biztatott (Faragó 2003. 474).

A térinformatika segítségével készült térképi ábrázolások a korábbiaknál látványosabban képesek kihangsúlyozni a Faragó által is kiemelt különbségek területi mintázatát, a területi elemzés révén pedig számszerűsíteni, statisztikailag elemezni is lehet ezeket a térbeli viszonyokat.

A térinformatika és a térinformatikai rendszerek (angol kifejezéssel Geographic Information System, ennek rövidítése a szakterületet is jelző betűszó a GIS) használatá-

¹ A szerző történész, e-mail: ferenc-sohajda@gmail.com.

val a gyakorlatban egyrészt a térbeli adatok (koordináta, magasság stb.) gyűjtése, adatbázisba szervezése, tárolása és a nem térbeli (attribútum) adatokkal való összekötése válik lehetővé. Másfelől a GIS különböző jellegű adatok térbeli, térképes ábrázolását, elemzését lehetővé tevő, megkönnyítő eszköz is (Detrekői – Szabó 2008).

A demográfiai kutatásokban a speciális szoftverek hozzáférhetőségével és egyszerűsödésével, valamint a statisztikai adatok digitalizálásával párhuzamosan a kilencvenes évek elején terjedtek el a térbeli adatok elemzésének lehetőségei, különösen ezek térképi ábrázolása (Bálint 2010. 79–83).

A történészek, köztük is elsősorban a történeti földrajzosok egy évtizeddel később fedezték fel a térinformatikai eszközökben, az adatok térbeli megjelenítésében rejlő lehetőségeket, legyen szó a történeti tájak rekonstruálásáról vagy a történeti folyamatok térbeliségének megragadásáról és értelmezéséről (Gregory et al. 2001). Elsősorban az internetnek köszönhetően ma már magas szintű térinformatikai szaktudás nélkül is egyszerűen és gyorsan lehet tematikus térképeket készíteni és a társadalmi-gazdasági adatokat térben ábrázolni és elemezni. Ezek a technikai újítások új távlatokat nyitnak a társadalmi folyamatok térbeliségének megértésében.²

Tanulmányomban a korábbi hazai kutatásokhoz kapcsolódva az 1900 és 1910 közötti népmozgalmi adatok területi vizsgálatával fogom elemezni a csecsemőhalandóságban megfigyelhető területi jellegzetességeket. Először a járási szintű csecsemőhalandósági arányszám leíró statisztikai elemzésével és térképi ábrázolásával érzékeltetem a változóban megfigyelhető területi mintázatokat (az értékek regionális eloszlását, a kiugró értékek elhelyezkedését), majd egy speciális mérőszám, a területi autokorreláció globális és lokális mérésével igyekszem számszerűsíteni a területi összefüggéseket és körülhatárolni a jellegzetes területeket.

Dolgozatomban a Magyar Statisztikai Hivatal 1913-ban publikált adatait használok, amely településenként tartalmazza az 1901 és 1910 közötti népmozgalmi adatokat (KSH 1913). A kötetben publikált táblázatok évenkénti bontásban közlik az élveszületések és a halálozások számát, valamint a házasságkötések és a természetes szaporodás tízéves átlagait. De megtaláljuk benne a legalapvetőbb nyers arányszámokat is (születések, halálozások és házasságkötések aránya ezer főre).

A születések tízéves átlagának számát „törvényes” és „törvénytelen” bontásban is tartalmazza a forrás. A halálozások számát kor szerint három csoportra bontja (1 év alattiak, 1–6 évesek, 7 éven felüliek), s a halálozásokkal kapcsolatban további adatokat is közöl (orvos állapította-e meg a halál okát, részesült-e az elhunyt orvosi ellátásban).

Az általam elkészített adatbázis járási szinten összesíti a Statisztikai Hivatal adatait. A korábbi kutatásokban megszokottnál kisebb területi lépték választása lehetővé teszi a területi-regionális különbségek finomabb és részletesebb érzékeltetését és elemzését.

A járás a megye részét alkotó, annak felosztásával kialakított, a települések meghatározott csoportját magába foglaló közigazgatási területi egység. A járás mint közigazgatási egység eredete egészen a középkorig, a 13. századig nyúlik vissza. A járások száma szinte folyamatosan változott az évszázadok során. Az első világháborút megelőzően a történelmi Magyarországon 509 járás volt, megyénként átlagosan hat-hét. Átla-

² Az alább olvasható elemzés térképei egy magyar fejlesztésű térinformatikai rendszerrel (GeoIndex), a területi elemzések számításai pedig az ingyenesen hozzáférhető, a társadalmi jelenségek tér- és időbeli viszonyainak együttes vizsgálatára kifejlesztett GeoDa 1.2.0-s verziójával készültek.

gos területük 650 km² volt, népességük pedig 40 000 lélek körül alakult (Dominkovits – Horváth 2011. 31).

Az elemzéshez használt adatbázis az 1910-es állapotok alapján készült, amikor Horvátországgal együtt 520 volt a járások száma. (Az elemzés során a Horvátországra vonatkozó adatok vizsgálatától eltekintettem, ugyanis az általam felhasznált térképi állomány horvátországi járási beosztása különbözött a Statisztikai Hivatal adatfelvételében használt járási beosztástól.³) A korabeli közigazgatás rendszeréből következően a városok adatait a járásokkal együtt publikálták. Az adatbázisba külön vettem fel az összesen 102 rendezett tanácsú város, a 28 törvényhatósági jogú város és a főváros adatait. Az így elkészült adatbázis összesen 577 rekordot tartalmaz, amelyek áttekintése az alábbi táblázatban (1. táblázat) látható.

1. Magyarország alsó szintű közigazgatási rendszere (1910) (Horvátország nélkül)
Hungary's low level administrative units (districts and towns) in 1910 (without Croatia)

Közigazgatási egység típusa	Szám (db)
Járás	450
Rendezett tanácsú város	102
Törvényhatósági jogú város	28
Székesfőváros (Budapest)	1
Összesen	577

Forrás: KSH 1913. Saját számítás.

A városi adatsorok külön felvétele egyben azt is lehetővé teszi, hogy a területi különbségeket a későbbiekben ne csak az egyes járások földrajzi elhelyezkedése függvényében, hanem a vidék–város vonatkozásában, a településtípusok dimenziójában is elemezni lehessen.

A korabeli statisztikusok a közigazgatási szintek (község, járás, megye) mellé még egy további kategóriát (ország rész) is felvettek. Az így kialakított „statisztikai régiók” többé-kevésbé az ország nagyobb történeti-földrajzi tájegységeit fedték le. A „Duna bal partja” a Felvidék, a mai Szlovákia nyugati részét foglalta magában. A Felvidék keleti részét „Tisza jobb partja” néven fogták össze. A „Duna bal partja” megfeleltethető a Dunántúlnak, a Duna–Tisza köze magában foglalta a Bácskát is. A „Tisza bal partjának” a Tiszántúllal mellett az egykori partiumi területek, Máramaros, Kárpátalja is részei voltak. A „Tisza-Maros szöge” megfelel a Bánságnak (vagy Bánátnak), míg a „Királyhágóntúl”⁴ alatt lényegében a történelmi Erdélyt értették.

³ Az általam felhasznált térképi adatbázis Agárdi Norbertnek, az MTA Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont Földrajztudományi Intézete kartográfusának munkája. Ezúton is szeretném megköszönni, hogy hozzájárult az általa készített fájlok és adatállomány felhasználásához.

⁴ Az erdélyi statisztikai régió elnevezése során megtartottam a forrás eredeti helyesírási módját (egybeírás), ezzel is érzékeltetve a területi egység történetiségét.

I. Magyarország országrészei (1910) (Horvátország nélkül)
Hungary's statistical regions in 1910 (without Croatia)

Az eredeti adatgyűjtés a népmozgalom abszolút számait tartalmazza, amelyekből első lépésben nyers (a kormegoszlást figyelmen kívül hagyó) arányszámokat lehet kialakítani. A korabeli statisztikusok három ilyen mutató képzését el is végezték, amelyeket én további mutatók meghatározásával egészítettem ki. A továbbiakban az abszolút számok helyett ezeket a relatív mutatókat használom a méretben és a népesség számában is nagy különbségeket mutató járások összehasonlításában.⁵

A csecsemőhalandóság területi jellegzetességei a 20. század elején

Magyarországon 1891 óta folytatnak rendszeres statisztikai adatgyűjtést a csecsemőhalandóságról. Ebben az időszakban a csecsemőhalandóság rátája 275 ezrelék körül alakult, vagyis a csecsemők több mint egy negyede meghalt egyéves kora előtt. A demográfia egységesen az első életév betöltése előtt bekövetkező halálozásokat definiálja csecsemőhalálozásként. A finomabb elemzések során még további részekre bontja ezt

⁵ A nyers házasságkötési arányszámot, a natalitást (élveszületések arányszáma), az általános halálozási arányt és a természetes szaporodás arányát már az eredeti adatfelvétel is tartalmazta. Ezt egészítettem ki a csecsemőhalandósággal, a halvaszületések és a törvénytelen születések arányszámával, valamint egy komplex civilizációs mutatót képeztem az utolsó kettő, az elhunytak orvosi ellátására vonatkozó adatból.

az időszakot. Megkülönbözteti a perinatális vagy születés körüli halálozást, amely a magyar gyakorlatban 0–6. nap közé esik, a neonatális vagy újszülött-halálozást (az 1–28. napokra eső elhalásokat) és a posztneonatális (a 28. nap és egyéves kor között bekövetkező halálozásokat) (Klinger 1996. 245). A megkülönböztetés jelentősége abban áll, hogy a perinatális és neonatális elhalálozások hátterében döntően biológiai, genetikai okok állnak, míg az első hónap után meghalt gyermekek általában az elégtelen higiéniai körülmények, a rossz bánásmód és a fertőző betegségek áldozatai estek.

A következő táblázat és grafikon az 1901 és 1910 közötti járási szintű csecsemőhalandósági adatok legfontosabb statisztikai jellemzőit foglalják össze és ábrázolják.

2. Csecsemőhalandóság Magyarországon (1901–1910)

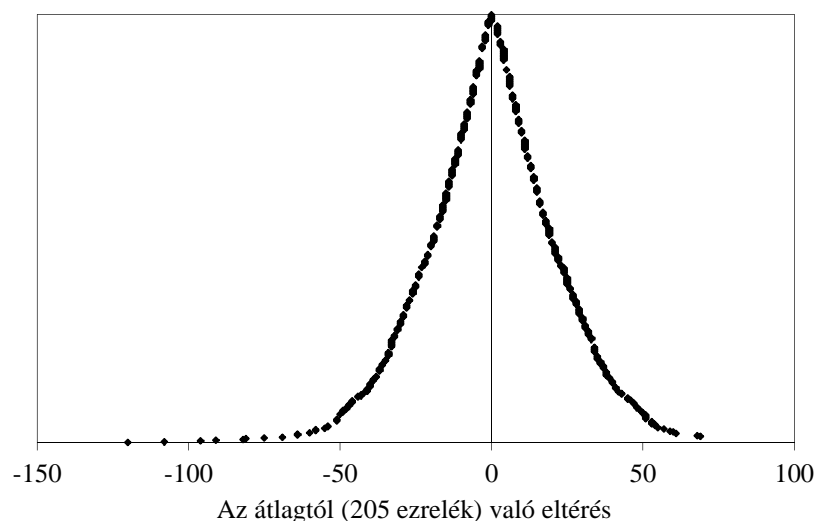
Most important values of infant mortality (per thousand) in Hungary (1901–1910)

Leíró statisztika	Csecsemőhalandóság (ezrelék)
Átlag	205
Terjedelem	189
Szórás	28
Maximum	325
Minimum	136
Rekordok száma	577

Forrás: KSH 1913. Saját számítás.

A csecsemőhalálozás átlagos arányszáma Magyarországon a 20. század első évtizedében 205 ezrelék volt, ami azt jelentette, hogy ezer megszületett gyermek közül több mint 200 nem érte meg az egyéves kort. Ez a rendkívül magas érték ebben a korban Európa-szerte jellemző volt, még a legkedvezőbb csecsemőhalandósági arányokkal rendelkező észak-európai államokban is 100 ezrelék körül alakult (Corsini – & Viazzo 1997. 9). E magas értékek mögött nagy területi és regionális különbségek voltak, ami a magyar adatokból is jól látható. A legkedvezőbb és a legrosszabb arányszám között közel 2,5-szeres különbség volt.

A II. ábrán látható grafikon a járási értékek megoszlását érzékelteti. Az egyes pontok azt jelölik, hogy egy-egy járás csecsemőhalálozási arányszáma milyen mértékben tér el az átlagtól. Nagyobb eltéréseket figyelhetünk meg negatív irányban, amiből arra következtethetünk, hogy a rossz csecsemőhalandósági adatokkal bíró területek erőteljesebben térnek el az átlagtól, míg a jó értékek nem emelkednek ki ilyen látványosan.

Forrás: KSH 1913. Saját számítás.

II. A csecsemőhalandósági értékek átlagtól való eltérése járások szerint (1901–1910)
The distribution of infant mortality values compared to the mean (1901–1910),
by district

A 3. táblázat a csecsemőhalandósági értékek területi-regionális megoszlását mutatja. A modernizáció előtti európai demográfiai rendszer egyik meghatározó jellemzője a magasabb városi halandóság, amelynek háttérében a városi társadalmak rossz életkörülményei (rossz higiéniai viszonyok, zsúfoltság, szegénység) álltak. Különösen magas volt a csecsemőhalandóság, a 19. század eleji Pest-Budára esetenként 400–500 ezrelékes arányszám is számolható (Faragó 2003. 454). A 19. század második felétől elsősorban a szigorúbb közegészségügyi szabályok bevezetésének és az infrastrukturális beruházásoknak köszönhetően robbanásszerűen javultak a halandósági viszonyok. A Budapesten bekövetkezett látványos fejlődés a táblázatból is leolvasható: a 151 ezrelékes adat az egyik legjobb az egész országban. Ezzel szemben a többi nagy népességű város (törvényhatósági jogú városok) csecsemőhalandósági viszonyai a Duna jobb partja kivételével minden országrészben nagyon rosszak. A táblázatból leolvasható, hogy a legrosszabb viszonyok a legnépesebb törvényhatósági jogú városokat jellemezték, míg a legkedvezőbb viszonyok a közepes méretű, rendezett tanácsú városokban voltak. (A korabeli közigazgatási rendszerben a kis lélekszámú városokat a járások alá sorolták be, így adataikat a járások adatsoraiban összesítették.)

3. A csecsemőhalandósági értékek átlaga (‰) településtípusok és régiók szerint
Mean values of infant mortality by type of settlement and region

Településtípus	Országrészek							Összesen
	Duna bal partja	Duna jobb partja	Duna–Tisza köze	Ki-rályhá gón túl	Tisza bal partja	Tisza jobb partja	Tisza–Maros szöge	
Rendezett tanácsú város	183	203	233	173	205	186	225	196
Budapest			151					151
Törvényhatósági jogú város	202	195	234	206	220	208	248	219
Városok összesen	185	200	230	176	209	188	234	200
Vidék összesen	199	215	226	193	219	186	215	206
Összesen	195	212	227	190	219	186	218	205

Forrás: KSH 1913. Saját számítás.

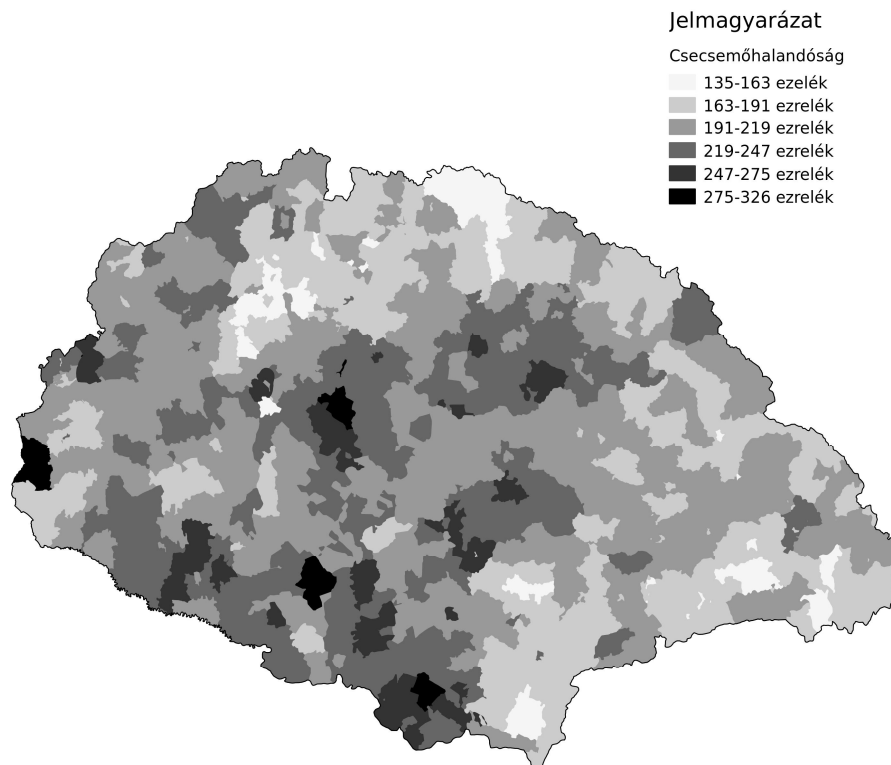
A korábbi kutatások összefoglalása alapján Faragó Tamás megállapítja, hogy a 19. század első felében a városok csecsemőhalandósága jóval magasabb, mint a falvaké, ezen belül a fejlettebb települések (Budapest, a nyugati területek nagyobb városai), illetve a fejlettebb régiók (Dunántúl, nyugati határszél) értékei nagyobbak, a visszamaradottabb felvidéki területeké alacsonyabbak (Faragó 2003). Hasonló eredményeket mutat Dányi Dezső kifejezetten a falvakra koncentrált regionális mintavétele, számításai szerint a csecsemőhalandóság a Dunántúlon a legnagyobb, a Dél-Alföldön és Észak-Magyarországon a legalacsonyabb (Dányi 1991. 108).

A 19. század végétől már a megyei adatok alapján rekonstruálható egy sajátos területi megoszlás. Az újszülöttkori halandóság – vagyis az, amely elsősorban endogén okokra vezethető vissza – adatai a Dél-Dunántúlon, a Bánságban, a Tiszántúlon és Erdély románok lakta részeiben a legrosszabbak. Ezzel szemben a legjobb értékek Horvátország tengerparthoz közeli részein, illetve a Felvidék középső – főként evangélikus szlovákok által lakott – megyéiben, valamint Brassó környékén találhatók. A jelenségre egyértelmű magyarázat nem adható, nem tudjuk, milyen mértékben húzódnak meg mögötte kulturális – a csecsemő- és terhesgondozással kapcsolatos – okok, illetve biológiai/genetikai avagy természetföldrajzi adottságok (netán egyes területeken a regisztráció pontosságának alacsonyabb szintje). Az 1–11 hónapos korban bekövetkezett posztneonatalis csecsemőhalandóság szempontjából kiemelkedően jó értékeket mutat a Dunántúl túlnyomó része, Kolozsvár és a szász városok környéke, meglehetősen rosszat Budapest környéke, az Alföld és peremvidéke, a szerbek lakta dél-magyarországi terület, a Székelyföld és az osztrák határ menti sáv megyéi. Faragó Tamás gyanúja szerint néhány hegyvidéki megye (Árva, Liptó, Ung, Beszterce, Háromszék, valamint a horvátországi Lika) feltűnően jó mutatója mögött a regisztráció pontatlansága is meghúzódhat. Emellett még a Vastól Nyitra megyéig húzódó magas csecsemőhalandósági sáv

emelhető ki, amely valamilyen, a csecsemők továbbélése szempontjából káros szokásrendszerre vagy a túl rövid ideig tartó szoptatásra csakúgy utalhat, mint a fejlettebb vidékek korai „urbanizálódására”

Faragó összefoglalóan azt állapítja meg, hogy a kulturális és a társadalmi-gazdasági jellemzőkhöz és környezeti adottságokhoz egyaránt kötődő regionális tényezők minden valószínűség szerint együttesen hatnak a csecsemőhalandóság alakulására. A felekezetek között a legrosszabb helyen álló római katolikus és görög keleti vagy a viszonylag jó református és evangélikus mutatók értéke ugyanis általában együtt hullámzik a regionális átlagértékekkel, tehát felekezetenként különböző szinteken ugyan, de a legrosszabb adatokat közülük mindig a Tisza–Maros szögében, a Duna jobb partján, a Duna–Tisza közén, valamint a vidéki városokban találjuk (Faragó 2003. 454–456).

A III. ábra járási szinten ábrázolja a csecsemőhalandóság megoszlását a történelmi Magyarország területén. Az elemzés során a csecsemőhalandósági arányszám átlagából és az ettől való átlagos eltérésekből, vagyis a szórásból kiindulva hat értékkategóriát határozott meg. A hat értékkategória a legjobbtól a legrosszabb fele haladva a következő: nagyon jó érték (136–169 ezrelék), átlagosnál jobb érték (163–191 ezrelék), átlagos érték (191–219 ezrelék), átlagosnál rosszabb érték (219–247 ezrelék), nagyon rossz érték (247–275 ezrelék), extrém rossz érték (275–326 ezrelék).

III. A csecsemőhalandóság aránya Magyarországon (1900–1910)
Infant mortality (per thousand) in Hungary, 1900–1910, by district

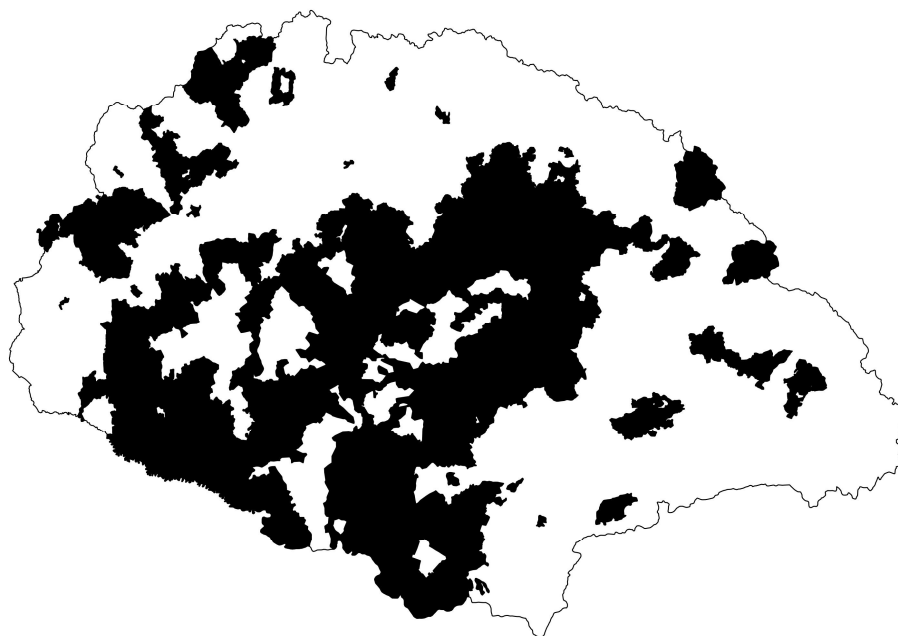
A térkép egyrészt megerősíti Faragó Tamás összefoglaló megállapításait: jól láthatók az ország középső, nyugati és déli részének rosszabb, és az északi és keleti periferiái (Felvidék, Erdély) jobb értékei.

Az átlagnál jobb értékek három nagyobb összefüggő területet alkotnak. A Felvidéken Besztercebányától délre, a Garam és a Hernád között húzódó területen, valamint Sáros megyében, a Tapolc folyó vidékén, Bátfától déli irányban találhatók a legkedvezőbb csecsemőhalandósági viszonyok. Szintén jó értékeket találunk Dél-Erdélyben Nagyszeben és Brassó környékén.

A rossz értékek több régióban csoportosulnak. Északnyugaton Trencsén és Nyitra, illetve Moson megye adatai ugranak ki. Néhány rosszabb adatot a Közép-Dunántúlon is észrevehetünk, illetve a Dél-Dunántúlon, azon belül is Baranya megye mutat rossz értékeket. A Duna–Tisza köze szinte teljes területén, Heves megyétől egészen a Bácskáiig magas volt a csecsemőhalandóság. Ezen a régióon belül is kiemelkedően rossz adatokat produkáltak a délvidéki részek. Ettől a déli területtől északkeletre egy másik gócpont tűnik fel, az Aradtól Nagyváradig húzódó övezet. Végül Nyíregyháza központtal Szabolcs-Szatmár területén láthatunk még rossz értékeket.

Az adatok járási szintű ábrázolása egyfelől részletgazdagabban emeli ki a területi különbségeket, másfelől történeti demográfiai nézőpontból a térfolytonosság a megyei szintű megjelenítéshez képest lényegesen látványosabban biztosítható. Olyan térbeli mintázatok rajzolódnak ki, amelyeket a nagyobb léptékű közigazgatási jellegű térfelosztások elfednek.

A fentebb látható térkép például két feltűnő övezetet rajzol ki. Az egyik a közép-dunántúli Ajkától keleti, északkeleti irányban egészen Máramaroszigetig húzható tengely mentén található járások sora. A másikat a zalai Nagykanizsa, a bihari Nagyvárad és a vajdasági Pancsova közé rajzolható háromszög szárai mentén fekvő járások alkotják. A két ív segítségével a rossz csecsemőhalandósággal jellemezhető járások nagy többsége összeköthető. Ezeket a „rossz csecsemőhalandósági íveket” emeli ki a következő (IV.) ábrán látható térkép.

Forrás: KSH 1913. Saját számítás.

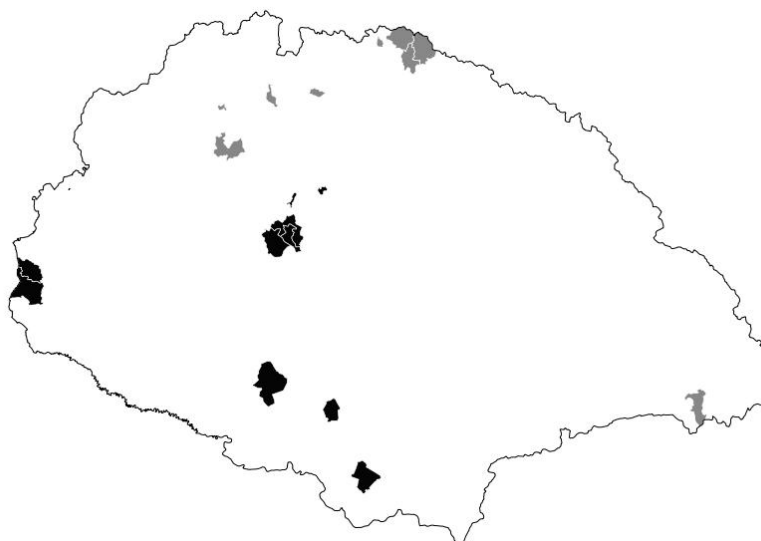
*IV. A rossz (212–275 ezrelék) csecsemőhalandósági értékekkel bíró járások
Districts with high infant mortality (212–275 ‰)*

Az adatok járási szintű ábrázolása nemcsak a jellegzetes mintázatokat rajzolja ki, hanem a kiugró értékekre is felhívja a figyelmet. A 4. táblázatban a legjobb és legrosszabb csecsemőhalandósági értékekkel bíró járásokat (öt–öt) és városokat (négy–öt) gyűjtöttem össze. A táblázathoz mellékelt térképen (V. ábra) jól megfigyelhető, hogy ezek a kiugró értékek szétszórtan helyezkednek el az országban, ugyanakkor jellegzetes csoportokat is alkotnak.

4. *Kiugró csecsemőhalandósági értékekkel rendelkező járások és városok (1901–1910)*
Towns and districts with extremely high infant mortality rate (1901–1910)

Név	Közigazgatási egység típusa	Országgrész	Megye	Csecsemőha- landóság (‰)
Szentgotthárdi	Járás	Duna jobb partja	Vas	325
Gyöngyös	Város	Duna–Tisza köze	Heves	313
Szabadka	Város	Duna–Tisza köze	tjv	301
Németújvári	Járás	Duna jobb partja	Vas	296
Jászsági felső	Járás	Duna–Tisza köze	Jász-Nagykun-Szolnok	287
Alibunári	Járás	Tisza–Maros szöge	Torontál	286
Jászberény	Város	Duna–Tisza köze	Jász-Nagykun-Szolnok	280
Eger	Város	Duna–Tisza köze	Heves	269
Dobsina	Város	Tisza jobb partja	Gömör és Kis-Hont	136
Sztropkói	Járás	Tisza jobb partja	Zemplén	137
Körmöcbánya	Város	Duna bal partja	Bars	144
Bártfa	Város	Tisza jobb partja	Sáros	145
Felvidéki	Járás	Királyhágóntúl	Brassó	146
Breznóbánya	Város	Duna bal partja	Zólyom	148
Korponai	Járás	Duna bal partja	Hont	150
Felsővizközi	Járás	Tisza jobb partja	Sáros	152
Mezőlaborczi	Járás	Tisza jobb partja	Zemplén	152

Forrás: KSH 1913. Saját számítás.

Megjegyzés: szürke: legalacsonyabb értékek, fekete: legmagasabb értékek.

Forrás: KSH 1913. Saját számítás.

VI. *Kiugró csecsemőhalandósági értékekkel rendelkező járások és települések*
(1901–1910)

Towns and districts with extremely high infant mortality rate (1901–1910)

A legjobb értékek többsége nem meglepő módon a legkedvezőbb csecsemőhalandósági viszonyokkal rendelkező észak–északnyugati régióban található, egy pedig a szintén jó átlaggal bíró délkelet-erdélyi régióban van. Érdekes azonban észrevenni a térkép alapján, hogy a legjobb értékek közel fele egymással szomszédos járásokból (Felső-vízközi, Mezőlaborci, Sztropkói) és a közvetlen közelükben elhelyezkedő Bártfa városából származik. Ezek a területek két vármegyéhez (Sáros és Zemplén) tartoznak, így egy megyei szintű elemzés könnyen elfedheti a köztük lévő kapcsolatot, míg a járási léptékű vizsgálat ismételten képes felmutatni a megyehatárokat átszelő szomszédsági viszonyokat is.

Ilyen csoportosulások a legrosszabb csecsemőhalandósági értékek kapcsán is megfigyelhetők. Az adatok nagyobbik része ismét a legkedvezőtlenebb adottságú Duna–Tisza közti régióból kerül ki, de érdekes módon a korszakban a legrosszabb csecsemőhalandósági mutatót az ország legnyugatibb sarkában található Szentgotthárdi járás települései adják. A területen kimutatott 325 ezrelékes csecsemőhalandóság közel két és félszerese volt a legjobb értékkel rendelkező Dobsina város (Gömör-Kis Hont vármegye) 136 ezrelékes adatának. A Szentgotthárdival szomszédos Németújvári járás majdnem hasonlóan rossz értékekkel bírt. A két járás így egy sajátos mikrorégiót alkot, amelynek nagyobb része a mai Ausztria (Dél-Burgenland) területére esik, és átlagos vagy az átlagosnál kedvezőbb gyermekhalandóságú területek veszik körbe.

Hasonló gócpontot figyelhetünk meg az Alföldön, Budapesttől keletre, ahol Jászberény és a vele szomszédos két járás (Jászsági felső és Nagykátai) alkot egy rossz csecsemőhalandóságú körzetet. Ráadásul a Jászberényhez közeli két észak-alföldi város (Gyöngyös és Eger) is felkerült a legrosszabb értékeket ábrázoló térképre.

A további negatív rekordok közül talán még Szabadkát érdemes kiemelni, amely a törvényhatósági jogú nagyvárosok közül egyedül került be a negatív értékeket összegyűjtő csoportba. A város kapcsán kiszámolt 301 ezrelékes érték kiugróan rossz az adott településcsoporton belül, és közel 50%-kal haladja meg a törvényhatósági jogú városok átlagát (220 ezrelék).

A rendelkezésemre álló nyers és elemi adatok fent bemutatott térképes ábrázolása is felhívja a figyelmet a csecsemőhalandósági adatokban rejlő területi összefüggésekre. A területi elemzés azonban olyan statisztikai eszközöket is kínál, amelyek alkalmasak ezeknek a „benyomásoknak”, „sejtéseknek” a számszerűsítésére, egzaktabb megfogalmazására.

Területi autokorreláció a csecsemőhalandóságban a 20. század elején

A magyar történeti demográfiai irodalomban nem ismeretlen, hogy a térbeliség, a „regionális faktor” jelentős szerepet játszik a demográfiai folyamatokban. Jól ismert tény a történeti Magyarország társadalmi-kulturális (etnikai, vallási) és táji sokszínűsége és ezzel szoros, de nem teljesen tisztázott összefüggésben a demográfiai viselkedés változatossága. Őri Péter hosszú távú, településszintű demográfiai vizsgálata a történeti Pest megye esetében tárták fel a lokális demográfiai minták mozaikját, amelyben még a 20. század elején is „gazdasági, társadalmi, kulturális és természetesen demográfiai téren is archaikus és »modern« közösségek éltek egymás mellett”.

Őri Péter az egyes demográfiai mutatók (születési arányszám, az elváltak vagy az illegitim születések aránya) és különböző társadalmi-kulturális faktorok (vallási, etnikai

megoszlás, foglalkozás- és tulajdonszerkezet) közötti korrelációkon keresztül azonosította a területi mintázatokat, területi elemzésébe azonban nem emelte be a települések térbeli, szomszédsági viszonyait, azaz nem vont be térparamétereket tartalmazó mutatókat (Öri 2009).

A térinformatikai elemző eszközök lehetővé teszik egy jelenség területi és nem területi jellemzőinek együttes vizsgálatát, a területiség beemelését a statisztikai elemzésbe, a térbeli viszonyok és kapcsolatok (például szomszédság, távolság) súlyának és a nem területi jellemzőkre gyakorolt hatásának mérését.

A területi elemzés során a megfigyelési egységek és a különféle jellemzők területi eloszlását vizsgáljuk, a következő kérdésekre keresve a választ: hol helyezkednek el az alacsony és a magas ismértértékek; felfedezhető-e valamilyen szabályos alakzat az adatok területi eloszlásában; hogyan változik az adatok elhelyezkedése az idő függvényében? (Dusek 2004)

A területi elemzések módszereit Dusek Tamás hivatkozott művében a felhasznált adattípusoktól függően három csoportra osztja: 1. A térparamétereket nem tartalmazó mutatókat felhasználó eljárások (például szórás, korreláció). 2. A kizárólag a térparaméteres adattípusokat felhasználó vizsgálatok (például a legközelebbi szomszéd index). 3. Azok a módszerek, amelyek a vizsgált jelenség területi és nem területi jellemzőinek együttes vizsgálatára alkalmasak.

A területi elemzés során a vizsgált jelenség területi eloszlásában felfedezhető szabályszerűséget keressük. A szabályszerű elrendeződés azt feltételezi, hogy az egymással szomszédos területek között kapcsolat van, azaz mutatóik korrelálnak.

A területi autokorreláció arra ad választ, hogy egy jelenségnek az adott területi egységnél megfigyelhető értéke mennyire hasonlít a szomszédjainál mért értékekre. Autokorrelációról akkor beszélhetünk, ha a szomszédok értékei hasonlóan egymásra, ellenkező esetben negatív autokorreláció áll fenn a szomszédok között.

A területi autokorreláció mérésének két fő típusát (globális és lokális) különböztetjük meg. A globális mutatók egyetlen értékben foglalják össze a vizsgált sokaság térbeli autokorrelációját. A lokális mutatók nemcsak a hasonlóság mértékét vizsgálják, hanem jelzik a térbeli mintázatok (klaszterek) elhelyezkedését is, lehetővé téve a helyi tendenciák feltárását.

A globális és lokális autokorreláció meghatározására többféle módszert is kidolgoztak. Ezek közül a legelterjedtebb a normális eloszlású változók vizsgálatára alkalmas Moran I, és ennek lokális változata, a Local Moran I. Ezek a szomszédsági értékek súlyozott átlagával hasonlítják össze az egyes területi egységeknél mért értékeket. (Képletük több magyar nyelvű irodalomban is megtalálható, például Dusek 2004 és Bálint 2010).

A Moran I-teszt végeredménye a kiválasztott attribútum területiségét jellemző globális mérőszám. A Moran I lokális változata az adott terület és szomszédjai értékeit összehasonlítva határozza meg a területi mintázatok helyét a klaszterek négy típusát rajzolva meg. Így elkülöníti azokat a területeket, ahol a szignifikánsan magas vagy alacsony értékek hasonlóan magas vagy alacsony értékek szomszédságában helyezkednek el; illetve azokat a jellegzetes csoportokat, ahol alacsony értékek magas értékek mellett jelennek meg, vagy fordítva (outliers).

Módszertani szempontból a területi autokorreláció módszerének sarkalatos pontja a szomszédsági viszonyok definiálása és azok súlyozása. Ezek meghatározásához egy szomszédsági súlymátrix szükséges. Az N sorból és N oszlopból álló mátrix i -edik sora

j -edik elemének értéke 0, ha az i -edik és j -edik területi egység nem egymás szomszédja, a szomszédság fennállása esetén pedig egy 0-tól különböző szám (Dusek 2004. 204). Pontalakzatok esetében leginkább a távolság definiálja a szomszédságot, míg területi egységek esetén (ide sorolhatók az adatbázisomban szereplő járások is) általában a közös határ. A szomszédság meghatározásában és a szomszédsági mátrix összeállításában szükségszerűen marad egy szubjektív, önkényes elem. Általában a területi elemzések és konkrétan a területi demográfiai vizsgálatok során a kutatók egyaránt hangsúlyozzák, hogy a megfelelő szomszédsági mátrix meghatározására nem állnak rendelkezésre egzakt eszközök. Ehelyett kísérletezésre, a különböző mátrixokkal kapott eredmények összevetésére van szükség (Dusek 2004. 207; Bálint 2010. 87).

A demográfiai adatok elemzése során rendszerint bináris szomszédsági mátrixokat használnak fel, ahol a szomszédság fennállása esetén $w_{ij} = 1$, ellenkező esetben 0. Ezek a mátrixok szükségszerűen szimmetrikusak is. A bináris szomszédsági mátrixok altípusait az egyes sakkjátékfigurák és azok lépései alapján nevezték el. A bástya-szomszédság esetén csak a közös határszakasszal rendelkező szomszédok jönnek számításba, a királynő- vagy a vezér-szomszédság esetén valamennyi érintkező szomszéd számításba kerül. Különleges és ritkán használt szomszédsági típus a futó-szomszédság, ahol csak az északkeleti, délkeleti, délnyugati és északnyugati szomszédokat veszik figyelembe. A bináris szomszédsági mátrixokat a szomszédság rendje szerint is megkülönböztethetjük, az elsőrendű kapcsolatok csak a közvetlen szomszédokat veszik számításba, míg a magasabb rendű mátrixok a szomszédok szomszédainak értékeit is számításba veszik.

Területi egységek esetében is mód van a távolság alapján meghatározni a szomszédsági kapcsolatokat. Az ún. „ k legközelebbi szomszéd” (k -nearest neighbour) kapcsolat során a területi egységek centroidja alapján számított távolságra alapozva választjuk ki a k számú legközelebbi szomszédot. Az ilyen típusú szomszédsági mátrix esetén minden területi elemnek ugyanannyi számú (k) szomszédja lesz (Anselin 2005. 122).

A területi statisztikai módszerek társadalomtudományos alkalmazása több módszertani és elméleti nehézséggel is jár. A matematikai statisztikai következtetés előfeltételezi, hogy az adott vizsgálat diszkrét és egyedi elemek sokaságából véletlenszerűen kiválasztott mintán alapul. A társadalomtudományos elemzés során azonban számos olyan adategyütttest is felhasználunk, amelyek nem teljesítik ezeket a feltételeket. Ezek közé tartozik, a demográfiai adatok nagy többsége is, amelyek szinte mindig hivatalos statisztikai szolgálatoktól származó, előre definiált területi egységek szerint aggregált adatsorok. „Egy ilyen adathalmaz nem »minta«, hanem egy egyszeri történeti szituáció leírására alkalmas, gazdaságtörténeti ismereteket kielégítő adatforrás” (Dusek 2004. 204).

Ezt az elméleti problémát veszem figyelembe akkor, amikor a csecsemőhalandóság esetében megragadható területi sajátosságokat összehasonlítások segítségével értékelem és értelmezem. Először különböző szomszédsági súlymátrixokkal kapott értékeket vetek össze. Ennek révén egyfelől azt az alapfeltevést tesztelem, hogy a csecsemőhalandósági értékek nem véletlenszerűen helyezkednek el a térben; másrészt magukat a szomszédsági mátrixokat is értékelhetem abból a szempontból, hogy melyik illeszkedik legmegfelelőbben az elemzési kívánt jelenséghez. Majd az adatbázis más mutatószámaival hasonlítom össze a csecsemőhalandóság autokorreláltságát, hogy felmérjem, mekkora szerepet játszik a szomszédság a megfigyelhető területi különbségekben.

Összesen kilenc szomszédsági súlymátrixszal számítottam ki a Moran I mutatót, ezzel jellemezve a csecsemőhalandóság globális autokorreláltságát. Három súlymátrixot a

szomszédsági viszonyok alapján határoztam meg: első- és másodrendű vezér-szomszédság, valamint a bástya-szomszédság. Ezek mellett a legközelebbi szomszédok szerint alakítottam ki hat távolság alapú mátrixot. A kapott eredményeket az 5. táblázat foglalja össze.

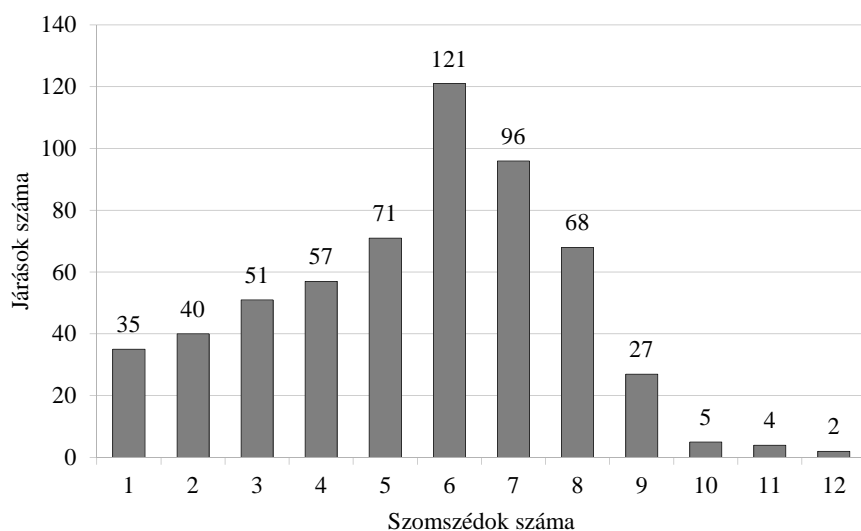
5. A csecsemőhalandóság globális autokorreláltsága (1901–1910)
Global autocorrelations in infant mortality (1901–1910)

Szomszédsági súlymátrixok	Nyers arány- számok	Súlyozott arány- számok	Távolság alapú súlymátrixok	Nyers arány- számok	Súlyozott arány- számok
Elsőrendű vezér	0,511011	0,526156	Legközelebbi szomszéd	0,616105	0,624645
Másodrendű vezér	0,327458	0,317915	2 legközelebbi szomszéd	0,568425	0,567143
Bástya	0,329461	0,320305	3 legközelebbi szomszéd	0,554915	0,549941
			4 legközelebbi szomszéd	0,531622	0,526211
			5 legközelebbi szomszéd	0,517406	0,509769
			6 legközelebbi szomszéd	0,496739	0,490707

Forrás: KSH 1913. Saját számítás.

A táblázatból leolvasható, hogy a szomszédsági viszonyok egyértelműen befolyásolják a csecsemőhalandósági értékek területi megoszlását. Minél nagyobb súllyal szerepelnek a közelebbi szomszédok, annál erősebb korreláció figyelhető meg. Egyaránt igaz ez, akár a szomszédsági viszonyok (első- és másodrendű vezér szomszédság), akár a távolság alapján határozzuk meg a járások egymáshoz való közelségét.

Az elsőrendű vezér szomszédság mellett mért érték az 5 és 6 legközelebbi szomszéd figyelembevételével kapott értékekhez áll legközelebb. Ezt az összefüggést akkor érthetjük meg, ha rátekintünk az elsőrendű vezér szomszédsággal kialakított mátrix histogramjára (lásd a 6. ábrát). Ezekkel a típusú grafikonokkal szokás jellemezni egy-egy szomszédsági mátrix térstruktúráját. Az ábra oszlopai a járások megoszlását jelölik szomszédjaik számának függvényében. Az ábra x tengelyén találjuk a lehetséges szomszédok számát (jelen esetben 1-től 12-ig), az oszlopok fölött az adott kategóriába eső járások számát látjuk. Például az ábra bal első oszlopa a csak egy szomszéddal rendelkező járások számát (35) adja meg, míg a jobb szélső oszlop a maximális, tizenkét kapcsolattal rendelkező két járást (a Szepes megyei Gölnicbányai járást és a Hajdú megyei Központi járást) jelöli.

VI. Magyarország járásainak térkapcsolatai elsőrendű vezér szomszédság mellett
The distribution of Hungary's districts by the number of their direct neighbours

A hisztogram egyfelől a járási térstruktúra normál eloszlását demonstrálja, másrészt megfigyelhetjük, hogy a legtöbb (121) járásnak hat szomszédja volt, amiből megérthetjük, hogy miért a hat legközelebbi szomszédal mért Moran I értékhez áll legközelebb a vezér-szomszédság mellett mért érték.

A csecsemőhalandóság tekintetében megfigyelhető területi hatást más jelenségek globális autokorreláltságának függvényében értelmezhetjük tovább. A 6. táblázat azt mutatja meg, hogy az adatbázisomban szereplő többi mutató milyen Moran I értéket mutat elsőrendű vezér szomszédság mellett.

6. Járási léptékű területi autokorrelációs értékek
Values of autocorrelation at district level

Változók	Moran I értékek
Természetes szaporodás nyers arányszáma	0,26723
Tényleges szaporodás nyers arányszáma	0,158398
Halvaszületések aránya	0,214051
Törvénytelen születések aránya	0,45368
Gyermekhalandóság (1 és 7 év között)	0,52929
Gyermekhalandóság (0 és 7 év között)	0,475032
Orvosi kezelésben részesültek aránya a meghaltak között	0,412727
A halál okát orvos állapította meg	0,394963

Forrás: KSH 1913. Saját számítás.

A táblázatból majd mindegyik demográfiai mutató esetében leolvasható az erőteljes területi hatás. Ez legkevésbé a népességnövekedés (szaporodás) arányszámainál figyelhető meg, amelyeket elsősorban a települési hierarchia befolyásol. Különösen a tényleges szaporodásra igaz ez, ami a városokban magas és a falvakban egyöntetűen alacsony vagy éppen negatív.

A spektrum másik szélén pedig éppen a csecsemőhalandóság emelkedik ki az egy és hét év közötti gyermekhalandósággal együtt. Úgy tűnik, ez a két, egymással is szoros kapcsolatban álló mutató területi különbségeit befolyásolják legerőteljesebben a szomszédsági viszonyok.

A legerőteljesebb szomszédsági hatásokat mutató értékeket még tovább vizsgálhatjuk. Ismételten megmértem a nyers házasságkötési, a nyers élveszületési és a gyermekhalandósági (törtvénytelen születés) arányszámok globális autokorreláltságát a korábban kialakított különböző szomszédsági súlymátrixok mellett.

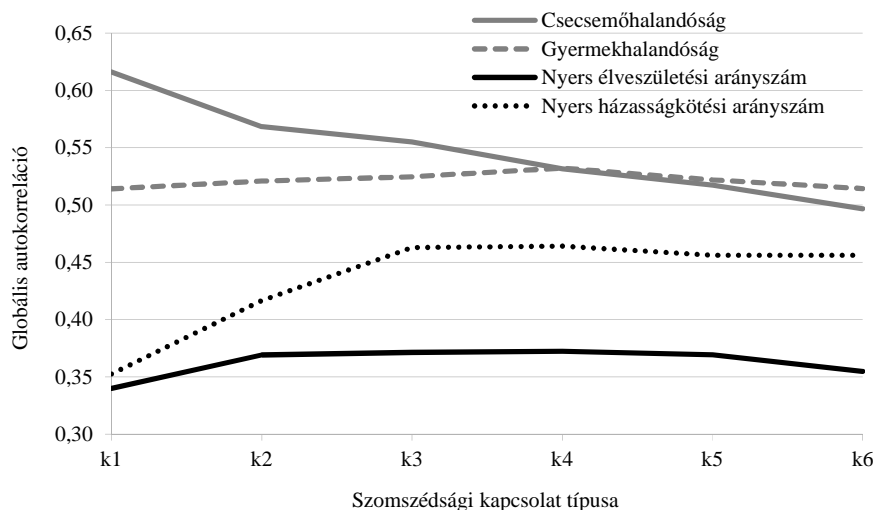
A 7. táblázatban látható számadatok részben megerősítik a csecsemőhalandóság kapcsán megfigyelt jelenségeket. A másodrendű vezér és bástya-kapcsolat mellett mért értékek közel azonosak és lényegesen alacsonyabbak az elsőrendű vezér kapcsolattal mért indexeknél. Ebből a szempontból a legnagyobb stabilitást a gyermekhalandóság mutatta, amely ezzel a két kapcsolattal is megőrizte a 0,4 feletti értéket.

7. A demográfiai mutatók autokorreláltsága különböző szomszédsági mátrixok mellett
Autocorrelation of different demographic variables by different neighbourhood matrices

Szomszédsági kapcsolat	Mutató			
	Csecsemőhalandóság	Nyers házasságkötési arányszám	Nyers élveszületési arányszám	Gyermekhalandóság (1 és 7 év között)
Elsőrendű vezér	0,511011	0,491615	0,372354	0,52929
Másodrendű vezér	0,327458	0,36991	0,230277	0,420873
Bástya	0,329461	0,372544	0,229002	0,419748
Legközelebbi szomszéd	0,616105	0,352592	0,33998	0,514179
2 legközelebbi szomszéd	0,568425	0,416496	0,369148	0,520799
3 legközelebbi szomszéd	0,554915	0,462886	0,371408	0,524669
4 legközelebbi szomszéd	0,531622	0,464081	0,372339	0,532148
5 legközelebbi szomszéd	0,517406	0,456129	0,369349	0,52197
6 legközelebbi szomszéd	0,496739	0,456129	0,35462	0,514383

Forrás: KSH 1913. Saját számítás.

A távolság alapján kialakított súlymátrixok mellett mért értékek azonban eltérő képet mutatnak a csecsemőhalandóság és a többi mutató tekintetében. Ezt emeli ki a következő, a távolsági súlymátrix mellett mért értékeket ábrázoló grafikon (VII. ábra).

Forrás: KSH 1913. Saját számítás.

VII. Négy demográfiai mutató autokorreláltsága a legközelebbi szomszéd szomszédsági mátrixok mellett

Autocorrelation of four demographic variables by nearest neighbour matrices

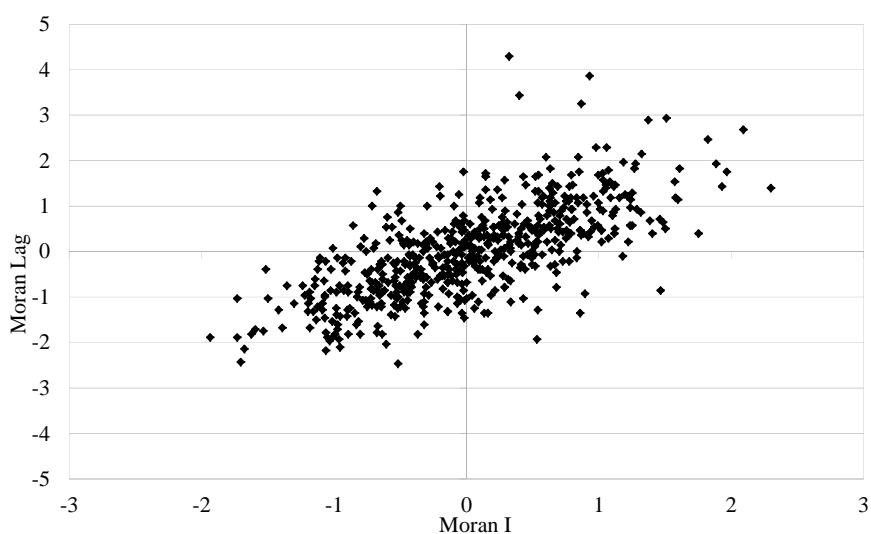
A csecsemőhalandósági érték önmagában való vizsgálata során már megfigyelhetjük, hogy a területi autokorreláció mértéke a távolság növekedésével egyenes arányban csökkent. A többi kiválasztott mutató esetében azonban nem érvényesült ez az összefüggés. Mindhárom másik mutató tekintetében a négy legközelebbi szomszéd mellett kapjuk a legmagasabb értéket, és egyetlen szomszéd mellett a legalacsonyabbat.

Ez egyrészt azt jelzi, hogy maga a járási térstruktúra is befolyásolja a mérések végeredményeit. Vélhetően a város és vidék demográfiai viselkedésében tetten érhető különbségek mérsékeltek a legközelebbi szomszéd mellett mért autokorrelációs értékeket. Másfelől a csecsemőhalandóság indexeiben látható monotonitás ismételt csak alátámasztja, hogy a vizsgálatba bevont demográfiai mutatók közül ennek kapcsán lehet leginkább megragadni a szomszédsági kapcsolatok hatását.

A globális mérőszám mellett szórásdiagram segítségével jellemezhetjük egy mutató autokorreláltságát. Jelen esetben a VIII. ábra x tengelye az adott járás csecsemőhalandóságát, míg y tengelye a szomszédos járások csecsemőhalandósági értékeinek átlagát jelöli. Minden egyes pont egy-egy járást jelöl. A diagram területe négy részre osztható. A bal alsó negyedbe azok a járások kerültek, amelyek alacsony csecsemőhalandósági értékekkel és szintén alacsony csecsemőhalandósággal jellemezhető szomszédokkal rendelkeznek. A bal felső negyedben azok az alacsony csecsemőhalandóságú járások vannak, amelyek szomszédságában magas csecsemőhalandósággal jellemezhető járások találhatók. A jobb felső negyedbe kerültek azok a magas csecsemőhalandóságú területek, amelyeknek a szomszédságában is magas csecsemőhalandóságú járások vannak. Végül a jobb alsó negyedben azok a magas csecsemőhalandóságú járások vannak, ame-

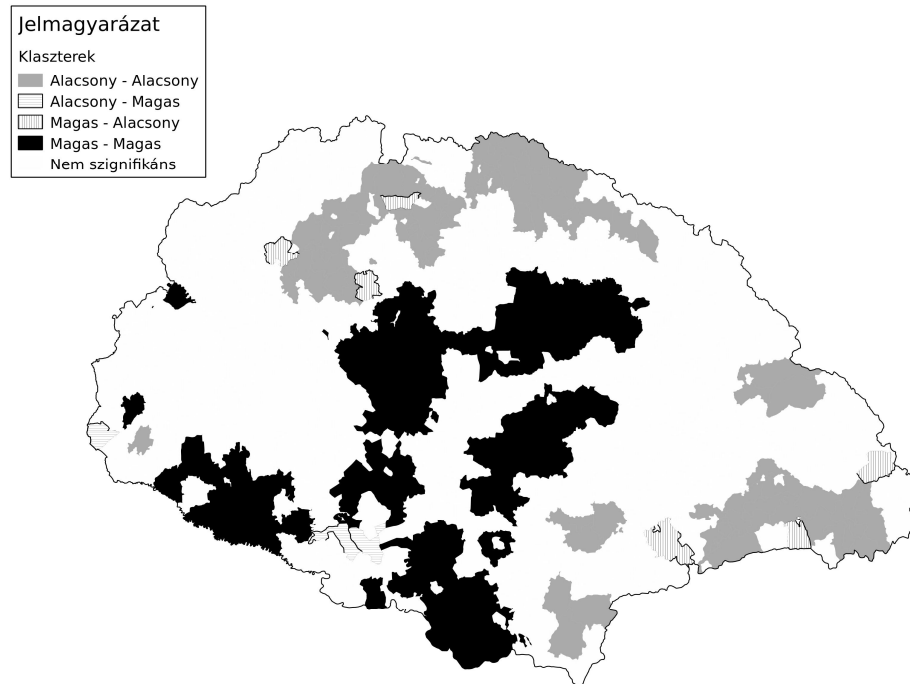
lyek szomszédságában alacsony értékkel bíró járások találhatók. A diagramon áthúzó tengely a globális autokorrelációnak felel meg.

A diagram tovább erősíti az eddigi benyomást, hogy jelentős területi összefüggés van a járások csecsemőhalandósága között, hiszen a magas és az alacsony értékekkel bíró területek többségének szomszédságában hasonló (magas vagy alacsony) csecsemőhalandóságú járások találhatók.

VIII. A csecsemőhalandóság globális autokorrelációjának szórásdiagramja elsőrendű
vezér szomszédság mellett
Correlation of infant mortality rates of neighbouring districts

Ezeket a jellegzetes területeket emeli ki a lokális Moran I vizsgálat eredményeként elkészülő térkép (IX. ábra), amely azokat a területeket jelzi, amelyek nemcsak kiugróan magas vagy alacsony értékkel bírnak, hanem a szomszédságukat is ilyen értékek jellemzik.

Forrás: KSH 1913. Saját számítás.

IX. A csecsemőhalandóság lokális Moran I térképe
Local Moran I clusters of infant mortality rate

Az így kapott térkép segít pontosabban meghatározni azokat az összefüggő területeket, amelyeket magas vagy alacsony csecsemőhalandóság jellemzett. A térképen a különböző árnyalatú és mintázatú területek az egyes klasztereket jelölik. Feketék a magas-magas klaszterek, a szürkék az alacsony-alacsony klaszterek, a vízszintes csíkozású részek az alacsony klaszterek mellett található magas értékeket, a függőleges csíkozású részek az alacsony területek szomszédságában tapasztalható magas értékeket határolják le. Fehér színűek maradtak azok a járások, amelyek esetében a lokális Moran I érték nem volt szignifikáns.

A térképet a tanulmány elején a csecsemőhalandóság megoszlását ábrázoló 3. ábrával érdemes egybevetni. Most jól körülhatárolhatóan rajzolódnak ki a magas és alacsony csecsemőhalandóságú régiók. Az általános jó csecsemőhalandósági értékkel bíró Felvidéken belül két területen koncentrálnak a kedvező adatok, ehhez hasonlóan Erdélyben is két kedvező régió rajzolódik ki, amely többé-kevésbé összevethető az erdélyi szászok elhelyezkedésével.

Az ország közepén és déli területein már korábban is megfigyelt kedvezőtlen adatok pedig négy, egymáshoz is közel eső területen koncentrálódtak: az Észak-Alföldön, a Vajdaságban, Dél-Dunántúlon és Biharban.

További kutatások tárhatják fel, hogy az azonosított térbeli mintázatok háttérben milyen településföldrajzi, ökológiai, társadalmi vagy kulturális tényezők álltak.

Összegzés

Az itt bemutatott eredmények egyrészt megerősítik a szakirodalom korábbi megállapításait a csecsemőhalandóság területi jellemzőiről, miszerint a 19. század végétől az újszülöttkori halandóság adatai a Dél-Dunántúlon, a Bánságban, a Tiszántúlon és Erdély románok lakta részeiben a legrosszabbak. Ezzel szemben a legjobb értékek a Felvidék középső – főként evangélikus szlovákok által lakott – megyéiben, valamint Brassó környékén figyelhetők meg (Faragó 2003). Másrészt a korábbi vizsgálatoknál részletesebb közigazgatási (járási szintű) felosztás alkalmazása lehetővé tette a területi mintázatok pontosabb meghatározását és korábban nem ismert jellegzetességek azonosítását. Az adatok alacsonyabb szintű ábrázolása során korábban nem ismert, a nagyobb léptékű térfelosztások által elfedett térbeli mintázatok rajzolódtak ki (a rossz adatokkal rendelkező járások ívei), valamint láthatóvá váltak az egy megyén belüli és a megyehatárokat átszelő szomszédsági viszonyok is. Jól megfigyelhető például az extrém adatok fürtszerű csoportosulása, és új eredmény, hogy a legrosszabb csecsemőhalandósággal Szentgotthárd környéke rendelkezett a 20. század első évtizedében.

Az esettanulmány második felében a területi elemzés eszközeivel pontosítottam és kvantifikáltam a csecsemőhalandóság területi jellemzőit. A területi autokorreláció módszerével kerestem a választ arra a kérdésre, hogy mennyire szoros a kapcsolat az egymással szomszédos területek csecsemőhalandósága között, valamint felfedezhetők-e jellegzetes területi mintázatok, azaz klaszterek. Meghatároztam az 1900 és 1910 közötti csecsemőhalandóság globális autokorrelációját a legelterjedtebb mutatószám, a Moran I segítségével, s a kapott eredményt más korabeli demográfiai arányok mutatószámaival összevetve értelmeztem. A területi mintázatok azonosítását végül a lokális Moran I meghatározása tette lehetővé. A IX. ábra mutatja be azokat a területi csoportokat, amelyek magas vagy alacsony csecsemőhalandóság jellemzett.

Az új adatok egyrészt segíthetnek kijelölni azokat a területeket, ahol érdemes intenzívebben vizsgálni a csecsemőhalandóság és más tényezők közötti összefüggést. Másfelől az eredményül kapott területi mintázatok azonosítása olyan longitudinális elemzések kiindulópontja lehet, amelyek a csecsemőhalandóság regionális jellemzőinek időbeli kiterjedését, változásait követik nyomon.

A történeti demográfiában számos módszertani nehézséget okoz a longitudinális vizsgálatok végrehajtása, a megfigyelési egységek nyomon követése az időben. A megoldás egyik irányát az ún. nominális vizsgálatok jelentik, amelyek az egyéneket és a családokat követik nyomon. A családrekonstrukciónak nevezett technika fő módszertani hiányossága, hogy leginkább csak kisméretű közösségek, homogén és stabil népesség nyomon követésére alkalmas (Öri 2003. 12).

Nagyobb területi egységekre, egy egész országra vonatkozó területi összehasonlítás során pedig a folyamatosan változó közigazgatási határok jelentik a legkomolyabb kihívást. Az adat- és adatbázis-kezelés hagyományos eszközeivel ez a probléma csak korlátozottan kezelhető, a térinformatikai rendszerek felépítése azonban megoldást kínál erre. Nem véletlen, hogy a 2000-es években elkészült első jelentősebb, országos léptékű történeti térinformatikai rendszerek (HGIS vagy historical GIS), mint például a

GBHGIS⁶ (Nagy Britannia Történeti GIS) és a Belgisch Historisch GIS⁷ (Belga Történeti GIS) középpontjában is a népességi és népszámlálási adatok feldolgozása állt (Knowles 2005).

A történeti Magyarországra irányuló történeti demográfiai vizsgálatok számára különösen nagy nehézséget okoz a térbeli változások összehasonlítása. Az adatgyűjtést és rendezést egyrészt a szétaprózott településszerkezet teszi bonyolulttá, hiszen Magyarország településállománya a 19–20. század fordulóján közel tizenháromezer településből állt (Klinger 1996. 105). Másfelől a trianoni békeszerződés határváltozásai, illetve regionális szinten a megyerendszer 1950-es átalakítása teszi rendkívül nehézkesé a területileg kontinuos idősorok kialakítását (Őri 2009. 34). Ráadásul ezek a területi és határváltozások éppen a demográfiai átmenet, azaz a tradicionális demográfiai rendszer felbomlása és a modern népesedési folyamatok elterjedésének idejére esnek. Ezért is különösen értékes lenne egy magyar történeti térinformatikai rendszer felépítése, amelyben könnyebben lehetne kezelni a területi egységek folytonos változását. Ehhez jó kiindulópontot jelentenek az 1910-es népszámlálás és az azt megelőző évtized hivatalos népmozgalmi adatai, amelyek mintegy az „utolsó pillanatban” rögzítik a történeti Magyarország demográfiai viszonyait.

Egy ilyen „történeti GIS” birtokában pedig már könnyen lehet olyan keresztmetszeti vizsgálatokat végezni, ahol az ország egész területét vizsgálva közvetlenül vethetjük össze egy-egy mutató különböző időpontokra vonatkozó területi megoszlását. Ian N. Gregory a brit történeti térinformatikai rendszerre támaszkodva a területi interpoláció módszerével végezte el Anglia 1900-as és 2001-es halandósági viszonyainak területi elemzését, és bizonyította a területi mintázatok, valamint a nélkülözés és a halandóság közötti szoros viszony időbeli tartósságát (Gregory 2009).

IRODALOM

- Anselin, L. (2005): *Exploring Spatial Data with GeoDa. A Workbook*.
 Bálint, L. (2010): A területi halandósági különbségek alakulása Magyarországon, 1980–2006. Budapest (KSH NKI).
 Corsini, C. A. – Viazzo, P. P. (1997): *The decline of infant and child mortality: The European experience, 1750–1990*. Martinus Nijhoff Publishers.
 Dányi D. (1991): Regionális családrekonstrukció, 1830–39, 1850–59. *KSH NKI Történeti Demográfiai Füzetek 9.* (Demográfiai átmenet Magyarországon). 99–156.
 Detrekői, Á. – Szabó, G. (2008): *Térinformatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
 Dominkovits, P. – Horváth, G. K. (2011): A szolgabíráktól a járási hivatalokig – a járássok története Magyarországon a 13. századtól 1983-ig. In Csité, A. – Oláh, M. (szerk.): „Kormányozni lehet ugyan távolról, de igazgatni csak közelről lehet jól...” *Tanulmány a területi igazgatás magyar történelmi hagyományairól, az átalakításra*

⁶ A GBHGIS-t az angliai University of Portsmouth kutatói készítik és fejlesztik. Eredményeiket és az általuk digitalizált és feldolgozott forrásokat egy külön weboldalon teszik közzé a nagyközönség és az érdeklődők számára: www.visionofbritain.org.uk.

⁷ A belga történeti GIS az interneten is elérhető, de az adatbázis fejlesztése és karbantartása 2003-ban leállt: <http://www.hisgis.be>.

- vonatkozó jelenkori kutatások eredményeinek áttekintése, valamint az európai tapasztalatok bemutatása. Hétfa Elemző Központ, Budapest, 16–74.
- Dusek, T. (2004): *A területi elemzések alapjai*. ELTE Regionális Földrajzi Tanszék – MTA-ELTE Regionális Tudományi Kutatócsoport, Budapest.
- Faragó, T. (2003): Csecsemőhalandóság Magyarországon a 18–20. században. In K. Horváth, Z. – Lugosi, A. – Sohajda, F. (szerk.): *Léptékváltó társadalomtörténet: tanulmányok a 60 éves Benda Gyula tiszteletére*. Hermész Kör–Osiris, Budapest, 446–474.
- Gregory, I. N. (2009): Comparisons between geographies of mortality and deprivation from the 1900s and 2001: spatial analysis of census and mortality statistics. *British Medical Journal*, 339/7722. 676–679.
- Gregory, I. N. – Kemp, K. K. – Mostern, R. (2001): Geographical Information and historical research: current progress and future directions. *History and Computing*, 13/1. 7–24.
- Klinger, A. (szerk.) (1996): *Demográfia*. KSH – ELTE ÁJTK Statisztikai és Jogi Informatikai Tanszék, Budapest.
- Knowles, A. K. (szerk.) (2005): Reports on National Historical GIS Projects. *Historical Geography*, 33. 130–154.
- KSH (1913): *A magyar szent korona országainak 1901–1910. évi népmozgalma községenként*. KSH, Budapest.
- Öri, P. (2003): *A demográfiai viselkedés mintái a 18. században: lélekösszeírások Pest megyében, 1774–1783*. (KSH NKI Kutatási Jelentés 75.) KSH NKI, Budapest.
- Öri, P. (2009): Demográfiai átmenetek a 20. században: A demográfiai viselkedés tér-szerkezetének változásai a történeti Pest megye területén, 1900–2001. *Demográfia*, 52/1. 31–54.
- Pakot, L. (2010): Csecsemőhalandóság székelyföldi rurális közösségekben. Szentegyházasfalva és Kápolnásfalva, 1838–1940. *Demográfia*, 53/4. 406–436.
- Paksy, A. (2002): A népesség egészségi állapota. In Szvitecz, Zs. (szerk.): *Életminőség és egészség*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1–59.

Tárgyszavak:

Csecsemőhalandóság
 Halandóság
 Területi elemzés
 GIS
 Történeti demográfia

**THE SPATIAL CHARACTERISTICS OF INFANT MORTALITY
IN HISTORIC HUNGARY (1900–1910).
AN EXAMPLE FOR THE USE OF GIS AND SPATIAL ANALYSIS
IN HISTORICAL DEMOGRAPHY**

Abstract

The use of Geographic Information System (GIS) makes the collection, analysis and storage of spatial data possible. Moreover, GIS eases the geographic demonstration and analysis of data creating maps and using new kinds of analysis.

The paper analyses the spatial characteristics of infant mortality on the basis of the district level data of population movement for the period 1901–1910 and for the territory of historic Hungarian Kingdom. First the descriptive statistics of infant mortality rate have been constructed and the spatial differences have been demonstrated. Then the spatial correlations of the infant mortality rates have been computed at the district level and characteristic regions have been separated by the help of a special variable (the global and local measure of spatial autocorrelation).

The analysis succeeded in confirming the former research findings on the spatial characteristics of infant mortality. The highest level of infant mortality could be found in the southern and eastern regions of the country. On the contrary, the lowest values were observed for the middle parts of Northern Hungary (in present-day Slovakia, mainly among Lutheran Slovaks) and around Brassó (present-day town of Brasov in the South-Eastern part of Transylvania in Romania). At the same time, the lower level of analysis, using data at district level instead of county level, made a more exact identification of spatial patterns possible. In the course of the analysis formerly unknown spatial patterns have been revealed and spatial correlations within the countries and among neighbouring districts belonging to different counties have become visible. Thus the clustering of extremely high and low data is observable and according to the new results presented by the author the highest level of infant mortality could be found in the district of Szentgotthárd, in the Western corner of the country. Finally the use of local MORAN I variable of autocorrelation could reveal the local spatial clusters of infant mortality and demonstrate the correlation between the infant mortality rates of the neighbouring districts.

AZ ORMÁNSÁGI „EGYKE” ÉS TOPOSZA **Az Ormánság népesedése 1895 és 1941 között***

KOLOH GÁBOR¹

Kutatásunk a két világháború közötti időszak népesedési válságát vizsgálja abból a célból, hogy magyarázatot nyerjen a születésszabályozás elterjedésének korabeli okaira. Kiemelt jelentőséget tulajdonítottunk az ormánsági egykezésnek, úgy véljük, hogy e jelenség több társadalmi látószögből történő elemzése közelebb visz a kitűzött célhoz.

Bár az Ormánság fókuszba kerüléséhez kutatói szerencse kellett, indokolt volt a témánál maradnunk, tekintve, hogy a megelőző kutatások azt a hazai demográfia tudományának egyik fő kérdésévé tették. Az Ormánság népesedésének vizsgálói meglehetősen heterogén társadalmi közeg kvalifikált tollforgatói voltak, akik ritkán maradtak a kizárólagosan tudományos vizsgálódás mezsgyéjén (Andorka 2001a. 13). Mi az Andorka Rudolf kutatását lezáró határévvel, 1895-tel kezdjük vizsgálatunkat, és azt a két világháború közötti időszakba nyúlóan terjesztjük ki. Témánk szempontjából ennek a korszaknak különös jelentősége van, hiszen nem született olyan elemzés, amely a harmincas évek nagy jelentőségű népesedési vitájáig vezetné az Ormánság demográfiai vizsgálatát, így a nem nominatív eredmények bemutatásával ezt a hiányt is igyekszünk pótolni. A két világháború közötti egyke-diskurzus áttekintését Andorka Rudolf elvégezte (Andorka 2001a. 17–27), de továbbra is feladat az ormánsági egykézzel foglalkozó irodalom vitás kérdéseinek tisztázása (Andorka 2b. 31). Dolgozatunk több ponton is ütközteti a demográfiai eredményeket a népi írók megállapításaival.

A népesedési tendenciák elemzése során felhasznált források kiválasztásakor a sokszínűsége törekedtünk: öt népszámlálás vonatkozó adatait, a községsoros adatbázis ormánsági falvainak elveszületési és halálozási adatsorait és a vajszlói anyakönyvi kerület 1895-tel kezdődő állami anyakönyvi másodpéldányainak számottevő részét feldolgoztuk.

A népességszám alakulása

„Ott, ahol a Mecsek hegység legdélibb fodrai is elsimulnak, ott terül el ez a vidék, amelyet ősidők óta Ormánságnak neveznek” (Hídvégi 1938. 44). A túlnyomórészt Baranya és két faluja révén Somogy megyei területet néprajzi tájegységként definiálják (Kiss Z. 1991. 13), így a hozzátartozó települések sora nem határozható meg kizárólagosan. Mivel a kutatáshoz mégis le kell határolni a vizsgálni kívánt települések körét, mi – figyelembe véve a kákicsi lelkész, Kiss Géza meghatározását is (Kiss 1937. 10) – a

* A tanulmány az MTA–ELTE Válságtörténeti Kutatócsoport támogatásával készült.

¹ A szerző történész, doktorandusz az ELTE Gazdaság- és Társadalomtörténeti Tanszékén, e-mail: koloh.gabor@gmail.com.

vajszlói orvos, Hídvégi János községsorolását tartjuk irányadónak, leginkább annak következetessége és előbbi pontatlansága miatt. Ám 45 település esetén a hatékony adatkezelés miatt célszerű a csoportosítás, így három szintet különböztetünk meg. A megkülönböztetés alapjául – tekintve, hogy forrásbázisunk javát az anyakönyvek adják – az 1895. évi anyakönyvi kerületi felosztást tekintettük.² A hierarchiába rendeződő szintek tetején a régió két központja, Sellye és Vajszló áll, alattuk a további anyakönyvi kerületek helyezkednek el: Kémes, Kovácshida, Vejtő, Vajszló és Harkány³ a siklósi járásból, illetve Cinderibogád (Újmindszenttel való egyesülése után Bogádmindszent), Magyarmecske, Oszró (Kiscsánnal való egyesülés után Csányoszró) és Zaláta pedig a szentlőrinci járásból. A hierarchia alsó szintjét az a 35 település alkotja, amelyeket a Hídvégi által felsoroltakból az előbbieken nem említettünk.

1. Átlagos népességszám az Ormánságban
Mean population size in the Ormánság region

	1900	1910	1920	1930	1941
1. fok	1547	1735	1708	1884	1895
2. fok	646	624	582	632	650
3. fok	462	429	391	421	401
Együtt	543	522	483	523	512

Forrás: Hivatkozott népszámlálások.

Magyarország népessége a vizsgált időszakban növekedett: 1910-ben 7,6 millió, 1920-ban 8 millió, 1941-ben 9,3 millió ember élt hazánk mai területén (Klinger 1997. 295). Baranya megye népességszámának emelkedése 1920 után indult meg: ebben javarészt Pécs szerepkörének erősödése játszott szerepet. Baranya megye népessége 1870 és 1941 között 33%-os gyarapodást mutat, ami a dunántúli átlag alatt van, így ebből a szempontból ez is beleillik a *Nyugat*-vitában megszólaló író-újságíró Németh Imre, a *Válasz* későbbi szerkesztője gondolati ívébe, amely szerint a növekedés kisebb üteme a sorvadás bizonyossága (Németh 1992. 108). Az Ormánságban megfigyelhető népességszám-változás nagysága eltért a megyei szinttől, de iránya megegyezett azzal: sehol nem tapasztalunk drasztikus esést, és csak az 1910-ben mért sellyei csökkenés az egyetlen eset, amikor a változás iránya nem igazodik a megye többi területéhez. 1900-hoz mérten 1941-ben az Ormánság negyvenöt falvában átlagosan 10%-os a csökkenés: ez bőven a megyei 13%-os növekedés alatt van, a különbség tehát 23%-os, ám – a *Nyugat* népesedési anketjét *Pusztulás* című írásával indító – Illyés Gyula a magyarság elsíratását nem ezekre az adatokra alapozta. Bár elfogadjuk a személyes benyomás hatását, de amikor a hivatalos kimutatások felére becsülte a magyarok számát – írván, hogy „Azt hiszem, nem követek el nagy túlzást, ha – itt igazán impresszióról van szó – a falvakban élő magyarok számát a hivatalos kimutatás körülbelül felére teszem. Ezek száma is évről évre ijesztő mértékben fogy.” – akkor voltaképpen Kiss Géza eredményeit használta fel (Illyés 1992. 73). Kiss ugyanis a református egyházak összeírására

² Helységnévtár 1895. 25–30.

³ Harkány nem ormánsági település, de az anyakönyvi kerületként hozzá tartozó Dráva-szabolcs, Ipacsfa és Terehegy miatt megemlíjtük, adataival azonban nem számolunk.

hivatkozva az „ősi törzs” lélekszámát 12 000 főben állapította meg: „Az ősi törzs lélekszáma – a többi mind mellette sarjadó tenyészet – 1934-ben a református egyházak összeírása szerint már csak 11 961 lélek a 45 községben. A belőle kivált néhány nazarénussal kerek 12 000 lélekre tehető” (Kiss 1986. 493). Ugyanakkor tudjuk, hogy 1930-ban az Ormánság össznépessége 23 567 fő volt, amelyből 13 345 főt (57%) kereszteltek reformátusnak. Illyés tehát egyenlőségjelet tett az ormánsági magyarok és az itteni reformátusok száma közé, kizárva a körből a jelentős arányban itt élő római katolikusokat, de például a helybeli evangélikusokat és az izraelitákat is.

Az ormánsági népességszám a megyei szinthez mérten csökkenést mutat, de a változás mértéke eltérő a térségen belül. Az első világháború okozta visszaesés és az 1920–1930 közötti növekedés mindhárom települési szinten megfigyelhető. Vajszlón és Selylyén ezt megelőzően és ezt követően is emelkedett a népességszám, míg a kerületi központoknál 1900 és 1910 között csökkent, 1930 és 1941 között növekedett. A harmadik fokozatú falvak esetében 1900–1910 és 1930–1941 között is a népességszám visszaesését konstatáljuk. Az Ormánság átlagnépességére az utóbbiak alakulása nyomta rá a bélyegét, tekintve, hogy az nagyságrendileg nem olyan mértékben, de ugyanazt az irányt követte, mint az alsó szinten álló falvak.

A legmagasabb népességfogyást produkáló települések között találjuk Kemsét és Kákicsot, így nem véletlen, hogy ezek a községek azok, amelyek többször váltak vizsgálati és hivatkozási alappá az ormánsági egykezés kérdésében: radikális példák voltak, amelyeket az egész Ormánságra kivetítettek. Az átlagolás ugyanakkor elmosza a finom különbségeket, hiszen azt is megfigyeltük, hogy az Ormánság népességének fogyása nemcsak hogy nem jelenti az Ormánság minden egyes falvában végbemenő fogyatkozást, de a csökkenő lakosságszámú települések köre sem mindig azonos. A 45 vizsgált falu közül 1900 és 1910 között 17-ben, 1910 és 1920 között 11-ben, 1920 és 1930 között, tehát a *Nyugat* népesedési ankétja idején 28 faluban, vagyis több mint a falvak kétharmadában, és 1930–1941 között is majd a falvak felében, 20 településen számolhatunk stagnálással vagy népességnövekedéssel.

„Nagyszámú öregek – eltűnő gyerekek”: az öregedési index alakulása

A következőkben az öregedési index vizsgálatából szeretnénk megtudni, mennyiben észlelhető az előregeredés tendenciája, felidézve Kovács Imrének az öregek feltűnően nagy számára és a társadalomból lassan eltűnő gyermekekre vonatkozó megállapítását (Kovács 1989. 65).

2. Öregedési index az Ormánságban (%) Ageing index in the Ormánság region

	1900	1910	1920	1930	1941
1. fok	57,7	51,1	50,4	58,2	68,9
2. fok	59,4	65,8	76,0	71,0	70,6
3. fok	52,9	63,9	71,0	71,5	70,2
Együtt	56,6	60,2	65,8	66,9	69,9

Forrás: Hivatkozott népszámlálások.

A települések hierarchikus kategorizálása lehetőséget ad rá, hogy az életkori megoszlást vizsgálva árnyaltan lássuk az öregedés dinamikáját. Ennek méréséhez a 60 éven felüliek és a 15. életévüket be nem töltöttek számának hányadosát állapítjuk meg, amelyeket évtizedenként egymás mellé helyezve látjuk annak alakulását. 1900 és 1941 között az Ormánság falvait összességében az előregedés jellemezte, amelynek üteme 1900 és 1920 között évtizedenként 5–6%-kal növekedett, 1920 után viszont már lassult, mértéke 1–3% volt. A településcsoportok élén álló Sellye és Vajszló, illetve a második fokon álló települések öregedési indexe ellentétes mozgású: míg az előbbieké 1900 és 1920 között több mint 7%-kal visszaesett, majd 1920 után 8–10%-kal nőtt, addig a második csoportot 1900 és 1920 között az előregedés közel 17%-os emelkedése, majd 1920 és 1941 között 5–6%-os csökkenése jellemezte. A harmadik fokon álló 35 falut eleinte a gyors ütemű, majd lassuló előregedés jellemezte.

Azt látjuk tehát, hogy a régió szintjén nagyobb, dinamikusabb települések 1920 előtt nem tudták ellensúlyozni a kisebb településeken megfigyelhető előregedés mértékét, viszont a két világháború között a Sellyén és Vajszlón megfigyelhető gyors ütemű előregedést a régió szintjén jelentős mértékben tompította az öregedési index kisebb településeken megfigyelhető csökkenése. A változások okainak feltárása további elemzést igényel.

Élveszületések és halálozások

Az elveszületések (Klinger 1996. 171) és halálozások vizsgálatánál a községsoros adatbázist és a vajszlói anyakönyvi kerület anyakönyveit vettük alapul. Korszakunkban Baranya megye elveszületési számai kizárólag 1915 és 1917 között süllyedtek a halálozás számai alá, amely világosan tükrözte az első világháború hatását. Az elveszületések 1902-ben és 1903-ban, illetve 1925-ben és 1928-ban mutattak 40%-osnál nagyobb többletet. Bár a halálozások száma mutatott kisebb-nagyobb ingadozásokat, nem tapasztaltunk drasztikus változást.

Az Ormánságra vonatkozóan már eltérőbb képet kapunk: míg a megyében négy olyan évet találtunk, ahol az elveszületések számát meghaladta a halálozásoké, addig az ormánsági falvak esetében már huszonhárom ilyen évünk van. A második világháború előtti időszakban a 40%-ot meghaladó halálozási többlettel találkozunk 1915 és 1918 között: 1918-ban 67%-os a különbség. Az elveszületési görbe mellett a halálozási görbe is ingadozott, de annak mértéke az 1920-as és 1930-as években – egy-egy évet leszámítva – nem volt látványos.

Finomabban kirajzolódnak a különbségek a vajszlói kerületben (ide tartozott Vajszló, Besence, Hirics, Kunszentmárton, Lúzsok és Páprád végig; Baranyahídvég és Sámód 1907-ig, illetve Vejti 1898-tól), ahol szintén huszonhárom olyan évet találunk, amikor a halálozások száma meghaladta az elveszületéseket és ugyancsak az első világháború éveiben a legnagyobb halálozási többlet (1917-ben 74%-os). Erős ingadozás jellemzi mindkét görbét, amelyek irányukban nem térnek el a megyei és az országos mutatóktól. Az elveszületések száma – ahogy országosan is – a világháború után, 1920-ban emelkedett meg, amikor 35%-os elveszületési többlet mutatkozott. Érdekesség, hogy 1925-ben hasonló arányú volt a változás (+38%).

3. A vajszlói anyakönyvi kerület adatai
Data of population movement in the registry district of Vajszló

Év	Házasság	Születés	Halálozás	Szaporulat
1895*–1899	108	379	367	12
1900–1904	194	536	486	50
1905–1909	163	430	507	-77
1910–1914	122	371	396	-25
1915–1919	105	219	452	-233
1920–1924	158	477	408	69
1925–1929	129	391	327	64
Összesen	1225	1935	2943	-273

*1895 októberétől.

Forrás: MNL BML XXXIII. 1. Vajszlói kerületi állami anyakönyvek másodpéldányai.

A fenti táblázatban – az arányos összevetés céljából – öt éves bontásban ismertetjük a vajszlói anyakönyvi kerületben felvett házasságok, születések és halálozások számát. Érdekes a házasságkötések számának megugrása 1900 és 1904 között, könnyen magyarázható viszont visszaesésük a világháború idején és emelkedésük a világháború után. A házasságokra, elveszületésekre és halálozásokra vonatkozó adatokat az alábbiakban részletesen tárgyaljuk.

Migráció

A tényleges népességszám-változás és a községsoros adatbázisok településekre kiszámított természetes népességszám-változásának különbsége adja a migráció értékét. Az Ormánság falvaira vonatkozó adatok összegzéseként megállapítható, hogy míg 1901 és 1910 között a természetes szaporodás 291 fő volt, addig a tényleges fogyás 850 főre rúgott. Ez az eredmény erőteljes elvándorlásról árulkodik, tehát a növekvő természetes szaporodás mellett az észlelt népességszám-csökkenés is részben ennek az eredménye. 27 faluból inkább elvándoroltak, egy faluban nincs változás, míg 17 településre jellemzően bevándoroltak: Drávaszabolcs mellett legtöbbször Sellyére és Vajszlóra, utóbbi kettő ezt centrális szerepének köszönheti. Áttekintve a tényleges fogyásban érintett falvak adatait, igazi nagy kiugrás Okorág esetében tapasztalható, ahol a vándorlási különbözet 655 főre rúgott. Ismereteink szerint nincs olyan helytörténeti kiadvány, amely Okorág történetét dolgozná fel, és az eddig áttanulmányozott szakirodalom sem hívta fel rá a figyelmet. Helyzete azért is különös, mert népessége ezt követően nőtt, 1941-re pedig már meghaladta az 1900-as értéket.

Az elvándorlás iránya a források alapján nem állapítható meg, de Pécs minden bizonnyal különösen vonzó lehetett: ezekben az években több mint 5800 ember költözött be ide. A migráció nagyságát az országos eredményekkel összevetve nem tapasztalunk számottevő különbséget: a dualizmus időszakában ugyanis egy „nagyarányú, gyors ütemű kivándorlás” ment végbe, a vándorlási különbözet pedig 1901 és 1910 között kiemelkedően magas volt (Hanák 1978. 405). 1911 és 1920 között nagyságrendekkel visszaesett az elvándorlók száma: a legtöbbször Drávaszabolcsról költöztek el, a legna-

gyobb mértékű betelepülés Vajszlóra és Diósvizlóra történt. 1921 és 1930 között az Ormánság 28 falvára betelepülés történt: a trianoni határok meghúzása feltételezhetően sokakat a magyar államterületre való áttelepülésre ösztönzött, mivel számításaink szerint több mint 1600 fő költözött e területre. Ez a szám megközelíti az 1901 és 1920 között mért elvándorlás értékét, így nem zárható ki az el- és bevándorló személyek között az azonosság. Ekkorra a centrális községek szerepe háttérbe szorult, Vajszló és Sellye csak a hatodik-hetedik helyen állt. Az elvándorlás egyik kiugró példája volt a már említett Kákics, ahonnan ekkor több mint száz ember költözött el.

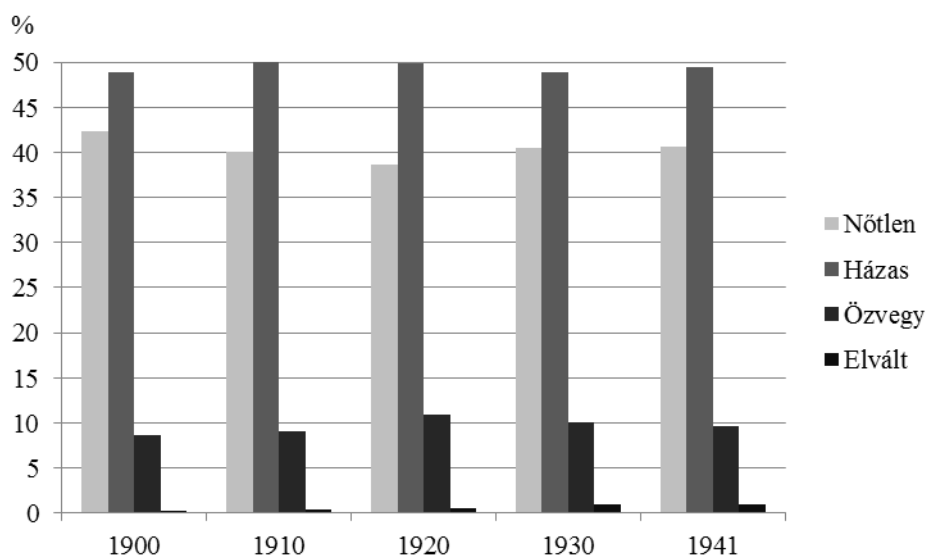
1931 és 1941 között újra az elvándorlás dominált, ekkor több mint 700 ember hagyta el a régiót. Kiténik Marócsa esete, ahova az előző évtizedben közel háromszázan települtek be és most 340 fő költözött el. De közel százan hagyták el ekkor Sellyét, Vajszlóra ugyanakkor továbbra is a bevándorlás jellemző.

Ebben az oda-vissza történő vándorlásban a politikai klíma is szerepet játszhatott, hiszen 1941 áprilisában visszacsatolták a Délvidéket és az expanzív politikai irányvonal erősíthette az ilyen mozgásokat. A bemutatott ki- és visszavándorlási tendencia tükröződik annak a határ menti régiók felé irányulásában: míg országos szinten ennek egyenlege „csupán mérsékelt veszteséget mutatott,” (Ránki 1976. 767) addig – egyik fő lecsapódási területeként – itt egy arányában magasabb eredmény konstatálható.

Házasság, házassélet

Általános frigiditás vagy átmeneti tartózkodás a házassélettől?

A nőtlenek, illetve hajadonok aránya 1900 és 1941 között csupán néhány százalékos eltérést mutat, számottevő változás nem tapasztalható. Ha elkülönítjük a 15 éven felüliek csoportját, árnyaltabb képet kapunk: az 1910. évi adatokhoz képest 1920-ra 5%-kal emelkedett az arányuk, 1930-ra csekélyebb ütemű, 2%-os a növekedés, ellenben 1941-re 6%-os csökkenés tapasztalható. Ugyanakkor így is eltérés mutatkozik az ekkor általánosan jelentkező tendenciától, amely jóval magasabban állapítja meg az arányukat (Klinger 1997. 298), tehát a Kodolányi János által konstataált házasságtól történő tartózkodás (Kodolányi 1963. 35) – miszerint „...a nők között fellépő frigiditás okozza azt, hogy a lány nem megy férjhez, hogy irtózik a gyermektől, hogy utálja a férfit, s ha házasságot köt, anyagi okból cselekszi” – inkább tekinthető egy átmeneti jelenségnek, mint stabil állapotnak.

Forrás: Hivatkozott népszámlálások.

I. Az Ormánság népessége családi állapot szerint
Population in the Ormánság region by marital status

Viszonylag egyszerűbb a magyarázat az 1910 és 1920 közötti időszakra vonatkozóan: megemelkedett a nőtlenség, illetve a hajadonok aránya, mert a potenciálisan házasodó férfiak jelentős része frontszolgálatot teljesített, mégis kérdéses, hogy ez az arány miért nem 1920 és 1930 között, hanem egy évtizeddel később csökkent? Felderítésre vár, hogy ha nem is csökkent, de miért nőtt tovább ez a szám (még ha csekélyebb mértékben is), illetve 1930 és 1941 között mi válthatta ki az arány jelentős csökkenését? Közrejátszhatott, hogy nőtlenség, illetve hajadon megjelölés alatt tartották számon azokat, akik nem éltek törvényes házasságban. A házások aránya 1930 és 1941 között növekedett, az özvegyek és a törvényesen elváltak arányában nem történt változás, de míg az özvegyek száma stagnált, az elváltaké 10%-kal esett.

A házasultak aránya a korszakban végig 50% körül mozgott. Az özvegyek esetében könnyen magyarázható a változás: a háború időszakában jelentősen megnőtt a számuk, majd 1920 után – az újránházasodások következtében – csökkent. Bár a százalékos arány nem mutatja ki, a korszakban jelentősen növekedett a törvényesen elváltak száma is: míg 1900-ban 18 fő, 1941-ben már 202 fő elváltat regisztráltak. Ezek a számok érzéketlenül mutatják, hogyan kezdett a törvényes válás egyre elfogadottabbá válni.

Vagyon és szüzesség: mi számított értéknek?

A házasságkötést megelőző párkapcsolat jellegét vizsgáló kemsei falukutatók szerint az Ormánságban a vagyon volt a meghatározó (Elek 1936. 78–79), Kiss Z. Géza kutatásai alapján pedig a lányok munkaképességét, és nem szüzességét tekintették értéknek (Kiss Z. 1991. 192). Az ország más régióiról szóló munkákkal összevetve hasonlóan számolt be Illyés Gyula, Erdei Ferenc és Szabó Zoltán⁴ is. Adataink azt mutatják, hogy a házasság továbbra is a leginkább bevett együttélési norma maradt, melyet az ország más vidékeihez hasonlóan a gazdasági feltételek alakítottak. Livi-Bacci egy ír példán keresztül mutatott rá a föld meghatározó szerepére (Livi-Bacci 1999. 86), és az Ormánság kapcsán is találkozunk ezt igazoló beszámolókkal: míg ifj. Kodolányi János általában a vagyon szerepét hangsúlyozza (Kodolányi, ifj. 1960. 83), Kovács Imre a föld (birtok) mellett meghatározó tényezőként említi a – Livi-Bacci példájában jelentéktelen szerepet játszó – házat (Kovács 1989. 76). Érdekes momentum a házasulandók örökbefogadása is (Kiss Z. 1991. 200): a vajszlói kerületi anyakönyvben három esetben találunk rá példát, de elmarad az örökbefogadás időpontjának feltüntetése, így a fentieket nem támasztja alá. Mindenesetre a vajszlói térségben ennek kapcsán nem beszélhetünk általános tendenciáról, legfeljebb kivételes esetekről.

A szüzesség kapcsán felvetődik a házasságon kívüli születések kérdése, különösen hogy a vajszlói kerületi születések 10%-át ezek adták: 107 fiú és 95 lány csecsemő született – a korabeli meghatározás szerint – törvénytelenül. Átlagon felül két időszakban: 1895–1899 és 1915–1919 között. Utóbbi jelenség könnyebben magyarázható: „különösen nagy szeretőjárás volt” (Elek 1936. 79). A legfiatalabb anya 14 éves (1915), a legidősebb 47 éves (1910) volt. A házasságon kívül születettek 77%-át a római katolikus anyától születők adták, 22%-át a református anyától születők, a maradék egy-egy születés pedig egy izraelita és egy ismeretlen vallású édesanyához kötődik. Sok esetben találkozunk olyan születéssel, ahol a szülők utólagosan házasságot kötöttek, de ez a gyakorlat nem vált általánossá.

⁴ Illyés 2005. 175., Erdei 1973. 101., Szabó 1986. 179–181.

A házasságkötések alakulása és a vőrendszer megítélése

A házasulók életkorát tekintve Andorka Rudolf idézi John Hajnal tételét a házasságkötési átlagéletkor európai megosztottságáról (Hajnal 2005. 84) és az Ormánság református népességére nézve igazolja annak az érvényességét (Andorka 2001c. 74–75). Kutatásunkban a házassági életkort az újr házasulókkal együtt vizsgáltuk: a családrekonstrukció sem ad teljes körűen lehetőséget a szétválasztásra, de becslésünk, amely külön vizsgálja a 30 év alatti, így nagy valószínűséggel először házasodó férfiakat és nőket, ugyanezre az eredményre jutott.

4. A házasságkötési átlagéletkor alakulása a vajszlói anyakönyvi kerületben
Mean age at marriage in the registry district of Vajszló

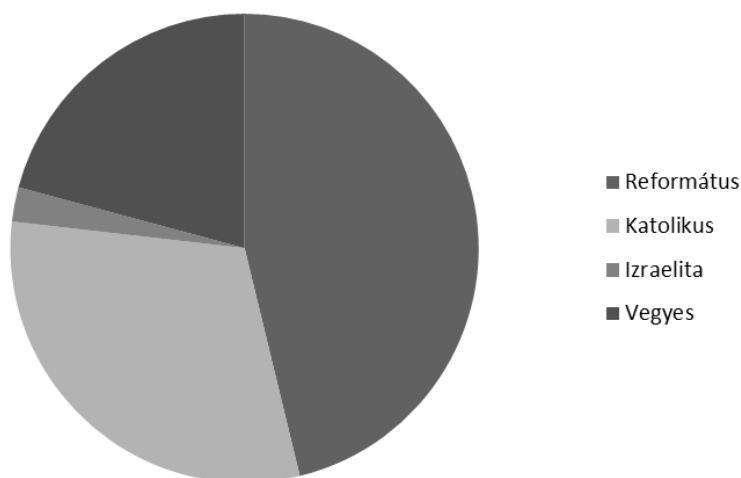
Időszak	Férfi	Nő
1895–1919	27,4	22,8
1920–1939	28,8	24,3

Forrás: MNL BML XXXIII. 1. Vajszló kerületi állami anyakönyvek másodpéldányai

A férfiak 70%-a 20 és 29 éves kora között kötött házasságot, míg a nőknél ugyanez az arány (72%) öt évvel korábbra tolódott: 37%-uk 15 és 19 éves kora között, 35%-uk pedig 20 és 24 éves kora között kötött házasságot. A házasságkötési életkor az évtizedek folyamán változott: míg Andorka a férfiak esetén 21–23, a nők esetén 18–19 év között állapította meg az átlagéletkort, térbeli és felekezeti szempontból kiterjedtebb kutatásunk ettől eltérő eredményre jutott. A férfiak esetében az 1895–1899 között átlagos 26 éves korról az 1935–1939 közötti időszakra 29 évre nőtt a házasságkötési életkor, a nőknél pedig 22 éves korról 24 évre emelkedett. Ezt azért is hangsúlyozzuk, mert a megemelkedett házasodási életkor a termékenységi arányszám fiatal életkorban történő csökkenését magyarázhatja.

További szempontként merült fel a házasságok lakhely szerinti megoszlásának vizsgálata (Kodolányi, ifj. 1960. 11). Az 1225 házasságkötés több mint fele (52%) településen belül kötött, viszont az endogámia alakulásában megfigyelhető némi változás: míg 1895–1909 között aránya egy esetben sem haladta meg az 50%-ot, sőt 1905–1909 között csupán 36% volt, addig 1910 után folyamatosan 50% fölötti az arány, 1935–1939 között pedig majdnem eléri a kétharmadot. Az Ormánságon belüli házasságok aránya a korban átlagosan 28%, de itt a csökkenés arányos. Az Ormánságon kívül, de Baranya megyén belül találjuk a házasulók 13%-át: arányuk erősen ingadozik: míg 1915 és 1919 között 5%, 1925 és 1929 között már 20%. Baranya megyén kívül, de Magyarországon belül az összes házasuló 4%-a házasodott, itt különösebb kilengést nem találunk: ebben a csoportban a leginkább preferált hely Budapest. Külföldre csekély arányban házasodtak (2%), ezek is döntően a szomszédos horvát területre irányultak. A lakhely kérdése különösen a népi írók által gyakran emlegetett vőrendszer miatt nyer külön hangsúlyt. A vőrendszer lényege, hogy „idegenből”, azaz a településen kívülről hoztak vőlegényt a menyasszonyoknak (Elek 1936. 35–36). Kovács Imre a gyakorlat okaként a helybeli legények nősüléstől való irtózását jelölte meg, következményeként pedig a teljes szét-

züllést vizionálta (Kovács 1989. 84). A jelenséget a 18. század végétől mutatták ki, de nem tudjuk, hogyan, milyen források alapján:⁵ ha anyakönyveket használtak fel, akkor ingatag az állítás, hiszen eleve ettől az időtől kezdve volt anyakönyvezés Kemsén,⁶ a korábbi idők gyakorlatával való összevetésre így nincs lehetőség. Fentebb utaltunk rá, hogy a nemi arányok alakulása hivatkozási alappá vált a kérdés kapcsán (Kovács 1989. 76): itt azonban ellentmondást észlelünk, mert a nemi arányok a vizsgált időszakban változtak meg, míg a korszak elején és Baranya megyében a korábbiakban sem volt jellemző a nők számszerű többsége (Dányi – Dávid 1960. 36).

Forrás: MNL BML XXXIII. 1. Vajszlói kerületi állami anyakönyvek másodpéldányai

II. A vajszlói anyakönyvi kerületben kötött házasságok a felek vallása szerint (1895–1939)

Marriages by denomination in the registry district of Vajszló (1895–1939)

A házasságkötések vallási hovatartozás szerinti megoszlását áttekintve a vajszlói térségben a következőt tapasztaljuk:⁷ 1895 és 1939 között az összes házasságkötés 46%-

⁵ „A vőfogadás, vőül menés a 19. század elején bizonyíthatóan eleven gyakorlat. Léptenyomon találkozhatunk vele hivatalos iratokban utalás formájában, de megtaláljuk az élő gyakorlat leírását is.” (Kiss Z. 1991. 198.) Módszertanilag kifogásolható a nem konkretizált hivatalos iratok nem konkretizált utalásaira való hivatkozás; az élő gyakorlat leírására szintén nem történt meg a hivatkozás, az általunk ismert irodalom pedig nem győz meg a gyakorlat káros mivoltáról.

⁶ Születési anyakönyvek 1769-től, vegyes anyakönyvek 1786-tól állnak rendelkezésre.

⁷ A felekezeti megoszlás kérdésével külön tanulmányban szeretnénk bővebben foglalkozni.

a református, 31%-a katolikus, 2%-a izraelita felekezetűek között kötöttetett. Az eltérő vallású párok által kötött házasságok alkotják az összes házasság több mint ötödét. A vizsgált 45 év alatt azonban komoly változások mentek végbe: a reformátusok aránya 72%-ról 22%-ra apadt, a katolikusoké 13%-ról 53%-ra emelkedett; az izraeliták esetében 1935 és 1939 között már egyetlen házasságkötést sem találunk. Az eltérő felekezetűek közötti házasság ingadozva, de nőtt: az összes házasság közel harmadát tette ki 1915 és 1919, illetve 1925 és 1934 között. Az eltérő felekezetűek által kötött úgynevezett vegyes házasságok szinte kizárólag a református és a katolikus felekezetűek között kötöttetett. De vajon mit takarhatnak ezek a számok? A két felekezet házasságkötési aránya 1925 és 1929 között fordult meg: ekkorra már a reformátusok közötti házasságok kevesebb mint a felükre estek vissza (78-ból 33 házasságkötésre), a katolikusok közöttiek pedig több mint négyszeresükre nőttek (14-ből 54 házasságkötésre): a reformátusok esetén komolyabb visszaesés volt a világháború idején, a katolikusok közötti házasságkötések száma szinte változatlan maradt. 1920 után mindkét felekezet esetében komoly erősödéssel számolunk, de míg a reformátusoknál ez csupán ebben az időben figyelhető meg, és 1925 után számottevő a csökkenés, a katolikusok tartják, majd növelik arányukat. A jelenség hátterének feltárása további kutatást kíván.

A születésszám mint gyújtópont

Andorka Rudolf a kései házasodást mint az alacsony születésszám okát, elvetette (Andorka 2001c. 76): mi azonban – mivel 1895 és 1930 között mind a férfiak, mind a nők esetében hároméves emelkedést állapítottunk meg a házasságkötési korban – ezt nem fogadjuk el. Ám mindaddig, amíg az egyes családokra vonatkozóan bizonyosságot nem nyerünk erről a változásról, áttekintjük a születésekre vonatkozó tendenciákat is. Az egy nőre jutó gyermekszám biológiai és társadalmi tényezők függvénye, ahol a termékeny életszakasz a 15 évtől a 49 éves korig terjedő időszak. A nők esetében ez a keret érvényesült a vajszlói kerületi anyakönyvekben is, míg a férfiaknál a 65–69 éves korosztálynál is találtunk születést.

Termékenységi mutatók

Az Ormánságra vonatkozóan több arányszámot számoltunk. A nyers élveszületési arányszám a legegyszerűbb, a születési statisztika körébe tartozó mutató: az adott évi élveszületések számának a lakosság évközepi számához viszonyított nagyságát jelzi. Vizsgálatunk 1910-re, 1920-ra, 1930-ra és 1941-re terjed ki. Idővel fontos lesz ezeknek a vizsgálatoknak a cizellálása, mert csak így kapunk információt arra vonatkozóan, mekkora volt azoknak a nőknek az aránya, akik nem szültek.

A települések említett csoportosítása szerint kiszámolt nyers élveszületési arányszámok alakulásában csak az közös, hogy 1920 és 1930 között mindenütt csökkent. Mértékét tekintve legnagyobb az esés a harmadik körbe sorolt települések esetén, de a Sellye és Vajszló adta átlagot tekintve szintén számottevő ez a változás. 1910 és 1920 között az arányszám nőtt az 1. és a 3. fokú településeknél, a kerületi központoknál kismértékben csökkent.

5. A nyers élveszületési arányszám az Ormánságban
Crude birth rate in the Ormánság region

	1910	1920	1930	1941
1. fok	24,9	28,7	25,3	13,5
2. fok	25,1	24,0	18,4	17,5
3. fok	23,7	30,2	19,8	16,7
Együtt	24,6	27,6	21,2	15,9

Forrás: Hivatkozott népszámlálások.

Az anyakönyvi feldolgozás eredményei és a népszámlálások eredeti feldolgozási ívei⁸ lehetővé teszik a vajszlói anyakönyvi kerület településeinek⁹ szorosabb vizsgálatát, s így módunkban áll a nők korszpecifikus termékenységi arányszámának kiszámítása.

Mivel a születési anyakönyvek másodpéldányainak felvétele 1931-nél tart, három év – 1910, 1920 és 1930 – esetében tudjuk megvizsgálni a fenti mutatót. A három év eredményeinek kiszámítását összesítve 2897 nőre és ehhez kapcsolódóan 245 szülésre vonatkozóan végeztük el. A nőket ötéves korcsoportonként elemeztük 15 és 49 éves koruk között, a legmagasabb arányszámot mindhárom év esetében a 20 és 24 év közöttiek produkálták. A három év összevetésekor a háborút követő poszttraumatikus hatásként értelmezhető növekvő szülésszám a fiatalabb, 15–34 év közötti korosztályoknál fogható meg, a 35 évnél idősebb nők esetében csak a 40–44 év közöttiek azok, akiknek termékenységi arányszáma magasabb az 1910. évinél. A 15–29, valamint a 35–49 éves nők csoportjainál látjuk, hogy az 1930. évi eredmények már alatta maradnak az 1910. évinek: a különbség a 15–19 és 25–29 éves nők korcsoportjánál a legnagyobb, ahol mindkét esetben 29%-os a visszaesés. Tehát a vajszlói kerület településeinél az első világháborút követően tapasztalható a szülésszámok megemelkedése, amiben jelentős szerepet játszott az idősebb, de még termékeny női korosztály magasabb szülésszáma.

6. Korszpecifikus termékenységi arányszám korcsoportos átlaga
a vajszlói anyakönyvi kerületben
Age specific fertility rates in the registry district of Vajszló

Év	15–29 év	30–49 év
	közötti nőknél	
1910–1911	118,0	31,7
1920–1921	173,5	47,8
1930–1931	86,3	28,4

Forrás: MNL XXXII-23-H KSH Népszámlálási feldolgozási táblák (Baranya megye 1910, 1920, 1930).

⁸ MNL XXXII-23-H KSH Népszámlálási feldolgozási táblák (Baranya megye; 1910, 1920, 1930.)

⁹ Besence, Hirics, Kisszentmárton, Lúzsok, Páprád, Vajszló, Vejti.

A nemi megoszlást tekintve a vizsgált időszakban (1895–1919) a fiúk és lányok aránya a csecsemők között 51:49, amely a korábbi elemzésnek is megfelel.¹⁰

A születések havi hullámzását vizsgálva azt látjuk, hogy a magasabb születésszám 1895–1919 között március, április, illetve december hónapokra tehető, míg alacsony júniusra, júliusra és októberre.

Háttérben: a halandóság

Ami elkerülte a figyelmet: a halandósági mutatók javulása

A halálozási arányok vizsgálatát nemcsak a népesedési folyamatok elemzésének teljessége igényli: a népesedési vita során a születési arányokkal szemben csupán esetlegesen merült fel a halálozási arány csökkenése, a hosszabb, minőségi élet megélésének az érve (Braun 1992. 55). Az eddig feldolgozott irodalom sem fektetett nagy hangsúlyt a kérdésre: a születéssel kapcsolatos megszólalásokhoz viszonyítva a halálozások aránya elenyésző. Pedig indokolt lett volna mélyebben is foglalkozni a témával, hiszen a korokban javuló társadalmi és gazdasági viszonyok a halandóság csökkenését hozták.¹¹

A vajszlói kerület halotti anyakönyveinek másodpéldánya alapján (1895–1929) a halálozások közel egyötödét (19,2%) a csecsemőkorban elhaltak teszik ki, ez értékében megközelíti a következő négy, 1–29 évig terjedő korcsoportok összértékét. A 30–59 év között elhunytak adják az összes elhunyt hatodát, a 60 évnél idősebbek a 43%-át. A csecsemők után a 70–79 év között elhunytak aránya a legmagasabb (17,4%), majd a 60–69 év közöttieké (14,2%), ezután pedig a 80 év fölöttieké (11,8%).

A nemek arányát tekintve a születéseknél megfigyelt fiútöbblet jórészt csecsemőkorban megszűnik, amit a halálozásokban megfigyelt 54:46-os arány is igazol. Az 1–4 és a 20–59 éves korokban elhunytak között szintén a férfiak haltak meg nagyobb arányban, így magasabb az első szülés(ek) idején és a 60 éven felül meghalt nők aránya. Andorka megfigyelése a református anyakönyvek alapján, mely szerint a nők halandósága a 30. és az 50. életév között rosszabb a férfiakénál (Andorka 2001c. 92), itt nem érvényes.

¹⁰ Andorka 2001b. 88. Andorka Rudolf az egyházi anyakönyvezés pontatlanságára vonatkozó gyanúja az állami anyakönyvek alapján számított magasabb arányszámok alapján reális. Lásd Andorka 2001c. 88.

¹¹ A társadalmi változások alatt értve a javuló egyéni higiéniát és a köztisztaságot, gazdasági téren pedig a fejlődő közlekedést: 1895-től vonat járt Sellyére, a 20. század első két évtizedében pedig számos ormánsági települést integráltak a vasúthálózatba.

7. A csecsemőhalálozások megoszlása a vajszlói anyakönyvi kerületben (%)
Distribution of infant deaths by age (%) in the registry district of Vajszló

	1 hetes és fiatalabb	1 hetes– 1 hónapos	2–11 hónapos
1895*–1899	36	33	31
1900–1905	30	43	27
1906–1909	36	31	33
1910–1914	28	40	32
1915–1919	29	37	35
1920–1924	42	38	20
1925–1929	38	33	28

*1895 októberétől.

Forrás: MNL BML XXXIII. 1. Vajszlói kerületi állami anyakönyvek másodpéldányai.

Andorka Rudolf elvégezte a csecsemő halottak megoszlásának elemzését is (Andorka 2001c. 89–90). Bár utal felhasználta anyakönyveinek hiányosságaira, valószínűsíti a csecsemő halottak alacsony arányát, jórészt a mellékelt táblázata szerint követett bontásra hagyatkozva, amely nála a 2–11 hónapos csecsemők arányát jóval alacsonyabban állapítja meg, mint a többi. Az állami anyakönyvek esetében a közel teljességet feltételezzük és az eredményekből azt látjuk, hogy a három korcsoport, ha időnként mutat is eltéréseket, követi az egyharmad–egyharmad–egyharmados megoszlást.

A felnőttkori halálozás kapcsán az első világháború éveiben megemelkedő halálozási arányok érthetőek. A nemi megoszlás vizsgálatakor azt látjuk, hogy a 15–24 éves férfiak és nők egymáshoz viszonyított arányában nincs jelentős különbség, de a 20–39 évesek között legalább kétszeres, ezen belül a 35–39 évesek között pedig több mint ötszörös a különbség a felnőtt nők javára. 1895 és 1929 között a 15–34 év közöttiek halálozási száma eltérő mértékben csökkent: míg a 15–24 év közöttieké számottevően, addig a 25–34 év közöttieké kisebb mértékben. A középkorúak száma relatíve nem változott, míg az időseknél kézenfekvő módon nőtt az elhalálozási arány.

Az anyakönyvek további elemzéséből azt is megtudjuk, hogy különösen magas halálozású év volt 1898, 1899, 1900, 1905, 1913, 1917. Ez a hat év a felvett harmincöt év halálozásának közel negyedét (23%) tette ki. A nem természetes halálokok közül 1898–1900 között és 1913-ban a tüdővész szedte áldozatait, 1905-ben sok az ismeretlen halálokkal bejegyzett, 1917-ben pedig az ekkor bejegyzett hősi halottak és a tüdővész áldozatai együtt hozták a magas arányszámot.

A halálozás száma márciusban, áprilisban és novemberben volt a legmagasabb, legalacsonyabb pedig július, augusztus és szeptember hónapokban. Mindkét csoport esetében találunk kapcsolódást a születési arányokkal. Nincs azonban szembetűnő különbség a hónapok halálozási száma között, a legmagasabb, márciusi érték (305 fő, 10,2%) és a legalacsonyabb, szeptemberi érték (191 fő, 6,4%) között csekély az eltérés.

Plasztikus halálokok

A halálokok elemzése kapcsán azt tapasztaljuk, hogy az anyakönyvekbe jegyzett adatok gyakran felületesek: sokszor nehéz vagy nem lehetséges a mögöttük rejtőző valóságtartalmat felderíteni. Nem lehet megállapítani például, mi állhatott a csecsemőkorban elhunytak „gyengesége” vagy „idétlensége” mögött. A népi írók halálozással kapcsolatos megjegyzései a halálokokra fókuszálnak.

Nincs információnk olyan bejegyzésekről, amelyekről erősen gyanítható lenne az újszülöttek nem természetes halála, mint amilyeneket Kovács Imre talált az 1860-as évek anyakönyveiben¹² (az 1895 előtti halálokok elemzése kapcsán ilyenekről Andorka Rudolf sem tesz említést). A halálokok vizsgálata fontos az élettartam meghosszabbodása kapcsán: nemcsak a járványok, de a járványok visszaszorulásának is időszaka a vizsgált kor (lásd a tüdővésszel terhelt évek visszaszorulását) (Livi-Bacci 1999. 139), bár ez esetben Magyarország elmaradása szintén érzékelhető (Szabó 1986. 85). A tüdővésszel kapcsolatban azonban nem tudjuk negligálni Kovács Imre állítását, aki többek között ezt a betegséget említi, amely mögé a hiányos táplálkozás következtében elhunytakat rejtették (Kovács 2003. 45).

Megállapítható a rendszerint agykori, időskori végelegyengülés (31,2%), a tuberkulózis (9,6%) és a veleszületett gyengeség (7,8%) magas aránya. A végelegyengülés ilyen mértékű kiemelkedése arra enged következtetni, hogy a 60 év feletti elhunytak aránya magas volt; másrészt hogy ez a halálok könnyen alkalmazható volt alaposabb vizsgálat nélkül is minden idősebb elhunyt esetében. Problémás tehát a különböző tüdőbetegségek megítélése, és szintén nem sokat árul el a veleszületett gyengeség mint halálok. 7,2% esetében a halál oka ismeretlen: esetünkben ez is több problémát felvet. Miután az öngyilkosság arányszámát feltételezhetően befolyásolja az emberek organikus-pszichikus hajlandósága és a fizikai környezet természete (Durkheim 1982. 45), így az sokat elárul a térségben jelentkező defetizmusok erőteljes voltáról, ezért érdemesnek tartom figyelembe venni a suicid halálozások számarányát. Az 1929. december 31-ig a vajszlói anyakönyvi kerületben anyakönyvezett elhunytak 1,4%-a lett öngyilkos: ez az országos fölötti arány (Böszörményi 1991. 75), amely így alátámasztja a korabeli aggodalmakat és bennünket is további kutatásra ösztönöz.

A népesedési mutatók közül a halálozásé igényli leginkább a részletekbe nyúló, családrekonstrukciós elemzést. Csak ennek elvégzésével remélhetjük, hogy átfogóbb képet kapunk az Ormánságban előforduló esetleges csecsemőelvesztésekről. Bár feltételezzük a javuló életfeltételek és a csökkenő arányszámok kölcsönös hatását, nem tudjuk meg, hogy az egyes családokban a vállalt gyerekszámot mennyiben befolyásolta egyik-másik utód elvesztése: a későbbiekben tervezzük annak feltárását, hogy meddig és milyen életkori kondíciók között vállaltak ismét gyermeket.

Összegzés

Tanulmányunk célja az Ormánságban jelentkező népesedési válság 1895 és 1941 közötti alakulásának nem nominatív adatfeldolgozáson nyugvó áttekintése volt. Össze-

¹² Kovács 1935. 67. Módszertani probléma, hogy a Kovács által használt „ormánsági anyakönyv” megjelölés tág: a Magyar Nemzeti Levéltár mikrofilmtárában 48 tekercsen találunk idetartozó anyakönyvi anyagot.

foglalásunk egy nagyobb, egyaránt interdiszciplináris és komparatív kutatás első eredményeinek közlése, így több ponton szükségszerűnek éreztük a későbbi kutatásokra való hagyatkozás hangsúlyozását.

Az Ormánság népességének vizsgálatából kitűnik az itteni népességszám-változás tendenciáinak a megyei és az országos eredményektől való eltérése, de – a népi írók közléseit figyelve – az is világossá válik, hogy a két világháború közötti korszakban a radikális példák általánosításával kívánták a térségre irányítani a figyelmet, nemegyszer eltúlozva az adatokat. A települések hierarchiába rendezésével érzékeny különbségeket észleltünk, akár az öregedésre, akár a migrációra vonatkozóan. Fontos hangsúlyoznunk, hogy az Ormánságban különösen komoly szerepe volt a politikatörténeti hatásoknak, így a később mélyebben elemezni kívánt szerb megszállásnak vagy a Délvidék visszacsatolásának.

Az érzékeny változások kapcsán arra a belátásra jutottunk, hogy az élveszületések száma azért is kerülhetett a figyelem középpontjába, mert az 1920 és 1930 közötti időszakban meredeken csökkent, viszont 1930 és 1941 közötti változása figyelmen kívül maradt. Úgy gondoljuk, hogy a témával foglalkozó korabeliek java – akár számításaik, akár elképzeléseik alapján – egy lineáris trendvonalat húztak az 1900-as és az 1930-as (vagy 1941-es) közötti adatok közé, amellyel az egész népesedési kérdést egy egyöntetű folyamatként ábrázolták. Az 1920 és 1930 közötti születésszám-csökkenés, még a népességszám emelkedése ellenére is, komoly figyelmet válthatott ki, úgy is, hogy a téma országos fókuszba kerülése idején a helyzet – mint láttuk – módosult.

FORRÁSOK

Levéltári források

MNL XXXII-23-H KSH Népszámlálási feldolgozási táblák (Baranya megye; 1910, 1920, 1930).

MNL XXXII-23-H KSH Népszámlálási feldolgozási táblák; 1910. évi népszámlálás, 11. Nem és születés éve, A. Baranya megye.

MNL XXXII-23-H KSH Népszámlálási feldolgozási táblák; 1920. évi népszámlálás, 11. Nem és születés éve, A. Baranya megye.

MNL XXXII-23-H KSH Népszámlálási feldolgozási táblák; 1930. évi népszámlálás, 11. Nem és születés éve, A. Baranya megye.

Magyar Nemzeti Levéltár, Baranya Megyei Levéltára (MNL BML), XXXIII. 1. Állami anyakönyvek másodpéldányai.

VAJSZLÓI ANYAKÖNYVI KERÜLET

1. Születési anyakönyvek másodpéldányai, 1895–1930
2. Házassági anyakönyvek másodpéldányai, 1895–1940
3. Halotti anyakönyvek másodpéldányai, 1895–1929

A „The Church of Jesus Christ of Latter—day Saints” egyház családkutató honlapján (www.familysearch.org) fellelhető anyakönyvek közül:

VEJTI ANYAKÖNYVI KERÜLET

1. Születési anyakönyvek másodpéldányai, 1895–1898

2. Házassági anyakönyvek másodpéldányai, 1895–1898
3. Halotti anyakönyvek másodpéldányai, 1895–1898

Nyomtatott források

2001. évi népszámlálás. 6. Területi adatok. 6. 3. Baranya megye. II. kötet. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 2002.
- A népmozgalom főbb adatai községenként 1901–1968. Összeáll.: Klinger András. Statisztikai Kiadó Vállalat, Budapest, 1969.
- A Magyar Korona Országainak Helységnevtára, 1898. Szerk.: Jekelfalussy József. Pesti Könyvnyomda Rt., Budapest, 1898.
- A Magyar Koronai Országai 1900. évi népszámlálásának főbb demográfiai eredményei. Különlenyomat a népszámlálási mű I. kötetéből. Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1902.
- A Magyar Szent Korona Országainak 1901–1910. évi népmozgalma községenként. Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1913. Magyar Statisztikai Közlemények, 46. köt.
- A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1912. Magyar Statisztikai Közlemények, 42. köt.
- Az 1920. évi népszámlálás. Első rész. A népesség főbb demográfiai adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1923. Magyar Statisztikai Közlemények, 69. köt.
- Az 1930. évi népszámlálás. I. rész. Demográfiai adatok községek és külterületi lakotthelyek szerint. Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1932. Magyar Statisztikai Közlemények, 69. köt.
- Az 1930. évi népszámlálás. II. rész. Foglalkozási adatok községek és külterületi lakotthelyek szerint, továbbá az ipari és kereskedelmi nagyvállalatok. Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1934. Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat, 86. köt.
- Az 1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok községek szerint. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1947.
- Dányi Dezső – Dávid Zoltán (1960): *Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787)*. KSH Levéltár – Művelődési Minisztérium Levéltári Osztálya, Budapest.
- Magyarország Helységnevtára, 1933. Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1933.
- Magyarország helységnevtára különös tekintettel az állami anyakönyvi kerületek beosztására. Szerk.: Jekelfalussy József. Budapest, 1895.

IRODALOM

- Andorka R. (2001a): A dél-dunántúli egykeutatók története. In uő: *Gyermek, család, történelem. Történeti demográfiai tanulmányok*. Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság – Századvég K. Budapest, 13–29.
- Andorka R. (2001b): Az ormánsági születéskorlátozás története. In uő: *Gyermek, család, történelem. Történeti demográfiai tanulmányok*. Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság – Századvég K. Budapest, 30–57.
- Andorka R. (2001c): Adalékok az ormánsági „egyke” történetéhez Vajszló és Besence református anyakönyveinek családrekonstrukciós vizsgálata alapján. In uő: *Gyermek, család, történelem. Történeti demográfiai tanulmányok*. Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság – Századvég K. Budapest, 58–100.
- Böszörményi E. (1991): *Az öngyilkosság múltja és jelene. Történeti vázlat*. Magánkiadás, Budapest.
- Braun R. (1992): A hivatalos statisztika. In Téglás J. (szerk.): *Elfogy a magyarság? A Nyugat ankétja (1933–1934)*. Tóthfalusi Kis Miklós Nyomdaipari Műszaki Szakközépiskola, Budapest, 52–56.
- Durkheim, É. (1982): *Az öngyilkosság*. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest.
- Elek P. et al. (1936): *Elsüllyedt falu a Dunántúlon, Kemse község élete*. Sylvester, Budapest.
- Erdei F. (1973): *Parasztok*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Hajnal J. (2005): Az európai házassági szokások térbeli és időbeni összehasonlításban. In Faragó Tamás (szerk.): *Bölcsőtől a koporsóig. Szöveggyűjtemény a történeti demográfia tanulmányozásához*. Új Mandátum, Budapest, 84–89.
- Hanák P. (1978): Magyarország társadalmi a századforduló idején. In uő. (főszerk.): *Magyarország története 1890–1918*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 403–515.
- Hídvégi J. (1938): *Hulló magyarság*. Athenaeum, Budapest.
- Illyés Gy. (1992): A magyarság pusztulása. In Téglás János (szerk.): *Elfogy a magyarság? A Nyugat ankétja (1933–1934)*. Tóthfalusi Kis Miklós Műszaki Nyomda Szakközépiskola, Budapest, 69–81.
- Kiss G. (1986): *Ormányság*. Gondolat, Budapest.
- Kiss Z. G. (1991): *Ormánsági változások. Fejezetek a 18–19. századi társadalom történetéből*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Klinger A. (1996): *Demográfia*. KSH, Budapest.
- Klinger A. (1997): Magyarország népessége a népszámlálások alapján. In Kovácsics József (szerk.): *Magyarország történeti demográfiája (896–1995)*. KSH, Budapest. 295–316.
- Kodolányi J. (1963): A hazugság öl. Memorandum Huszár Károlyhoz, a képviselőház alelnökéhez. Budapest, 1927. In Kodolányi János – ifj. Kodolányi János: *Baranyai utazás*. Magvető, Budapest.
- Kodolányi J. ifj. (1960): *Ormánság*. Gondolat, Budapest.
- Kovács I. (1935): Hulló Magyarország. In *Válasz 2* (1935) 7–8. sz.
- Kovács I. (1989): *A néma forradalom*. Cserépfalvi – Gondolat – Tevan, Budapest.
- Kovács I. (2003): Hogyan él a magyar nép? In uő: *Tanulmányok 1935–1947*. Írott Szó Alapítvány – Magyar Napló Kiadó, Budapest. 31–49.
- Livi-Bacci, M. (1999): *A világ népességének rövid története*. Osiris, Budapest.

- Németh I. (1992): Költő és statisztikus. In Téglás János (szerk.): *Elfogy a magyarság? A Nyugat ankétja (1933–1934)*. Tóthfalusi Kis Miklós Műszaki Nyomdai Szakközépiskola, Budapest, 106–114.
- Ránki Gy. (1976): A magyar társadalom a két világháború között. In uő (főszerk.): *Magyarország története 1918–1919, 1919–1945*. Akadémiai K. Budapest. 765–809.
- Szabó Z. (1986): *A tardi helyzet. Cifra nyomorúság*. Akadémiai, Kossuth, Magvető, Budapest. (Reprint)

Tárgyszavak:

Történeti demográfia
Születésszabályozás
Regionális elemzés

ONE-CHILD SYSTEM IN THE ORMÁNSÁG REGION. POPULATION DEVELOPMENT OF THE ORMÁNSÁG, 1895–1941

Abstract

The paper deals with the demographic crisis observed in the Ormánság region in southern Hungary between the two wars in order to reveal the background and causes of the spreading practice of birth control. The analysis focuses on the so-called one-child system of the Ormánság region and tries to examine the phenomenon from as many views as it seems possible. Investigation starts from the year 1895 with which Rudolf Andorka closed his own research and it was finished at 1941 when Hungary entered the war. With respect to birth control this period is apparently of great importance because there is no analysis which covers the region's demographic development up to the 1930s when the famous dispute on the spread and causes of birth control took place in Hungary. The paper presenting the results of the non-nominative analysis tries to fill this research gap in. Many sorts of the sources were used in the course of the analysis: five population censuses of the period, printed data of population movement for the analysed villages, and from 1895 onwards a considerable part of the birth and death records of the registry district of Vajszló.

The analysis reveals the differing population development of the region – that is to say the phenomenon of low fertility and out-migration – compared to the country-wide means, but regarding the works of the period it appears that authors between the two wars tried to draw attention to the region generalizing extreme examples and phenomena or using exaggerated results. Creating groups of settlement subtle differences were revealed in ageing or migration and it has become clear that the rapid decrease of the number of live births in the 1920s was stressed by the authors of the period while the differing tendency of the 1930s was left out of consideration. Most of the examined works – on the basis of their authors' empirical experiences and presumptions as well – depicted the region's population development as a linear declining trend with respect to both fertility and population size. The declining number of births in the 1920s drew attention to the problem although after 1930, when the debate on birth control began, the demographic trend of the region modified to a large extent.

IRODALOM

FOLYÓIRATCIKKEK

FRANS VAN POPPEL – NIELS SCHENK – RUBEN VAN GAALEN: Demographic transitions and changes in the living arrangements of children: the Netherlands 1850–2010. (Demográfiai átmenetek és a gyermekek együttélési mintáinak változása: Hollandia 1850–2010.) *Population Research and Policy Review* 32(2), 2013, 243–260.

Az elmúlt másfél-két évszázad demográfiai változásai jelentősen átalakították a családi viszonyokat, amelyekben a gyermekek felnőnek. A szerzők azt vizsgálják, hogy az 1850 és 1993 között Hollandiában született gyermekek születésüktől tizenöt éves korukig milyen arányban éltek különféle családformákban.

A családdal kapcsolatos változások az utóbbi néhány évtizedben felerősítették a közvélemény és a tudományos világ aggodalmát, hogy a válások, az élettársi kapcsolatok és a házasságon kívüli születések terjedése, a család „válsága” rövid és hosszú távon negatívan hat a gyermekekre. A jelenkori családok instabilitását és változatosságát gyakran szembeállítják a „hagyományos” család ideáljával, amelyben a gyermekek házasságban születnek és végig a két vér szerinti szülő nevelik őket. Valójában az egy- szülős családok, a nevelőszülők, a fél- és mostohatestvérek a korábbi időszakokban is sok gyermek életében megjelentek, bár ennek fő oka nem a válás, hanem az egyik (vagy mindkét) szülő halála volt.

Az elemzés regiszter és survey adatok segítségével vizsgálja a gyermek családi körülményeit. Az 1880 és 1922 és az 1985 és 1993 között született gyermekekre vonatkozó információk népszégregiszterekből (Historical Sample of the Netherlands [Holland Történeti Minta] és Social Statistical Database [Társadalomstatistikai Adatházis]), az 1923 és 1985 között születettekhez pedig egy kérdőíves felmérésből (Netherlands Kinship Panel Study [Holland Rokonsági Panelvizsgálat]) származnak. A gyermekek nulla és tizenöt éves korára vonatkozóan számították ki, hogy milyen arányban éltek a vér szerinti szüleikkel vagy nevelőszülőkkel. Nyolc születési kohorszt különböztettek meg: az 1850–1879-es, az 1880–1899-es és az 1900–1922-es kohorsz az első demográfiai átmenet előtti, a korai és a késői átmenet időszakait jelentik; az 1923–1939-es, az 1940–1964-es, az 1965–1974-es és az 1975–1985-ös kohorszok a „hagyományos család” virágkorát és a második demográfiai átmenet első időszakát fogják át; az 1985–1993-as kohorsz esetében pedig kiteljesedett az átmenet.

Az eredmények szerint a gyermekek többsége a vizsgált másfél évszázad során két vér szerinti szülővel nőtt fel, közben azonban jelentős változások történtek. A 19. század közepén az újszülöttek 9%-a egyszülős családba érkezett vagy biológiai szülők nélkül élt; tizenöt éves korra ez az arány 31%-ra emelkedett. A javuló halandósági viszonyoknak és a házasságon kívüli születések visszaszorulásának köszönhetően a 19. század végétől a 20. század közepéig fokozatosan nőtt annak az esélye, hogy egy gyermek két vér szerinti szülővel nőjön fel. Az 1960-as évektől a válások és a házasságon kívüli születések terjedése miatt ez a trend megfordult, és az 1984 után születetteknek

már csak 75%-a élt tizenöt éves korában mindkét vér szerinti szülővel. A 19. század közepe és az 1960-as évek között az az arány, amit a gyermekek az első tizenöt életévükből két vér szerinti szüleikkel töltöttek, 82%-ról 94%-ra nőtt, majd az 1965 utáni kohorszoktól kezdve fokozatosan 91%-ra csökkent.

Az egyszülős családban élő gyermekek aránya U alakban változott – a vizsgált időszak elején az egyik szülő halála, az időszak végén elsősorban válás miatt jött létre ez a családforma. Tizenöt éves korukra az 1850–1879 között születettek 20%-a élt apa és 18%-a anya nélkül. Az 1940-es évekig mindkét arány fokozatosan csökkent, majd az apa nélkül élő tizenöt éves gyermekek aránya a legfiatalabb kohorszban 22%-ra nőtt, az anya nélkül élőké ellenben nem változott. A 1850 és 1879 között született gyermekek 23%-a vált 15 éves korára árvává vagy félárvává; az 1975 és 1985 között született gyermekek esetében ez az arány 4%. A legrégebbi vizsgált kohorszban gyakorlatilag nem fordult elő válás; a legfiatalabban a szülők 20%-a vált el a gyermek tizenöt éves koráig. A 19. században a megözvegyült apák gyakrabban házasodtak újra, mint az anyák. A tizenöt éves gyermekek körében 2%-ról 6%-ra nőtt a nevelőapás családok aránya, a nevelőanyáké pedig épp ellentétesen változott, 6%-ról 1%-ra csökkent.

A gyermekek együttélési mintáinak elemzése rávilágított, hogy Hollandiában továbbra is a „hagyományos” nukleáris család a domináns családforma, és a gyermekek nagy többségét a két vér szerinti szülő neveli. Egy gyermek ritkábban nő fel egyszülős családban, mint másfél évszázaddal ezelőtt, bár az 1960 után született gyermekek esetében az egyszülős családok fokozatos növekedés tapasztalható. A hasonló adatok ellenére az egyszülőség vagy a nevelőszülőség mindennapi tapasztalata valószínűleg jelentősen eltért a 19. század közepén és a 20. század végén. A szülők szétválása után a gyermek kapcsolatot tud tartani a külön élő szülővel, egyre gyakoribb megoldás a megsztott gyermekfelügyelet, míg a szülő halála esetén végleg megszakad a kapcsolat.

Murinkó Livia

FRANCES GOLDSCHIEDER – EVA BERNHARDT – MARIA BRANDÉN: Domestic gender equality and childbearing in Sweden. (Nemek közötti egyenlőség a családban és gyermekvállalás Svédországban.) *Demographic Research* 29(40), 2013, 1097–1126.

Tanulmányukban a szerzők azt vizsgálják, hogyan befolyásolja a gyermekvállalást Svédországban a háztartási és gyermekgondozási munkamegosztás, valamint az azokkal kapcsolatos attitűdök közötti ellentmondás.

A nemek közötti egyenlőtlenség és a termékenység közötti kapcsolatot vizsgáló elemzések rámutattak, hogy a nők és férfiak közötti családon belüli viszonyok is fontos szerepet játszanak a gyermekvállalási döntésekben. Makroszinten a nemi egyenlőség mértéke és a termékenység közötti kapcsolat negatívból pozitívba fordult, a mikroszintű eredmények azonban egymásnak ellentmondóak. A szerzők szerint ennek az lehet az oka, hogy a nemek közötti egyenlőség két dimenziója – egyenlőség a nyilvános és a magánszférában – ellentétesen hat a gyermekvállalásra. Miután a nők munkaerő-piaci részvétele megnőtt, csökkent az otthoni munkavégzésre és gondozásra fordítható idejük, ezt viszont nem kompenzálta a férfiak alig vagy egyáltalán nem növekvő részvétele az otthoni feladatok ellátásában. Így a férfiak háztartási munkában való részvételét, a gon-

doskodó apaszerep elfogadottságát mérő elemzések inkább pozitív, a nők munkaerőpiaci részvételét és az azzal kapcsolatos egalitárius attitűdöket vizsgáló tanulmányok inkább negatív kapcsolatot találtak a nemek közötti egyenlőség és a termékenységi magatartás között.

Az elemzés a Young Adult Panel Study (Fiatal felnőttek panelvizsgálata) adatainak felhasználásával az első, a második és a harmadik gyermek születését vizsgálja 2003 és 2008 között Svédországban. A 2003 utáni születések időpontjára vonatkozó információ a népességregiszterből származik. Az elemzéshez használt almintá azokat az 1968-ban, 1972-ben és 1976-ban született válaszadókat tartalmazza, akik az első hullám idején, 1999-ben gyermektelenek voltak és a második hullám idején, 2003-ban élettársi vagy házastársi kapcsolatban éltek ($n = 1094$). A szerzők Cox-regressziót használtak, nem és paritás szerint külön modellekkel.

A legfontosabb magyarázó változó a 2003-ban mért háztartási munkamegosztás és az 1999-ben mért egyenlőség- vagy egyenlőtlenségpárti beállítódás kapcsolata volt. A családon belüli nemi egyenlőséggel kapcsolatos véleményt a következő kérdés mérte: „A felsoroltak közül melyik lenne a legjobb egy hét év alatti gyermeket nevelő családnak? 1. Csak a férfi dolgozik, és elsősorban a nő felelős a háztartás és a gyermekek ellátásáért; 2. mindketten dolgoznak, de a nő rész munkaidőben dolgozik és elsősorban ő felelős a háztartás és a gyermekek ellátásáért; 3. mindkét szülő nagyjából azonos munkaidőben dolgozik, és egyenlően osztoznak a háztartás és a gyermekek ellátásának felelősségén.” Az első két válaszlehetőség az egyenlőtlenségpárti, a harmadik pedig az egyenlőségpárti beállítódást jelezte. 1999-ben a vizsgált gyermektelen fiatal válaszadók 80%-ára egalitárius attitűd volt jellemző. A háztartási és gyermeknevelési munkamegosztást mérő két kérdés arra kérdezett rá, hogy rendszerint ki végzi a háztartási és a gyermeknevelési teendőket: a válaszadó, a partnere, vagy egyenlően megosztva. 63% számolt be a háztartási és 74% a gyermekekkel kapcsolatos feladatok egyenlő megosztásáról.

Az attitűdöket és a viselkedést mérő egy-egy kétértékű változó összevonásából született a következő négyértékű változó: konzisztens egyenlőségpárti (egyenlő munkamegosztás és egyenlőségpárti attitűd), konzisztens egyenlőtlenségpárti (egyenlőtlen munkamegosztás és egyenlőtlenségpárti attitűd), inkonzisztens egyenlőségpárti (egyenlőtlen munkamegosztás és egyenlőségpárti attitűd), és inkonzisztens egyenlőtlenségpárti (egyenlő munkamegosztás és egyenlőtlenségpárti attitűd). A változót külön-külön létrehozták a háztartási munkára és a gyermekgondozásra. Minden második válaszadó a konzisztens egyenlőségpárti csoportba tartozott a háztartási munka, és háromból kettő a gyermekgondozás tekintetében. Az inkonzisztencia aránya körülbelül egyharmad volt (leggyakrabban inkonzisztens egyenlőségpárti).

A szerzők azt feltételezték, hogy nagyobb eséllyel vállalják a (következő) gyermeket azok, akiknél a munkamegosztási gyakorlat megegyezik a preferenciával. Az eredmények szerint az attitűdöt és a viselkedést mérő összevont változó csak a második gyermek születésének esélyére hat, és csak a nők körében: az inkonzisztencia mindkét formája csökkenti a születés esélyét. Ez a hatás főként az egygyermekes nők esetén, a gyermek 1–3 éves kora között jelentkezik – vagyis abban az időszakban, amelyben egyébként a legvalószínűbb, hogy a második gyermek megszülessen. A következetesen egyenlőségpárti egygyermekes nők kétszer akkora eséllyel szülik meg a második gyermeküket 1–3 évvel az első után, mint a következetesen egyenlőtlenségpártiak. Érdekes eredmény, hogy az egyenlő munkamegosztás az egyenlőtlenségpárti férfiak esetében

növelte az (újabb) gyermek születésének esélyét. Ez arra utal, hogy az otthoni feladatok megosztása az eredetileg tradicionális beállítottságú férfiak körében is előmozdítja a gyermekvállalást. A gyermeknevelésre vonatkozó, az attitűdöt és a viselkedést mérő összevont változónak nem volt szignifikáns hatása az újabb gyermek vállalására. Ez arra utal, hogy valószínűleg nem a férfi gyermekgondozásban való fokozott részvétele miatt születik több gyermeke a párnak, hanem amiatt, hogy ha a férfi egyenlő részt vállal a háztartási munkában, a nő hajlandóbb egy újabb gyermek vállalására.

Az elemzés érdemben hozzájárul a nemek közötti egyenlőtlenség és a termékenységi magatartás közötti kapcsolat megértéséhez. Svédország, a nők és a férfiak közötti egyenlőséget leginkább megvalósító államok egyike, érdekes esettanulmányként szolgál. Legfőbb eredménye, hogy ha az egyenlő háztartási munkamegosztást elváró nők partnerei nem vesznek részt kellő mértékben az otthoni feladatokban, az csökkenti a gyermekvállalás esélyét. Más országokban, ahol a nemek közötti egyenlőség szintje alacsonyabb, a munkamegosztással kapcsolatos elképzelések és a tényleges gyakorlat közötti ellentmondásnak várhatóan még nagyobb szerepe van a gyermekvállalás halasztásában és az alacsony termékenységekben.

Murinkó Livia

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

EUROPEAN JOURNAL OF POPULATION

az Európai Népesedési Társaság folyóirata

2013. No. 2.

KLÜSENER, S. – PERELLI-HARRIS, B. – SÁNCHEZ GAZZEN, N.: Spatial Aspects of the Rise of Nonmarital Fertility across Europe since 1960: The Role of States and Regions in Shaping Patterns of Change.

JALOVAARA, M.: Socioeconomic Resources and the Dissolution of Cohabitations and Marriages.

LERCH, M.: Fertility Decline during Albania's Societal Crisis and its Subsequent Consolidation.

KALWIJ, A. – ALESSIE, R. – KNOEF, M.: Pathways to Retirement and Mortality Risk in the Netherlands.

2013. No. 3.

NEYER, G. – LAPPEGÅRD, T. – VIGNOLI, D.: Gender Equality and Fertility: Which Equality Matters?

MATYSIAK, A. – VIGNOLI, D.: Diverse Effects of Women's Employment on Fertility: Insights from Italy and Poland.

SHEMYAKINA, O.: Patterns in Female Age at First Marriage and Tajik Armed Conflict.

ANDERSSON, G. – SOBOLEV, B.: Small Effects of Selective Migration and Selective Survival in Retrospective Studies of Fertility.

INTERNATIONAL MIGRATION REVIEW
a New-York-i Migrációs Kutatóközpont folyóirata
2013. No. 1.

CONNOR, P. – KOENIG, M.: Bridges and Barriers: Religion and Immigrant Occupational Attainment across Integration Contexts.

GELATT, J.: Looking Down or Looking Up: Status and Subjective Well-Being among Asian and Latino Immigrants in the United States.

FRANK, K.: Immigrant Employment Success in Canada: Examining the Rate of Obtaining a Job Match.

LANCEE, B. – PARDOS-PRADO, S.: Group Conflict Theory in a Longitudinal Perspective: Analyzing the Dynamic Side of Ethnic Competition.

KNOLL, B. R.: Implicit Nativist Attitudes, Social Desirability, and Immigration Policy Preferences.

HARPAZ, Y.: Rooted Cosmopolitans: Israelis with a European Passport – History, Property, Identity.

DRBOHLAV, D. – ŠTYCH, P. – DZÚROVÁ, D.: Smuggled Versus Not Smuggled Across the Czech Border.

2013. No. 2.

DeWAARD, J.: Compositional and Temporal Dynamics of International Migration in the EU/EFTA: A New Metric for Assessing Countries' Immigration and Integration Policies.

Warren, R. – Warren, J. R.: Unauthorized Immigration to the United States: Annual Estimates and Components of Change, by State, 1990 to 2010.

Roth, W. D. – Kim, N. Y.: Relocating Prejudice: A Transnational Approach to Understanding Immigrants' Racial Attitudes.

CAREJA, R. – ANDREß, H.-J.: Needed but Not Liked – The Impact of Labor Market Policies on Natives' Opinions about Immigrants.

PANDE, A.: "The Paper that You Have in Your Hand is My Freedom": Migrant Domestic Work and the Sponsorship (Kafala) System in Lebanon.

SANCHEZ, G. R. – SANCHEZ-YOUNGMAN, S.: "The Politics of the HealthCare Reform Debate: Public Support of Including Undocumented Immigrants and Their Children in Reform Efforts in the U.S."

2013. No. 3.

- LEVITT, P. – RAJARAM, N.: The Migration–Development Nexus and Organizational Time.
- HOFMANN, E. T. – BUCKLEY, C. J.: Global Changes and Gendered Responses: The Feminization of Migration From Georgia.
- FOKKEMA, T. – CELA, E. – AMBROSETTI, E.: Giving from the Heart or from the Ego? Motives behind Remittances of the Second Generation in Europe.
- YIU, J.: Calibrated Ambitions: Low Educational Ambition as a Form of Strategic Adaptation Among Chinese Youth in Spain.
- PICOT, G. – HOU, F.: Why Immigrant Background Matters for University Participation: A Comparison of Switzerland and Canada.
- KUNOVICH, R. M.: Labor Market Competition and Anti-Immigrant Sentiment: Occupations as Contexts.
- DIAZ McCONNELL, E. – REDSTONE AKRESH, I.: Home Equity of New Legal Immigrants in the United States: An Evaluation of Three Key Theoretical Perspectives.
- JOASSART-MARCELLI, P.: Ethnic Concentration and Nonprofit Organizations: The Political and Urban Geography of Immigrant Services in Boston, Massachusetts.

JOURNAL OF MARRIAGE AND FAMILY

az USA Családi Kapcsolatok Nemzeti Tanácsának folyóirata

2013. No. 2.

- BOGENSCHNEIDER, K. – LITTLE, O. M. – JOHNSON, K.: Policymakers' Use of Social Science Research: Looking Within and Across Policy Actors.
- WHITTON, S. W. – STANLEY, S. M. – MARKMAN, H. J. – JOHNSON, C. A.: Attitudes toward Divorce, Commitment, and Divorce Proneness in First Marriages and Remarriages.
- MYOUNG-HEE KIM – YOUNG KYUNG DO: Effect of Husbands' Employment Status on Their Wives' Subjective Well-being in Korea.
- MING CUI – KOJI UENO – GORDON, M. – FINCHAM, F. D.: The Continuation of Intimate Partner Violence From Adolescence to Young Adulthood.
- ANDERSON, K. L.: Why Do We Fail to Ask "Why" About Gender and Intimate Partner Violence?
- FINCHAM, F. D. – MING CUI – GORDON, M. – KOJI UENO: What Comes Before Why: Specifying the Phenomenon of Intimate Partner Violence.
- SIMONS, R. L. – SIMONS, L. G. – MAN-KIT LEI – BEACH, S. R. H. – BRODY, G. H. – GIBBONS, F. X. – PHILIBERT, R. A.: Genetic Moderation of the Impact of Parenting on Hostility Toward Romantic Partners.
- ADDO, F. R. – LICHTER, D. T.: Marriage, Marital History, and Black – White Wealth Differentials among Older Women.
- McFARLAND, M. J. – HAYWARD, M. D. – BROWN, D.: I've Got You Under My Skin: Marital Biography and Biological Risk.
- LEE, J. – BAUER, J. W.: Motivations for Providing and Utilizing Child Care by Grandmothers in South Korea.

- THOMESE, F. – LIEFBROER, A. C.: Child Care and Child Births: The Role of Grandparents in the Netherlands.
- DOMINGUEZ-FOLGUERAS, M. – CASTRO-MARTIN, T.: Cohabitation in Spain: No Longer a Marginal Path to Family Formation.
- JENSEN, A. C. – WHITEMAN, S. D. – FINGERMAN, K. L. – BIRDITT, K. S.: "Life Still Isn't Fair": Parental Differential Treatment of Young Adult Siblings.
- ALLENDORF, K.: Schemas of Marital Change: From Arranged Marriages to Eloping for Love.
- MOUZON, D. M.: Can Family Relationships Explain the Race Paradox in Mental Health?
- BRATTER, J. L. – DAMASKE, S.: Poverty at a Racial Crossroads: Poverty Among Multiracial Children of Single Mothers.
- HOFMANN, B. – HOHMEYER, K.: Perceived Economic Uncertainty and Fertility: Evidence from a Labor Market Reform.

2013. No. 3.

- DUNIFON, R. – KALIL, A. – CROSBY, D. A. – HOUSTON SU, J. – DELEIRE, T.: Measuring Maternal Nonstandard Work in Survey Data.
- LYNCH, J. L. – BROOKS, R.: Low Birth Weight and Parental Investment: Do Parents Favor the Fittest Child?
- SHAFER, K. – JAMES, S. L.: Gender and Socioeconomic Status Differences in First and Second Marriage Formation.
- KREAGER, D. A. – FELSON, R. B. – WARNER, C. – WENGER, M. R.: Women's Education, Marital Violence, and Divorce: A Social Exchange Perspective.
- BENNETT, F.: Researching Within-Household Distribution: Overview, Developments, Debates, and Methodological Challenges.
- CANTILLON, S.: Measuring Differences in Living Standards within Households.
- De HENAU, J. – HIMMELWEIT, S.: Unpacking Within-Household Gender Differences in Partners' Subjective Benefits from Household Income.
- HIMMELWEIT, S. – SANTOS, C. – SEVILLA, A. – SOFER, C.: Sharing of Resources within the Family and the Economics of Household Decision Making.
- NYMAN, C. – REINIKAINEN, L. – STOCKS, J.: Reflections on a Cross-National Qualitative Study of Within-Household Finances.
- HARDIE, J. H. – LANDALE, N. S.: Profiles of Risk: Maternal Health, Socioeconomic Status, and Child Health.
- MILLER, R. B. – HOLLIST, C. S. – OLSEN, J. – LAW, D.: Marital Quality and Health Over 20 Years: A Growth Curve Analysis.
- WILSON, A. C. – HUSTON, T. L.: Shared Reality and Grounded Feelings During Courtship: Do They Matter for Marital Success?
- NOËL-MILLER, C. M.: Repartnering Following Divorce: Implications for Older Fathers' Relations With Their Adult Children.
- KIRKPATRICK JOHNSON, M.: Parental Financial Assistance and Young Adults' Relationships with Parents and Well-being.
- MOORMAN, S. M. – INOUE, M.: Predicting a Partner's End-of-Life Preferences, or Substituting One's Own?

- UMAÑA-TAYLOR, A. J. – GUIMOND, A. B. – UPDEGRAFF, K. A. – JAHROMI, L. B.: A Longitudinal Examination of Support, Self-Esteem, and Mexican-Origin Adolescent Mothers' Parenting Efficacy
- NOMAGUCHI, K. M. – DeMARIS, A.: Nonmaternal Care's Association with Mother's Parenting Sensitivity: A Case of Self-Selection Bias?
- HAINES III, V. Y. – HARVEY, S. – DURAND, P. – MARCHAND, A.: Core Self-Evaluations, Work–Family Conflict, and Burnout.

2013. No. 4.

- STANIK, C. E. – MCHALE, S. M. – CROUTER, A. C.: Gender Dynamics Predict Changes in Marital Love Among African American Couples.
- SANDBERG, J. G. – HARPER, J. M. – HILL, E. J. – MILLER, R. C. – YORGASON, J. B. – DAY, R. D.: "What Happens at Home Does Not Necessarily Stay at Home": The Relationship of Observed Negative Couple Interaction with Physical Health, Mental Health, and Work Satisfaction.
- HOLLEY, S. R. – HAASE, C. M. – LEVENSON, R. W.: Age-Related Changes in Demand-Withdraw Communication Behaviors.
- DYER, W. J. – DAY, R. D. – HARPER, J. M.: Wrestling Proteus: Assessing the Varying Nature of Father Involvement across Contexts.
- CASEY, P. – JADVA, V. – BLAKE, L. – GOLOMBOK, S.: Families Created by Donor Insemination: Father–Child Relationships at Age 7.
- TORNELLO, S. L. – EMERY, R. – ROWEN, J. – POTTER, D. – OCKER, B. – YISHAN XU: Overnight Custody Arrangements, Attachment, and Adjustment among Very Young Children.
- NUGENT, C. N.: Wanting Mixed-Sex Children: Separate Spheres, Rational Choice, and Symbolic Capital Motivations.
- CHOI, H. – MARKS, N. F.: Marital Quality, Socioeconomic Status, and Physical Health.
- FRISCO, M. L. – WEDEN, M.: Early Adult Obesity and U.S. Women's Lifetime Childbearing Experiences.
- VESPA, J.: Relationship Transitions among Older Cohabitors: The Role of Health, Wealth, and Family Ties.
- SILVERSTEIN, M. – LOWENSTEIN, A. – KATZ, R. – GANS, D. – YU-KANG FAN – OYAMA, P.: Intergenerational Support and the Emotional Well-being of Older Jews and Arabs in Israel
- TSAI, K. M. – TELZER, E. H. – GONZALES, N. A. – FULIGINI, A. J.: Adolescents' Daily Assistance to the Family in Response to Maternal Need.
- SIENNICK, S. E.: Still the Favorite? Parents' Differential Treatment of Siblings Entering Young Adulthood.
- BRITTON, M. L.: Race/Ethnicity, Attitudes, and Living with Parents during Young Adulthood.
- HILL, R. – TRANBY, E. – KELLY, E. – MOEN, P.: Relieving the Time Squeeze? Effects of a White-Collar Workplace Change on Parents.
- GLATZ, T. – STATTIN, H.: Exploring Parents' Experiences and Reactions to Adolescents' Hyperactivity, Impulsivity, and Attention Problems.

PENNING, M. – ZHENG WU: Intermarriage and Social Support among Canadians in Middle and Later Life

POPULATION¹

a Francia Nemzeti Népeségtudományi Intézet folyóirata

2013. No. 2.

POULAIN, M. – HERM, A.: Central Population Registers as a Source of Demographic statistics in Europe.

LARRAMONA, G.: Out-Migration of Immigrants in Spain.

MAZZONI, S. – BRESCHI, M. – ESPOSITO, M. – POZZI, L.: Widowhood and Remarriage in Sardinia, 1866–1925.

ZARULLI, V.: The Effect of Mortality Shocks on the Age-Pattern of Adult Mortality.

DELAUNAY, V.: Child Labour in Madagascar as Evidenced by the 2008 Demographic and Health Survey.

POPULATION AND DEVELOPMENT REVIEW

az Amerikai Népesedési Tanács folyóirata

2013. No. 2.

BONGAARTS, J.: The Implementation of Preferences for Male Offspring.

TUCKER, C. – VAN HOOK, J.: Surplus Chinese Men: Demographic Determinants of the Sex Ratio at Marriageable Ages in China.

GOLDBERG, R. E.: Family Instability and Pathways to Adulthood in Cape Town, South Africa.

VAN BAVEL, J. – REHER, D. S.: The Baby Boom and Its Causes: What We Know and What We Need to Know.

COWAN, S. K.: Cohort Abortion Measures for the United States.

SPOORENBERG, T.: Demographic Changes in Myanmar since 1983: An Examination of Official Data

2013. No. 3.

YONG CAI: China's New Demographic Reality: Learning from the 2010 Census.

HARTTGEN, K. – KLASSEN, S. – VOLLMER, S.: Economic Growth and Child Undernutrition in sub-Saharan Africa.

DORÉLIEN, A. – BALK, D. – TODD, M.: What Is Urban? Comparing a Satellite View with the Demographic and Health Surveys.

NÍ BHROLCHÁIN, M. – BEAUJOUAN, É.: Education and Cohabitation in Britain: A Return to Traditional Patterns?

BACHRACH, C. A. – MORGAN, S. P.: A Cognitive–Social Model of Fertility Intentions.

¹ A Population összes száma teljes terjedelemben megjelenik francia és angol nyelven is.

- CZAIKA, M. – DE HAAS, H.: The Effectiveness of Immigration Policies.
 BÉLANGER, A. – BASTIEN, N.: The Future Composition of the Canadian Labor Force: A Microsimulation Projection.

POULATION RESEARCH AND POLICY REVIEW

a KLUWER Akadémiai Kiadó és a Déli Demográfiai Egyesület folyóirata
2013. No. 2.

- LENNOX KAIL, B. – WARNER, D. F.: Leaving Retirement: Age-Graded Relative Risks of Transitioning Back to Work or Dying.
 SMITH, D. W. – BRADSHAW, B. S.: Estimates of Survival of Diabetics from Repeated, Independent Sample Surveys.
 TEACHMAN, J. – TEDROW, L.: Veteran Status and Body Weight: A Longitudinal Fixed-Effects Approach.
 SMITH, S. K. – CODY, S.: Making the Housing Unit Method Work: An Evaluation of 2010 Population Estimates in Florida
 VAN POPPEL, F. – SCHENK, N. – VAN GAALEN, R.: Demographic Transitions and Changes in the Living Arrangements of Children: The Netherlands 1850–2010.
 CEOBANU, A. M. – KOROPECKYJ-COX, T.: Should International Migration Be Encouraged to Offset Population Aging? A Cross-Country Analysis of Public Attitudes in Europe.
 PORTER, J. R. – MASON, P. B. – HOWELL, F. M.: Metropolitan Influence and Land Use Competition in Potential Biomass Crop Production: A Spatial Demographic Analysis.

2013. No. 3.

- ZAJACOVA, A. – BURGARD, S. A.: Healthier, Wealthier, and Wiser: A Demonstration of Compositional Changes in Aging Cohorts Due to Selective Mortality.
 ROGERS, R. G. – KRUEGER, P. M. – MIECH, R. – LAWRENCE, E. M. – KEMP, R.: Nondrinker Mortality Risk in the United States.
 WADE, B. – LARISCY, J. – HUMMER, R. A.: Racial/Ethnic and Nativity Patterns of U.S. Adolescent and Young Adult Smoking.
 FIORI, F. – RINESI, F. – PINELLI, A. – PRATI, S.: Economic Insecurity and the Fertility Intentions of Italian Women with One Child.
 NORDIN, M.: Immigrant School Segregation in Sweden.
 HELGERTZ, J.: Pre- to Post-Migration Occupational Mobility of First Generation Immigrants to Sweden from 1970–1990: Examining the Influence of Linguistic Distance.

2013. No. 4.

- FOMBY, P.: Family Instability and College Enrollment and Completion.
- YOUNT, K. M. – MALUCCIO, J. A. – BEHRMAN, J. R. – HODDINOTT, J. – MURPHY, A. – RAMAKRISHNAN, U.: Parental Resources, Schooling Achievements, and Gender Schooling Gaps: Evidence of Change over 25 years in Rural Guatemala.
- FENG TIAN, F.: Transition to First Marriage in Reform-Era Urban China: The Persistent Effect of Education in a Period of Rapid Social Change.
- TIN-CHI LIN – ADSERÀ, A.: Son Preference and Children's Housework: The Case of India.
- VAN HOOK, J. – ALTMAN, C. E.: Using Discrete-Time Event History Fertility Models to Simulate Total Fertility Rates and Other Fertility Measures.
- JEN'NAN GHAZAL READ: Measuring Ethnicity with U.S. Census Data: Implications for Mexicans and Arabs.

POPULATION STUDIES

a Londoni Közgazdasági Főiskola Népeségvizsgáló Bizottságának folyóirata

2013. No. 2.

- GONZÁLEZ-BAILÓN, S. – MURPHY, T. E.: The Effects of Social Interactions on Fertility Decline in Nineteenth-Century France: An Agent-Based Simulation Experiment.
- SMITH, D. – MAYHEW, L.: A New Method of Projecting Populations Based on Trends in Life Expectancy and Survival.
- AVERY, C. – ST. CLAIR, T. – LEVIN, M. – HILL, K.: The 'Own Children' Fertility Estimation Procedure: A Reappraisal.
- CHANDRA, S.: Mortality from the Influenza Pandemic of 1918–19 in Indonesia.
- VRIELING, A. – MELSER, C.: Constructing Boundary-Consistent Population Time Series for the Municipalities of the Netherlands, 1988–2011.
- ZAI LIANG – MIAO DAVID CHUNYU: Migration within China and from China to the USA: The Effects of Migration Networks, Selectivity, and the Rural Political Economy in Fujian Province.
- VAN DALEN, H. P. – HENKENS, K.: Explaining Emigration Intentions and Behaviour in the Netherlands, 2005–10.

2013. No. 3.

- SCHMERTMANN, C. P. – CAVENAGHI, S. M. – ASSUNÇÃO, R. M. – POTTER, J. E.: Bayes plus Brass: Estimating Total Fertility for Many Small Areas from Sparse Census Data.
- VAN POPPEL, F. – VAN DE KAA, D. J. – BIJWAARD, G. E.: Life Expectancy of Artists in the Low Countries from the Fifteenth to the Twentieth Century.
- SONG, S.: Assessing the Impact of *in utero* Exposure to Famine on Fecundity: Evidence from the 1959–61 Famine in China.

- DOBLHAMMER, G. – VAN DEN BERG, G. J. – LUMEY, L. H.: A Re-Analysis of the Long-Term Effects on Life Expectancy of the Great Finnish Famine of 1866–68.
- BASTEN, S. – VERROPOULOU, G.: ‘Maternity Migration’ and the Increased Sex Ratio at Birth in Hong Kong SAR.
- GUILLOT, M. – SO-JUNG LIM – TORGASHEVA, L. – DENISENKO, M.: Infant Mortality in Kyrgyzstan before and after the Break-up of the Soviet Union.
- WILLIAMS, N. E.: How Community Organizations Moderate the Effect of Armed Conflict on Migration in Nepal.

DEMOGRÁFIA

Megjelenik negyedévenként

Felelős szerkesztő: Öri Péter

Szerkesztőség: Budapest, KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, II. Buday László u. 1–3.

Postai irányítószámunk: 1024

Telefon: 345-6000

Kiadóhivatal: 1024 Budapest, Buday László u. 1–3.

Telefon: 345-6449 Fax: 345-1115

Kiadásért felel a KSH Népeségtudományi Kutató Intézet igazgatója

Nyomdai megrendelés törzsszáma:

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága.

1008 Budapest Orczy tér 1.

Előfizethető közvetlen a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján.

e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu

faxon: 303-3440

További információ: 06 80/444-444;

Közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a
Postabank Rt.: 219-98636/021-02809 pénzforgalmi jelzőszámra.

Előfizetési díj: félévre 520, – Ft, egész évre 1040, – Ft

Szedte: a Szerkesztőség